

ICEBERG s.r.l.

300238, Berini, nr.178, comuna Saco ul Turcesc, jud.Timi , punct de lucru: 300700, Timi oara, str. Petuniei, nr. 7
telefon 0356 108680, fax 0356 780139, mobil 0724772341 sau 0723278812, e-mail iceberg5_srl@yahoo.com
Reg. com. J35/181/2002, C.I.F. RO14448064, cod IBAN RO24OTPV191000280255RO01, OTP Bank-Timi oara

pr. nr. **UAG 203/20**

STUDIU ISTORIC I URBANISTIC ARHITECTURAL al MUNICIPIULUI ARAD Jud. Arad

Studiu de fundamentare pentru
P.U.G. Municipiul Arad

PROIECT

Prezentul proiect este proprietatea intelectuală a SC ICEBERG SRL, este interzisă publicarea sub orice formă, a informațiilor din acest proiect, și din anexele sale, fără acordul prealabil scris al autorului/autorilor pe specialități.

ICEBERG s.r.l.

300238, Berini, nr.178, comuna Saco ul Turcesc, jud.Timi , punct de lucru: 300700, Timi oara, str. Petuniei, nr. 7
telefon 0356 108680, fax 0356 780139, mobil 0724772341 sau 0723278812, e-mail iceberg5_srl@yahoo.com
Reg. com. J35/181/2002, C.I.F. RO14448064, cod IBAN RO24OTPV191000280255RO01, OTP Bank-Timi oara

pr. nr. **UAG 203/20**

FOAIE DE GARD

Denumirea proiectului	ACTUALIZARE PLAN URBANISTIC GENERAL AL MUNICIPIULUI ARAD
Beneficiar	PRIMARIA MUNICIPIULUI ARAD 310130, Arad B-dul Revolutiei, nr.75 Jud. Arad
Faza de proiectare	STUDII DE FUNDAMENTARE P.U.G. STUDIU ISTORIC I URBANISTIC ARHITECTURAL AL MUNICIPIULUI ARAD
Proiectant general	s.c. ICEBERG s.r.l. str. Petuniei, nr. 7 300700, Timi oara jud. Timi
Contract nr.	81137/2020
Data	februarie 2022, Rev.1

ICEBERG s.r.l.

300238, Berini, nr.178, comuna Saco ul Turcesc, jud.Timi , punct de lucru: 300700, Timi oara, str. Petuniei, nr. 7
telefon 0356 108680, fax 0356 780139, mobil 0724772341 sau 0723278812, e-mail iceberg5_srl@yahoo.com
Reg. com. J35/181/2002, C.I.F. RO14448064, cod IBAN RO24OTPV191000280255RO01, OTP Bank-Timi oara

pr. nr. **UAG 203/20**

LISTA I SEMN TURILE PROIECTAN ILOR

ef proiect arh. C t lin J. Hanche

Proiectant general

s.c. ICEBERG s.r.l.
300700, Timi oara, str. Petuniei, nr. 7
jud. Timi

) Urbanism arh. C t lin J. Hanche

) Zone construite
protejate si specialist
MCC arh. C t lin J. Hanche

) Expert MCC prof. dr. arh. Teodor Octavian Gheorghiu

) Istorie Gheorghe Lanevschi

Întocmit,
arh. C t lin J. Hanche

CUPRINS

A- ELEMENTE DE TEM	9
A.1 -DATE PRELIMINARE –OBIECTUL LUCRĂRII	9
A.2 -DATE DE TEM	9
B- ISTORIC AL ORAȘULUI ARAD ȘI LOCALITĂȚILOR COMPONENTE	12
B.1 -SURSE DOCUMENTARE (SCRISĂ ȘI DESENATE)	12
B.2 –ARAD	17
B.2.1-DENUMIRI ALE ORAȘULUI ÎN DECURSUL ISTORIEI	17
B.2.2 -CRONOLOGIA EVENIMENTELOR URBANISTICE - ARHITECTURALE	18
B.2.2.1-GENERALITĂȚI	18
B.2.2.2-EVOLUȚIA ARADULUI DE-A LUNGUL TIMPULUI	19
B.2.2.3-INFORMAȚII SCRISĂ	107
B.2.2.4-INFORMAȚII ARHEOLOGICE	139
B.2.2.5-INFORMAȚII CARTOGRAFICE	148
B.2.2.6-INFORMAȚII ARHITECTURAL-STILISTICE	150
B.2.3- ELEMENTE DE STRUCTURĂ URBANISTICĂ (ANALIZĂ PLANIMETRICĂ, MORFO-STRUCTURALĂ ȘI PARCELARĂ)	150
B.2.4- SCHIȘI DE EVOLUȚIE A LOCALITĂȚII ȘI ARHITECTURII SALE ...150	
C-CONCLUZII- PROPUNERI (LISTA ACTUALĂ A MONUMENTELOR ISTORICE, COMENTARIU ȘI PROPUNERI DE ACTUALIZARE A LISTEI MONUMENTELOR ISTORICE)	160
C.1-DEFINIREA ZONELOR ISTORICE DE REFERINȚĂ	160
C.2-LISTA ACTUALĂ A MONUMENTELOR ISTORICE ȘI PROPUNERI ALE ALTOR DOCUMENTAȚII ANTERIOARE	160
C.3-COMENTARIU ASUPRA LISTEI ÎN RAPORT CU ACTUALUL STUDIU ISTORIC	161
C.4-PROPUNERI DE ACTUALIZARE A LISTEI MONUMENTELOR ISTORICE	162
C.5-ALTE SISTEME DE PROTECȚIE	164
D-ANEXE, PLAN E	165
D.1-LISTA COMPLETĂ MONUMENTELOR ISTORICE ARAD (SIG 2014+COMPLETĂRI)	
D.2-FIȘE SINTETICE (SIG 2014+COMPLETĂRI)	
D.3-MATERIALE CARTOGRAFICE ISTORICE GEOREFERENȚIATE	
D.4-PLAN E	

LISTA FIGURI

Fig. 1 – Cetatea Arad de sec. XVI	21
Fig. 2 – Biserica ortodox sârb	22
Fig. 3 – Presupusa Prim rie.....	23
Fig. 4 – Imobil de locuit.....	23
Fig. 5 – Biserica Ortodox Român	22
Fig. 6 – Capela Sf. Florian	23
Fig. 7 – Harta lui Suly.....	24
Fig. 8 – Planul Aradului la 1765	26
Fig. 9 – Planul Aradului la 1785	26
Fig. 10 – Fațada casei neogotice	28
Fig. 11 – Schița parterului casei neogotice.....	28
Fig. 12 – Schița etajului casei neogotice.....	28
Fig. 13 – Teatrul Iakob Hirscl.....	29
Fig. 14 – Piața Avram Iancu cu reședința lui I. Hirscl, 1826.....	29
Fig. 15 – Vechea prefectura, 1826.....	30
Fig. 16 – Biserica romano-catolic	31
Fig. 17 – Sediul primului conservator.....	31
Fig. 18 – coala de b iei	32
Fig. 19 – Diploma de ora liber regesc	32
Fig. 20 – Piața Avram Iancu la 1834	33
Fig. 21 – Palatul baronului Bohus.....	34
Fig. 22 – Cl direa primei b nci din Arad	34
Fig. 23 – Hotelul Crucea Alba actual Ardealul.....	35
Fig. 24 – Casa de raport Joanovici.....	35
Fig. 25 – Sediul societ ții de tir	36
Fig. 26 – Sediul societ ții de patinaj	36
Fig. 27 – Bombardarea Aradului la 1848-49	37
Fig. 28 – Biserica reformat	38
Fig. 29 – Monumentul execuției generalilor 1849.....	38
Fig. 30 – Fabrica de vopsele, vopsitorie i cur ț torie Müller i fiul	39
Fig. 31 – Palatul Lengyel Lörinc	40
Fig. 32 – Palatul Verbos Antal.....	40
Fig. 33 – Vaporul Braunman	41
Fig. 34 – Prima gar a Aradului 1858 i extinderea din 1892	42
Fig. 35 – Podul de cale ferat	42
Fig. 36 – A doua prefectur	43
Fig. 37 – Plan sistematizare strada Gliuba Bistra cu Banul M r cine.....	43
Fig. 38 – Plan trotuar în aceea i zon	44
Fig. 39 – Canalizare pe str. Szantay Lajos.....	44
Fig. 40 – Planul de canalizare V. Goldi pân la str. Cicio Pop	44
Fig. 41 – Plan trotuare pe aceea i strad	45
Fig. 42 – Piața Avram Iancu, 1870	46
Fig. 43 – Biserica Ortodox Român	46
Fig. 44 – Colegiul Național Moise Nicoar	47
Fig. 45 – Teatrul nou și Piața Avram Iancu	48

Fig. 46 – Primăria nouă, tramvai cu cai	48
Fig. 47 – Colegiul Agricol	49
Fig. 48 – Institutul teologic	49
Fig. 49 – Societatea industriei și Casa Armatei	50
Fig. 50 – Baia Simay	50
Fig. 51 – Palatul Hermann	51
Fig. 52 – Palatul Neumann	51
Fig. 53 – Al doilea Palat Neumann	52
Fig. 54 – Palatul Neumann II după incendiu	52
Fig. 55 – Palatul Neumann II refăcut	52
Fig. 56 – Vechea Primărie	53
Fig. 57 – Fostul Hotel Central	53
Fig. 58 – Palatul Cenad	54
Fig. 59 – Colegiul Ghiba Birta	55
Fig. 60 – Sediul Camerei de Comerț și Industrie	55
Fig. 61 – Redimensionarea Camerei de Comerț și Industrie	56
Fig. 62 – Teatrul de Vară	56
Fig. 63 – Moara Szechenyi	57
Fig. 64 – Fabrica de vagoane Weitzer Johan	58
Fig. 65 – Cazarma regimentului de infanterie	58
Fig. 66 – Uzina de apă, 1896	59
Fig. 67 – Turnul de apă	59
Fig. 68 – Cazarma regimentului de cavalerie	60
Fig. 69 – Palatul Földes Kelemen	61
Fig. 70 – Reședința baronului Toganyi	62
Fig. 71 – Palatul Szantay Lajos	62
Fig. 72 – Palatul agricol	63
Fig. 73 – Casa de raport str. Episcopiei 3	63
Fig. 74 – Fabrica lui Kohn Jozsef	64
Fig. 75 – Palatul Kohn	64
Fig. 76 – Palatul Bohus	65
Fig. 77 – Catedrala Romano-Catolică	66
Fig. 78 – Biserica evanghelică	65
Fig. 79 – Palatele parohiei evanghelice în Suciul	66
Fig. 80 – Palatul baron Purgly	67
Fig. 81 – Vila lui Urban Ivan	67
Fig. 82 – Palatul Jakabffy	68
Fig. 83 – Automobile pe bulevard	69
Fig. 84 – Autobus cu etaj	69
Fig. 85 – Gara electrică	70
Fig. 86 – Gara nouă	70
Fig. 87 – Școala civilă de băieți, azi spital ORL	71
Fig. 88 – Internatul diecezan, școala superioară pentru fete române, apoi spital TBC, azi părintesc	72
Fig. 89 – Arhiepiscopia Ortodoxă Română	72
Fig. 90 – Casa națională și coală - Pârnea	73
Fig. 91 – Biserica Greco-Catolică	73
Fig. 92 – Trandafir	74

Fig. 93 – Spitalul de copii din fonduri baron Andrenyi	75
Fig. 94 – Fabrica de automobile Marta.....	75
Fig. 95 – Abatorul	76
Fig. 96 – Hotel Pannonia	77
Fig. 97 – Palatul Cultural	77
Fig. 98 – Medicul ef Daranyi	78
Fig. 99 – Statuia lui Kossut Lajos.....	78
Fig. 100 – Bustul Reginei Elisabeta a Ungariei	79
Fig. 101 – Bustul Împ ratului Franz Jozsef	79
Fig. 102 – Bustul lui Teodor Ciontea.....	79
Fig. 103 – Podul Elisabeta	80
Fig. 104 – Podul de lemn	80
Fig. 105 – Podul baron Karolyi.....	81
Fig. 106 – Biserica ortodox Micalaca Veche.....	82
Fig. 107 – Biserica ortodox Micalaca Nou	82
Fig. 108 – Cas b trâneasc din Micalaca Veche.....	82
Fig. 109 – Biserica Romano-Catolic	83
Fig. 110 – Fabrica de bere.....	83
Fig. 111 – Castelul baron Napcea.....	84
Fig. 112 – coala.....	84
Fig. 113 – Prim ria	85
Fig. 114 – Sediul notariatului.....	85
Fig. 115 – Gara Aradul Nou	86
Fig. 116 – Vila Rafiroiu	87
Fig. 117 – Cas de raport interbelic	88
Fig. 118 – Colegiul Sabin Dr goi	89
Fig. 119 – Colegiul Csiky Gergely	90
Fig. 120 – Regionala CFR	90
Fig. 121 – Statuia Libert ții	91
Fig. 122 – Mic laca Nou în 1932.....	92
Fig. 123 – Cas distrus de inundații.....	92
Fig. 124 – În ora , 1932	92
Fig. 125 – Gara CFR distrus	93
Fig. 126 – Case de raport distruse.....	93
Fig. 127 – Depoul CFR distrus	94
Fig. 128 – Fosta Policlinic CFR.....	95
Fig. 129 – Cas de raport de pe str. Gh. Laz r nr.5.....	96
Fig. 130 – Asociația și cl direa teatrului	96
Fig. 131 – Proiect de restaurare a teatrului	96
Fig. 132 – Sediul i depozitul Arhivelor Nationale	97
Fig. 133 – Sediul Pompierilor	97
Fig. 134 – Fabrica de strunguri	98
Fig. 135 – Fabrica de mobil	99
Fig. 136 – Hotelul Astoria	99
Fig. 137 – Hotelul Parc	100
Fig. 138 – Podul Decebal.....	101
Fig. 139 – Strada Cororilor înainte de reabilitare	102
Fig. 140 – Strada Cororilor dup reabilitare	103

Fig. 141 – Reabilitare tronson F t Frumos	103
Fig. 142 – Depoul din Vlaicu.....	104
Fig. 143 – Tramvaiul Pullmann în Gai	104
Fig. 144 – Tramvaiul Imperio în Aradul Nou.....	105
Fig. 145 – Mic laca, Monumentul eroilor din Primul r zboi mondial	105
Fig. 146 – Statuia lui Vasile Goldi	106

MEMORIU GENERAL

A- ELEMENTE DE TEM

A.1 -DATE PRELIMINARE –OBIECTUL LUCRĂRII

Tema studiului de față este rezultatul colaborării dintre specialiștii în domeniul istoric și proiectantul general al PUG Arad (firma **SC Iceberg SRL**), cu participarea nemijlocită a administrației locale (Primar D-l Bibarț Claudiu și Arh. ef. D-l Ciurariu Sorin). Studiul are drept obiectiv principal inventarierea monumentelor existente, delimitarea zonelor lor de protecție și găsirea unor noi elemente (situri arheologice, ansambluri și arhitecturi istorice, importante pentru istoria orașului) care să fie propuse spre protecție și integrare în politicile actuale și de viitor privind dezvoltarea municipiului. Aceste elemente vor fi definite înănd cont de istoria zonei, de evoluția așezărilor, de evoluția arhitecturilor lor, de starea actuală a clădirilor, de alte date.

Deasemenea, o altă întrebare importantă este ca, în elaborarea Regulamentului urbanistic corespunzător zonelor care conțin monumente istorice, să se țină seama de caracteristicile lor particulare, pentru o corectă protecție și integrare a lor în ansamblurile așezărilor care fac obiectul PUG-ului.

Nu în ultimul rând, aducerea la zi a Listei Monumentelor Istorice pentru Arad, deschide calea unor accesări de fonduri din diferite surse europene sau naționale, destinate reabilitării obiectivelor incluse pe această nouă listă.

Acest demers beneficiază de câteva studii extrem de importante, în legătură cu care prezentul studiu este o continuare firească: **PUZCP Zona monumente protejate Arad și Studiul istoric aferent; Studiul istoric al PUG Arad, întocmit la nivelul anului 2014**, cu componentele sale arheologice și urbanistic-architectural. Având în vedere aceste studii, și propunerile deja enunțate prin intermediul acestora, o mare parte din subiectul în care se încadrează acest studiu este deja creionat.

Finalitatea studiului este integrarea lui în PUG-ul Arad, în vederea punerii la punct a unor programe de protecție « integrate » a clădirilor, ansamblurilor (eventual mixte- tropice și antropice) și a spațiilor publice.

A.2-DATE DE TEM

Tema de principiu și discuțiile cu **PRIMĂRIA ARAD** și cu specialiștii istorici și pe zone construite protejate au definit caracterul și cerințele unui asemenea studiu, care este necesar să aibă o structură după cum urmează:

a. Introducere.

Acest tip de studiu reprezintă o lucrare de specialitate, cu caracter analitic, care face parte din lista studiilor de fundamentare în vederea elaborării propunerilor pentru Planul Urbanistic General. Durata de valabilitate a Planului Urbanistic General este de max. 10 ani de la aprobare, astfel încât studiul trebuie să aibă în vedere acest fapt.

b. Scop.

Scopul precizat în cadrul Caietului de Sarcini al acestui tip de studiu este inventarierea și delimitarea obiectivelor protejate și zonelor de protecție ale acestora,

precum și propunerea de noi monumente istorice de pe teritoriul administrativ Arad de către un expert MCC (o echipa de experți în cazul nostru).

c. Aspecte urmărite.

Se vor avea în vedere obiectivele și datele existente în LMI, comentate în raport cu realitățile zonei, care vor duce la identificarea altor situri arheologice, ansambluri sau arhitecturi istorice pentru a fi protejate. De asemenea, se vor identifica disfuncțiile și exemplele negative privind protecția valorilor de patrimoniu; menționăm că lista obiectivelor protejate, actualizată în 2016, este cuprinsă în anexa D.1:

Studiul va face recomandări și propuneri pentru lrgirea fondului protejat prin imobile sau areale noi, inclusiv cele care conțin elemente de peisaj, cu atât mai mult cu cât o parte din arealul Pecic și face parte din cel protejat prin "Natura 2000" (zona Lunca Mureului);

Se va realiza o evoluție istorică a localităților aparținătoare Pecic și evidențierea și reperele semnificative în evoluția spațială și se vor prezenta oportunitățile de valorificare;

Se vor folosi date și concluzii actuale. În cazul în care se folosesc date mai vechi, ele trebuie să mențină valabilitatea.

Se vor furniza date concrete și parametri necesari elaborării planurilor aferente PUG, a capitolelor din memoriul general referitoare la zone protejate;

d. Legislație de care se țin cont.

Studiul va ține cont de toată legislația în vigoare în domeniu. Dintre acestea punctăm: Legea nr.422/2001, republicată, privind protejarea monumentelor istorice, Legea 5/2000 privind aprobarea Planului de amenajare a teritoriului național - Secțiunea a III-a - zone protejate, Lista Monumentelor Istorice anexă la Ordinul MCC 2314/2004 actualizat în 2010, Ordonanța Guvernului nr.43/2000, republicată, privind protecția patrimoniului arheologic și declararea unor situri arheologice ca zone de interes național, Ordinul nr.1964/2007 al Ministerului mediului și dezvoltării durabile, privind instituirea regimului de arie naturală protejată a siturilor de importanță comunitară, ca parte integrantă a rețelei ecologice europene Natura 2000 în România, ș.a.

Schi structural al studiului

Pentru a răspunde optim temei, sunt necesari o serie de pași și cercetări, prin care să se epuizeze întreaga cantitate de informație existentă și să se interpreteze într-o manieră integrată. Acest deziderat este necesar în condițiile în care se constată o reală penurie de informații vitale pentru subiectul în cauză, penurie datorată lipsei sau distrugerii documentelor, inexistenței unor surse viabile anterioare secolului XVIII și modulului în care s-a realizat până în prezent cercetarea de profil.

Ca urmare a celor de mai sus, se propune următoarea structură a studiului:

- 1- Determinarea evoluției teritoriale și a arhitecturii orașului Pecica și a satelor aparținătoare, prin accesarea arhivelor de hărți și planuri, documente, literatură de specialitate etc.
- 2- Definirea morfologiilor caracteristice zonelor respective
- 3- Zonificarea intravilanțelor din punct de vedere istoric, morfo-structural și funcțional

- 4- Propuneri de actualizare a Listei monumentelor istorice (noi monumente, noi arii urbane protejate etc.)

Acumulările acestea de informații vor fi finalizate prin prelucrări diverse, prin care să se obțină un concept (cât mai sigur posibil) referitor la evoluția urbanistică și a arhitecturii orașului Arad, la rândul lor necesare dezideratelor menționate.

B- ISTORIC AL ORA ULUI ARAD

B.1- SURSE DOCUMENTARE

C R I

- *Aradi veszlapok*, Pest, 1844
- *Aradi utasito naptora*, 1865
- *Alfold*, 1870-1872
- *A Kolcsey Egyesulet Evkonyve*, 1886-1904
- *Arad Kepes varossismerteto Evkonyve*, 1884-1906
- *Aradi kozlony*, 1886-1916
- *Arad es Videke*, 1896
- *Arad, Csanad es Bekes megye Noptora 1897*, Arad, 1896
- *Alfold Abum Noptora 1898*, Arad, 1897
- *Aradi Kepes varosismerteto. Ipari es kereskedelmi Kakauz*, Arad, 1904
- *Arad szobad kirolyi varos hetven evesjubileuma*, Arad, 1904
- *Arad es videke*, 1902; 1912
- *Arad es videke Nagy Kepes Noptora*, Arad, 1907; 1908, 1910
- *Aradi kozgozdasago*, Arad, 1911
- *Almanach. Képzomuveszeti Lexicon*, Bp, 1912
- *Aradi Kozlony politikai nopilap noptora*, 1913
- *Arad. Almanachya*, Arad, 1914
- *Almanahul ora ului Arad*, 1930-1931
- *A szaz eves Arad*, 1834-1934, Arad, 1934
- *Az Aradi korosvolgi vasut ismertetese*, Arad, f.a.
- *Aradul permanent în istoria patriei*, Arad, 1978
- *A magyar mernok es epitesz egyulet kozlone*, Bp, 1979
- *Az Aradi var tortenete*, Bp, 1998
- *Arad, Monografia ora ului de la începuturi pân în 1989*, Arad, 1999
- Bakacs Muksa, Nemeti Gabor, *Arad iprarosvaros*, Arad, 1929
- Boros Janos, *Aradi ut mutato*, Arad, 1909
- Borovsky Samu, *Temesvarmegye es Temesvarvaros*, Bp, 1914
- Bradin Virgil, *colii din Arad – Pârneava de la începuturi i pân în 1947*, Arad, 2008
- Buteanu Aurel, *Teatru românesc din Ardeal i Banat*, Timi oara, 1944
- Cerni Alexandru, *Medicina ar dean . 300 de ani de istorie*, Arad, 2018
- Damo Jenó, *Ki Kicsoda? A Bansagi kozelet lexikonye*, Timi oara, 1931
- Dem ea Dan, *Camera de Comerț, Industrie i Agricultur Arad*, vol.I, Arad, 2015
- Dublea Eugeniu, *Ora e din România*, Arad, 1938
- Fabian Gabor, *Arad varmegye leirasa, historioi, geographi es statistikei tekintetbe*, vol.I, Buda, 1835
- Gall Jenó, *Arad szabad kirai varos es Arad varmegye kozgazdosagi kozigazgatosi es kozmuvelodesi alapatanok leirase*, Arad, 1895
- Gall Jenó, *Arad varmegye es Arad szabad kiralyi varos leirasa*, Arad, 1898
- Heimpfer Bela, *Az Aradi Kiralyi Fogimnasium tortenete*, Arad, 1896
- ***, *Heti Ertesitoje*, Arad, 1901, 1902
- Iorga Nicolae, *Privești din țar*

- Iorga Nicolae, *Neamul Românesc în Ardeal și Țara Ungurească la 1906*, București, 1939
- ***, *Itinerarii culturale ar dene*, 2010
- ***, *Istoria evreimii ar dene*, Telaviv, 1996
- Karakony Alador, *Irasai, az Aradi varoshazat*, Arad, 1913
- Kemeny Miksa, *Arad varos es megye ismertetese*, Arad, f.a.
- Kiss Ferencz, *Arad varos kepes ismerteto*, Arad, 1904
- Kovacs Geza, *Az emlekezo varos*, Arad, 1990
- Krenner Miklos, *Arad. Erdelyi varosirepek*, Poszony, 1994
- Lakatos Otto, *Arad tortenete*, Arad, 1880
- Lanevschi Gh., *Aradul vremurilor de mult apuse*, Cluj, 2005
- Lanevschi Gh., Ujj Janos, *Patrimoniul cultural construit*, Timi oara, 2007
- Lanevschi Gh., Arh. Szantay Lajos, *Monografie-Album*, Timi oara, 2012
- Lanevschi Gh., *Povești adevărate pentru copii și tineret*, Arad, Palatul Cultural, Timi oara, 2015
- Landvay F., Geller J.A., *A száz éves Arad*, Arad, 1934
- Letenyi Sandor, *Arad es környeke kepe kakauz konyo Magyar Iparművészet*, Budapesta, 1910
- Medelanu Horia, *Arad, scurt monografie în imagini*, Arad, 2009
- Mureșan Augustin, Sinaci Doru, Rodica Colta, Felicia Oarcea, *Micalaca – Monografie*, Arad, 2010
- Otemberg Tivadar, *Az Arad első takarékpénztár 60 éves*, Arad, 1901
- Pavai Gula, *Meselo aradi kozok*, Oradea, 2008
- Percz Istvan, *Arad megye es Arad város ismertetese*, Arad, 1871
- Popescu I., *Căi ferate – transporturi clasice și moderne*, București, 1987,
- Puskel Peter, *Arad morad*, 1997
- Puskel Peter, *Arad redivivus*, 1998
- Roz Alex, Kovacs Geza, *Dicționar istoric al localităților din Jud. Arad*, Arad, 1997
- Simionescu, *Orașe din România*, București, 1925
- Somogyi Gyula, *Arad varmegye neprajzi leirasa*, Arad, 1908
- Sandici Liubomir, *Monografia comunității sârbești din Arad-Gai*, Arad, 2012
- Sova Doru, *Aradul Nou-Mureș. Istoria unui cartier, povestea unei lumi*, Arad, 2011
- Truș Horia, *Arad-Gai*, Arad, 2011
- Truș Horia, *Turnul de apă și împrejurimile*, Arad, 2016
- Torok Gabor, *Arad varmegye ismertetese*, Arad, 1871
- Ujvari Peter, *Magyar zsidó lexikon*, Budapesta, 1929
- Ujj Janos, *File din istoria urbanisticii Aradului*, Arad, 2008
- Ujj Janos, *Arad történelmi város kalauz*, Arad, 2001
- Ujj Ianoș, *Arad epitezeteti emlékei*, Oradea, 2008
- Varga Otto, *Aradi vertonuk albuma*, Budapesta, 1890
- Vagvolgyi, *Multesjovo*, 1917
- Vesa Pavel, *Episcopia Aradului. Istorie, Cultură, Mentalitate*, Cluj Napoca;
- Zaray Odon, *Arad varos es Arad varmegye turista kalauz*, Arad, 1936
- Zeiner Alfred, *Arad múltje*, Arad, 1940

STUDII i ARTICOLE

- Anghel Emil, *Distrugerii și reconstrucții la Arad*, Historia Urbana, București, 1-2/1996
- Arimia Vasile, Moisuc Elena, *O descriere inedită a teritoriului și oamenilor din fostul comitat Arad la sfârșitul secolului XVIII*, Ziridava, X, Arad, 1978
- Crainic Dorin Paul, *Propuneri de intergare în viața social-economică a Centrului Vechi din Arad*, Ziridava, XIV, Arad, 1982
- Dascăl Natalia, *Evoluția urbanistică a municipiului Arad în perioada 1918-1938, reprezentată în evoluția M.J. Arad*, Ziridava, XIII, Arad, 1981
- Duda Florian, *Un monument autohton din secolul III-IV e.n. descoperit la Arad-Grădina Tei*, Ziridava, V, Arad, 1975
- Kovacs Gheza, *Documente referitoare la începutul Aradului*, Ziridava, VI, Arad, 1976
- Kovacs Gheza, *Date cu privire la transportul sării pe Mure în secolele XIII, XIV, XV*, Ziridava, XII, Arad, 1980
- Jurj, *Întreprinderea de strunguri la cea de-a 30-a aniversare*, Ziridava, XII, Arad, 1980
- Kover Gabor, *A folyó es varosa, Arad es Videke*, Arad, 2005
- Lanevschi Gheorghe, *Un monument în stil neorenesan din Arad. Palatul Cenad*, Ziridava, IX, 1978
- Lanevschi Gheorghe, *Repertoriul monumentelor religioase de pe cursul inferior al Mureșului*, Ziridava, XI, Arad, 1979
- Lanevschi Gheorghe, *Arta 1900 în arhitectura ardeleană*, Ziridava, XII, Arad, 1980
- Lanevschi Gheorghe, *Două monumente din Arad în prag de dezafectare*. Revista Monumentelor Istorice și de Artă, București, 1/1982
- Lanevschi Gheorghe, *Două monumente în stil 1900 – perioada geometrică marcată de evenimentele din anul 1918*, Ziridava, XV-XVI, Arad, 1987
- Lanevschi Gheorghe, *Tipuri de turnuri și aticuri la clădirile în stil 1900, perioada florală din Arad*, Studii și comunicări, Arad, 1/1992
- Lanevschi Gheorghe, *Moise Nicoară. În semn de cinstitoare un monument din Arad îi poartă numele*, Lumina, Gyula, 1990-1993
- Lanevschi Gheorghe, *Câteva date privind schimbarea aspectului Pieței Avram Iancu din Arad în cursul secolului XIX-lea*, Historia Urbana, București, 1-2/1995
- Lanevschi Gheorghe, *Un monument din secolul al XVIII-lea dispărut. Primăria Veche a Aradului*. Studii și Comunicări, III, Arad, 1996
- Lanevschi Gheorghe, *Arhitectura ardeleană la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX în context european al Artei 1900*, Studii și Comunicări VI, Arad, 1997
- Lanevschi Gheorghe, *Aradul. La Belle Époque, Aradul cultural*, iunie, 1998
- Lanevschi Gheorghe, *Contribuția comunității evreiești la dezvoltarea urbanistică a Aradului în cursul secolului al XIX-lea și primul deceniu al secolului XX, Minorități între idealuri și intergare*, I, Arad, 1999
- Lanevschi Gheorghe, *Schimbarea aspectului stilistic al unui edificiu din Arad ca urmare a redimensionării sale*, Studii și comunicări, Arad, 7, 2001-2002
- Mândruț, Octavian, Elena Grănescu, Aurel Ardelean, *Rolul condițiilor fizico-geografice în evoluția populației și așezărilor umane în județul Arad*, Ziridava X, Arad, 1978
- Medeleanu Horia, *Aradul în secolul al XVIII-lea pe baza conscripției străzilor din anul 1780*, Ziridava, XVI, Arad, 1982
- Medeleanu Horia, *Catedrala Aradului în Veacul al XVIII-lea*, Mitropolia Banatului, 7-8, 1983

- P. Dureanu Eugen, *A ezare daco-roman de sec. IV d. H. de la Arad*, Ziridava, XIX-XX, Arad, 1996
- Puskel Peter, *Csigler Antal lokohaza*, Szovetnek, aprilie, 2001
- Sârbut, Iosif, *Cea mai veche cl. dire de teatru i cinematograf din țar*, C.D.C. 5/1967
- Simion Gh., *Produse ar. dene pe piața extern*, Ziridava, XI, Arad, 1979
- Ujj Janos, *Dokumentumkepek az 1944-es Aradi Bombasozrol, Arad es Videke*, Arad, 2005
- Totoiu J., *St. pânirea turc în Banat i Cri. ana*, Studii revista de istorie nr. 1, 1960
- Zdroba Mireca, *S. p. turi de salvare de la Arad-Bujac*, Ziridava, XIII, Arad, 1982

C. RȚI ȘI STUDII ARHEOLOGICE

- J. Karácsony, *Ismeretlen délmagyarországi monostorok*. TRÉT 21, 1905.
- A. Lup. a, *Catolicismul i românii din Ardeal i Ungaria pân. la anul 1556*. Cern. u. i 1929.
- K. Juhász, *Die Stifte der tscanader Diözese im Mittelalter*. Münster in Westfalen 1927.
- *Aradul permanent în istoria patriei*, Arad, 1978, 841 p., ilustra. ie alb-negru.
- *Az Aradi Vár története*, Budapesta, Editura Zrinyi, 1998, 174, ilustra. ie alb-negru i color.
- *Arad, monografia ora. ului de la începuturi pân. în 1989*, Arad, Editura Nigredo, 1999, 460 p., ilustra. ie alb-negru i color.
- Györffy G., *Magyarország történeti földrajza ...*, harta zonei ar. dene [volum aflat la Biblioteca jude. ean. Arad]
- G. Ciuhandu, *Românii din Câmpia Aradului de acum dou. veacuri*. Timi. oara 2005.
- Décsy Antal, *Az Aradi Várokról*, în „Tudományos Gyűjtemények” Buda.,?, vol., 1817 ? p. 77.
- Gheorghe Lanevschi, *Repertoriul cet. ilor din jude. ul Arad*, II, în *Ziridava*, X, 1978, 817-818.
- Petru Iambor, *A. ez. ri fortificate din Transilvania*, Cluj-Napoca 2005.
- L. Blazovich, *A Köros-Tisza-Maros-köz. települései a középkorban*. Szeged 1996.
- Márki Sandor, *Aradvármegye és Arad Szabad Királyi város története*, Arad I-II, 1892/95.
- E. Dörner, V. Boroneanț, *O contribuție la datarea valurilor de p. mânt. din vestul ț. rii noastre*, *Ziridava* II, 1968, p. 7 – 18;
- P. Hügel, M. Barbu, *Die Arader Ebene im 2. - 4. Jh. n. Chr./ Câmpia Aradului în secolele 2 - 4 d. Hr.*, Acta MP 2, 1997, p. 539 – 596;
- P. Hügel, G. P. Hurezan, F. M. rginean, V. Sava, *Cercetarea arheologic. în zona ar. dean. (scurt istoric)*, *Ziridava* XXV/1, 2010.
- Adrian Andrei Rusu (coord.), *Dic. ionarul m. n. stirilor din Transilvania, Banat, Cri. ana i Maramure.*, Cluj-Napoca, 2000, 55-58.
- Káldy-Nagy, *A gyulai szandzsák 1567. és 1579 évi összírása*. Békéscsaba 1982.
- A. A. Rusu, George Pascu Hurezan, *Cet. i medievale din jude. ul Arad*, 1999, 31-37.
- A. A. Rusu, George Pascu Hurezan, *Biserici medievale din jude. ul Arad*, Arad, 2000, 57-68.
- A. A. Rusu, *Castelarea Carpatic*, Cluj-Napoca, 2005.
- S. M. Heitel, *Începuturile artei medievale în bazinul inferior al Mure. ului*. Timi. oara 2010.
- S. M. Heitel, *Monostorok a Maros mentén*. In: Imre Takács (szerk.), *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a Középkori Magyarországon*. Pannonhalma 2001, 267-274.

- S. M. Heitel, *Egyházi építészet a Maros-völgy alsószakaszán a 11-13. Században*. In: T. Kollár (Szerk.), *A középkori Dél-Alföld és Szer, I*. Szeged 2000, 593-632.
- R. Popa, *Observații îndreptate la istoria României în jurul anului 1000*, în SCIVA, 3-4, 42, 1991, 154-158.
- *Repertoriul arheologic al văii Mureșului Inferior*. Timișoara 1999.
- F. Murginean, *Arheologie funerară la Mureșul de jos (Secolele X-XI)*. Cluj-Napoca 2015.
- V. Sava, *Neolithic and Eneolithic in the Lower Mureș Basin*. Cluj-Napoca 2015.
- L. Koszta, *Dél – Magyarország egyházi topográfiája a Középkorban*, in vol. *A középkori Dél-Alföld és Szer, I*. Szeged 2000, 41-80.
- F. Murginean, *Ottoman-Turkish Archaeological Research in Arad County. Turkish Strongholds in the Second Half of the 16th Century between Mureș and Crișul Alb (The Beginning of a thematic Approach)*. *Ziridava Studia Archaeologica* 30, 2016.
- F. Murginean, *An insight on social status around the year 1000 AD, reflected by the funeral inventory of some graves found on the Lower Mureș Valley*. In: C. Cosma (Ed.), *Warriors, weapons, and harness from the 5th –10th centuries in the Carpathian Basin*. Cluj-Napoca 2015, 343-344.
- A. Berzovan, *Bazinul Mureșului Inferior în sud-vestul Munților Apuseni în perioada clasică a Daciei preromane (sec. II î.Hr. – sec. I d.Hr.)*, Cluj-Napoca, 2017.
- P. Vesa, *Bisericile de mir ardeene între tradiție și modernitate*. Arad 2000.
- R. Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (sec. X-XIV)*. București 1974.
- H. Medeleanu, *Valori de artă veche românească*. Arad 1986.
- B. F. Romhányi, *Kolostorok és társaskáptalanok a középkor Magyarországon*. Budapest 2000.

H R I I PLANURI

- *Arhiva Complexului Muzeal Arad*
- *Arhivele Statului Arad- fond clișee*
- *Arhivele Statului București- fond clișee*
- *Az első katonai felmérés. Erdély és a Temesi banság*, DVD, ed. « Arcanum », Budapest, 2005
- *Az első katonai felmérés. A Magyar Királyság teljes területe 965 nagyfelbontású színes térképészlelvényen 1782-1785*, ed. « Arcanum », Budapest, 2004
- *A második katonai felmérés. A Magyar királyság és a Temesi banság Negyfelbontása, színes térképei- 1819-1869*, DVD, ed. « Arcanum », Budapest, 2005
- <http://nelucraciun.wordpress.com/2011/11/23/harti-istorice-planuri-directoare-de-tragere-banat>
- www.hungaricana.hu

B.2- ARAD

B.2.1-DENUMIRI ALE ORA ULUI ÎN DECURSUL ISTORIEI ÎN ALEZĂRILE INCLUSE SAU DISPUNERILE RUTE DIN ZONA ORA ULUI

- ARAD, ARRAD, ARAT, ARRATH,
- ARADUL NOU, OPATICA, NEUARAD, UJARAD
- MICALACA, MIKAKAK, MIKELAKA
- GAI, GAYA, DESZKA,
- EGA, SEG,
- POLTURA,
- GRĂDIȘTE, UJ TELEP
- SÂNNICOLAU MIC, SANCT MIKLOS, SZENMIKLOS, KLEIN
SZENTMIKLOS, ZIGMONDHAZ, KEKES
- SÂNTOMA, SZENT-TAMAS,
- AROKI (alezare dispunere);
- NOVAK (alezare dispunere);
- ODVORAC (alezare dispunere);
- SZENTIVAN (alezare dispunere);
- NAGYFEJEREGYHAZ (alezare dispunere);
- BATYA (alezare dispunere);
- SZARCSAHAZ, SZARCSAHAZA (alezare dispunere);
- JASZPEL (alezare dispunere);
- ALBERD (alezare dispunere);
- PONGRAC (alezare dispunere);
- NAGYCSALJA (alezare dispunere);
- VALKA (alezare dispunere);
- JARKA (alezare dispunere);
- GELID (alezare dispunere);
- SZOLOS (alezare dispunere);
- GELED (menționare dispunere).

Localizare

Ora ul este aezat în Câmpia Mure ului, pe malul nordic al râului, la intersecția dintre acest și drumul Timi oara-Oradea. Situl este orizontal și puternic marcat de reeaua unor ape de suprafa rezultate din modificările (sistematizarea) cursului Mure ului din ultimele două sute de ani. În sud-est există arii importante de p dure specific luncii Mure ului.

B.2.2 -CRONOLOGIA EVENIMENTELOR URBANISTIC - ARHITECTURALE

B.2.2.1-GENERALIT I

Aria geografic corespunz toare ora ului Arad este locuit din preistoria timpurie pân ast zi, conform unei cronologii care, în mare m sur , corespunde cronologiei generale a teritoriului corespunz tor interfluviilor Mure , Timi , Tisa. Întreaga istorie a zonei respective este doar par ial relevant tiin ific i va suporta, oricum, corec ii importante viitoare. Ne referim la norul de a ez ri preistorice care sunt descoperite în tâmpl tor i cercetate incomplet, la cele din perioada antic , geto-dacic i roman i, mai ales, la istoria medieval . Cercet riile recente de-alungul autostr zii au scos la lumin noi informa ii, care trebuiesc i ele corelate cu cele existente. În acest perspectiv sunt de a teptat cercet ri arheologice localizate în intravilanul Aradului, care s fac lumin asupra unora dintre aspectele esen iale ale evolu iei i a componentelor sale. Dar, simpla semnalare a acestora este important , pentru c îndeamn la pruden în ceea ce prive te atacarea (prin edificare sau amenajare) unor arii susceptibile de a ad posti vestigii arheologice.

Deasemenea, în istoria a ez rii exist numeroase date privitoare la feluritele aspecte ale devenirii a ez rii i comunit ii (comunit ilor) sale. Dintre ele am selectat datele sigure (verificate prin mai multe surse) i cele care au leg tur cu subiectul acestei cercet ri, cele care informeaz asupra evenimentelor urbanistice i arhitecturale.

Pentru ca informa ia s fie de tip deschis, posibil de a fi permanent completat , voi utiliza, ca i în alte cazuri similare, tipul de banc de date organizat conform surselor (istorice, arheologice, cartografice, arhitecturale etc.), cronologic, dar i faptic, marcând corespunz tor, de pild , acele evenimente care definesc urbanistic sau arhitectural ora ul i componentele sale. Datele incerte sunt comentate (între paranteze i cu cursive). Ele sunt organizate pe a ez ri (ora ul actual i ariile locuite disp rute între timp), tocmai pentru a înlesni c ut rile i inser rile de noi date.

B.2.2.2- EVOLUȚIA ARADULUI DE-A LUNGUL TIMPULUI

Actualul teritoriu al municipiului Arad aflat pe ambele maluri ale Mureșului, beneficiind de o climă favorabilă, a avut parte de locuire continuă cu veche tradiție istorică a cărei începuturi se pierd în negura vremii.

Spre turile arheologice efectuate de-a lungul secolului al XIX-lea și până în prezent semnalez prezența omului încă din epoca pietrei, trecând apoi prin toate epocile istorice atât î. de H., cât și după H.

Existența acestor marturii atestă prezența în această zonă a unor mici așezări aflate pe grindurile, meandrele și numeroasele brațe ale Mureșului, precum și în puncturile ce populau zona, așezările ce erau locuite de un număr mic de oameni a căror ocupație era vânătoria și pescuitul.

Astfel de habitate sunt semnalate în Pârneava în perioada paleoliticului superior; apoi în Bujac și Miclaca din eneolitic; în Gai, Grădiște și Miclaca din neolitic; ca în epoca bronzului să fie semnalat prezența omului în Arad, Aradul Nou, Bujac, Gai, Grădiște-sere în timp ce epoca fierului este atestată în Arad, Aradul Nou, Bujac, Gai, Miclaca, perioadă în care apar noi ocupații precum creșterea vitelor, agricultura și meșteșugurile.

Evoluția duce spre perioada celto-dacă, geto-dacă, semnalate în Arad, Bujac, Gai, Miclaca, apoi a dacilor liberi în Arad, Bujac, Grădiște, Miclaca în perioada î. de H., cât și după H. până în anul 106 când Dacia este cucerită de împăratul Traian, urmând perioada daco-română și română cu o locuire de o intensitate inegală pe parcursul secolelor II-IV în Arad Centru, Gai, Grădiște, Aradul Nou, perioada în care are loc înmulțirea ocupațiilor.

După retragerea romanilor urmează o perioadă tulbură semnalându-se așezări sormate în Arad, apoi așezările a triburilor germanice în Arad, Gai, Grădiște, acestea existând pe lângă așezările bătăniilor care se retrag din calea navele litorilor huni și, reîntorcându-se după trecerea acestora, stau la baza etnogenezei românilor.

În tot acest timp maghiarii, populație fino-ungrică, așezați pe la finele secolului IX în Panonia, încep expansiunea spre est și vest, fapt confirmat de urmele materiale existente pe teritoriul actual al municipiului Arad cât și a relatărilor în documente.

Descoperirile arheologice de pe vatra Aradului confirmă ideea că după trunderea ungarilor în această zonă s-a făcut spre finele sec. X și începutul celui următor, când în zonă sunt menționate fortificații de pământ ridicată de formațiunile politice bătăniile.

Ocuparea unora dintre aceste fortificații de către unguri, în jurul căruia cuceritorii își implementează noile structuri – cetăți, biserici, mănăstiri – reiese dintr-un document de la 1131 ce pomenește cetatea Orod, ca la 1177 să se menționeze existența în Orod a unui capitlu în frunte cu un prepozit, amintindu-se totodată existența pe actualul teritoriu a municipiului Arad a 12 așezări precum: Abad în zona de astăzi a Bujacului, Pusta Ban spre Grădiște, Chemperlaka spre Pârneava, Seegh cartierul ăga, Miclaca etc. acestea formând o uniune de obște, dispuneau de proprietăți comune, potrivit carturariului editat pentru capitlul Aradului.

Cu toate acestea, având în vedere poziția cetății Orod în raport cu actuala localitate Arad, precum și lipsa dovezilor privind continuitatea Orod-Arad (simpla asemănare fonetică nu este suficientă), ipoteza că Orod face parte din istoria Aradului nu are încă nici un fundament real. Rămâne ca acest aspect să fie lămurit în cercetări viitoare.

Tot din documente rezultă faptul că în zona ardeană, ferită de inundație, se practica o agricultură dezvoltată, cât și faptul că în sec. XII Aradul era port important pentru plutele ce transportau sare dinspre salinele Transilvaniei spre Szeged, relevant fiind și mențiunea într-un document de la 1183 că prepozitul și capitalul din Orod aveau dreptul la o treime din vama sării percepute de la ambarcațiunile ce coborau pe Mureș, act reînnoit în anul 1211. Mai mult decât atât, un document din 1214 menționează prezența unui comite de Orod ca din anul 1329 Orodul să beneficieze de statutul de ora (civitas).

Din păcate, lipsind piatra, terenul orașului fiind aluvionar, nu dispune de urme arheologice privind construcțiile, acestea fiind făcute din văiuș, pământ brut, lemn, stuf, drept urmare nelimitându-se doar la documente.

Potrivit celor relatate mai sus cât și a celor din perioada următoare, se confirmă faptul că în sec. XIII Orodul este atestat ca cetate, iar din sec. XIV este amintit ca oraș sub denumirea de civitas sau oppidum, fiind un centru militar și eclesiastic important.

Având prerogative de oraș regal încă din zorii evului mediu, Orodul pare să fie o așezare sortită unei spectaculoase dezvoltări, dar nu a fost să fie așezarea următoare a schimbării în regatul maghiar a dinastiei arpodiene cu dinastia angeviană, când Lipova îi luă locul.

Drept urmare în perioada următoare Aradul decade, ajungând o localitate cu aspect mai mult rural și ne mai având țări despre cetate, nucleul așezării trebuie să fi undeva între actuala Pista Arenei, calea Romană, podul Aradul Nou, str. Hunedoarei și Piața Sârbească.

Tensiunile sociale cauzate de atrocitățile la care era supusă populația locală de către nobilimea maghiară determină izbucnirea unei răscoale locale care se alătură oștilor țărănești conduse de Gh. Doja, moment în care localitatea se predă răscoaiților fără luptă.

Înfrângerea răscoalei duce la o înrăutățire a vieții țărănești, fapt ce contribuie la adâncirea crizei generate de anarhie feudală, următoria fiind izbucnirea unei noi răscoale în jurul Aradului și nordul Banatului la 1526, condusă de căpitanul sârb Ivoncel Negru, răscoala ce bagă în sperieți nobilimea ce se refugiază în cetatea ăria.

Nobilimea, organizându-se sub comanda lui Emeric Czibok, primind ajutor și din alte părți ale regatului, reușesc să înfrângă răscoala, perioadă în care are loc înfrângerea ungarilor la Mohacs de către otomani, moment în care fostul voievod al Transilvaniei, Ioan Zapolya este ales rege al Ungariei, Aradul ajungând sub jurisdicția sa.

După o scurtă perioadă de liniște, zona ardeană este din nou afectată de război, turcii reușind să cucerească Aradul lipsit de o solidă fortificație.

Din ordinul lui Pașa Kasân, cuceritorii întăresc fortificația care în scurt timp ajunge din nou în mâna austriecilor conduși de Castaldo și Martinuzzi, care dedându-se la jafuri și distrugeri, contribuie la depopularea zonei.

Stăpânirea lor este de scurtă durată, turcii ajutați de localnici reușesc să recucerească zona și fortificația, trecând din ordinul pașei Küprülü Mehmed la reorganizarea și construirea unei cetăți din cărmidă. Amplasată la câțiva zeci de metri în aval de actualul pod Traian în zona fostelor fabrici de zahăr și Teba, zonă favorizată până la jumătatea sec. XIX, apăsându-se atunci ca o "insulă" între Mureș și un braț al acestuia, fiind astfel mai bine izolat noaptea, fapt care îi permitea o mai bună apărare.

De formă patrulateră (fig. 1), de dimensiuni mai mari ca cea precedentă, cetatea adăpostea între zidurile sale o garnizoană de ieniceri, iar din ordinul aceleiași Pași, în incintă s-a construit o geamie, o coală, un han de mari dimensiuni, o clădire de utilitate publică, o casă de oaspeți, o baie, existând și o piață, iar în jurul cetății se încheagă nucleul viitorului oraș Arad.

Cele relatate provin din scrierile celebrului călător turc Evlia Celebi care pomenește și un pod de lemn peste Mureș, cea mai bună legătură cu malul stâng al acestuia, unde existau 200 de case de cretini construite din pământ, văiuș, lemn, acoperite fiind cu stuf.

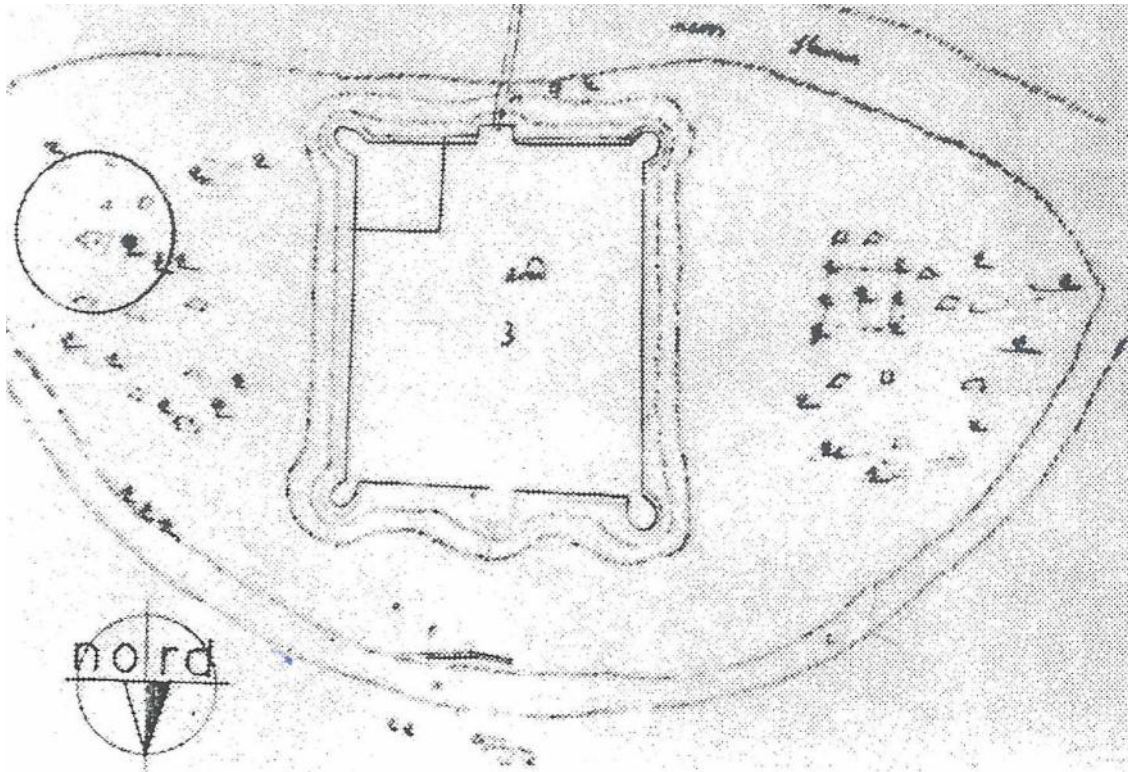

Fig. 1 – Cetatea Arad de sec. XVI

În timp cetatea devine un important punct strategic în luptele dintre turci și imperiali, fiind și un important centru de schimb între două regiuni complet diferite fizico-geografic și economic.

În schimb orașul în devenire are de suferit de-a lungul vremii din cauza războaielor, incendiilor și a pustietoarelor inundații, astfel că zestrea constructivă și în această perioadă de mijloc a evului mediu lipsesc.

Lucrurile se schimbă după pacea de la Karlowitz din anul 1699 când cetatea ajunsă în stăpânirea austrieșilor intră într-un proces de reconstrucție din ordinul prințului Eugeniu de Savoia, fiind refăcută în întregime după planurile și sub conducerea lui Georg Haruckern.

În paralel cu reconstrucția cetății are loc și o repopulare a zonei cu sârbi, germani, macedo-români și evrei, care se adăugă pe lângă existența populației locale: români și maghiari, reveniți din bălănele în micul oraș din jurul cetății, precum și așezările țărănești: Aradul Nou, Gai, Miclăuș, Pârneaș și Sânicolaul Mic, așezări care astăzi fac parte din teritoriul actualului municipiu Arad.

Sârbi sunt aduși pentru paza granițelor, concentrându-se în partea de N-V a cetății în jurul bisericii ortodoxe sârbe, construită între anii 1699-1702 (fig. 2), formând orașul sârbesc, dar și în filialele geografice din Gai și Miclăuș. Germanii se adăugă în partea de N a cetății, dincolo de un braț al Mureșului, în jurul unei bătălii cu stuf și pârșet, actuala

Piața Avram Iancu, formând orașul nemțesc, dar și în Aradul Nou actual, unde vin în două ture, și anume între 1719-1730 și 1750-1760. Veniți din Franconia, Baden-Württemberg, Renania, Bavaria pun bazele primei așezări germane în 1723, ocupând locul fostei așezări Apacza distrusă de turci, unde temporar înaintea germanilor se așezaser românii și sârbi, așezarea purtând numele de Sarkad. Macedo-românii veniți acum, salvându-se din fața turcilor, se așază în partea de Est a orașului, germanii ocupând spațiul până la Mureș. Zona este cunoscută sub numele Tikovetz. Aceștia erau meșteșugarii și comercianții, iar evreii, comercianți și meșteșugari, se infiltraser în zona orașului sârbesc.

Fig. 2 – Biserica ortodoxă sârbă

Ridicarea așezării la rang de oraș cameral în anul 1702, locuitorilor acordându-li-se o serie de drepturi administrative și economice, impulsionează viața localității a cărei dezvoltare ascendentă se observă în prima jumătate a sec. XVIII, în efervescență în construcții.

Astfel în jurul bisericii ortodoxe sârbe se deschid actualele străzi: Preparandiei, Cozia, Grigore Alexandrescu, Tribunalul Axente, unde într-o parcelare de ev mediu se construiesc două coli, o primărie P+1 (fig. 3), case familiale parter (fig. 4) și P+1, având pivnițe spațioase și boltițe, materialul de construcție fiind cărmidă și țiglă, străzile fiind pavate cu piatră.

Fig. 3 – Presupusa Primărie

Fig. 4 – Imobil de locuit

Aceleși materiale de construcție sunt folosite și în orașul german, unde în afara caselor familiale, în majoritatea P+1, se construiește prima și a treia etaj, iar în spatele lor, în zona actuală străzii Szantay Lajos, în nou înființatul cimitir catolic se construiește la 1705 o capelă.

Fig. 5 – Biserica Ortodoxă Română

Fig. 6 – Capela Sf. Florian

Construcțiile religioase continuă astfel în Tikovetz, pe locul actual al Colegiului Moise Nicoară se ridică biserica ortodoxă română (fig. 5) și o coală, iar în NV orașului german, traversat de un braț al Mureșului când se lucrează la finalizare, se trasează

actualele străzi: Eminescu, Vârful cu Dor, Ceaikovski, unde la intersecția ultimelor două străzi amintite, pe cheltuială proprie, baronul Thomas Jung, ridică o capelă în stil baroc cu hramul Sf. Florian, patronul pompierilor. (fig. 6).

În aceeași perioadă prin străduința din ordinul cavalerilor minoriți de Liechtenstein, luându-și parohia romano-catolică se începe construcția bisericii. Neavând aprobare de construcție, se lucrează în etape, fiind expus pericolului de a fi demolat.

Scapă de sabia lui Damocles la 13 aprilie 1753 când curtea de la Viena aprobă construirea ei și a consistoriului, fapt care duce la finalizarea lucrării, biserica fiind amplasată în partea de Nord a laturii de Vest a actualei Piețe Avram Iancu, la intersecția actualului Bd. al Revoluției cu str. Lucian Blaga.

Fig. 7 – Harta lui Suly

Ritmul în construcții în prima jumătate a sec. XVIII pare paradoxal, având în vedere că realizările se petrec într-o perioadă agitată și anume: în școala anti-habsburgică a curților din anul 1705, condusă de Francisc Rakoczi II, înfrânt și rezbucnit în anul 1707 când la 10 iulie acesta ocupă orașul german de unde bombardează cetatea și orașul sârbesc, provocând incendii mistuitoare la care se adaugă epidemii de cium, de holeră, apoi în școala lui Pero Seghedinat din anul 1735, toate culminând cu epidemia și inundațiile din anii 1738, 1741 și 1747.

Temporalele stagnări nu au împiedicat ritmul construcțiilor ca urmare a promisiunilor făcute în luna martie a anului 1725 de către împăratul Carol al III-lea și anume ridicarea în perspectivă a localității la rang de oraș liber regesc, redându-i-se drepturile pierdute în timpul dinastiei angevine, dar până atunci în anul 1741 îl ridică la rang de oraș cameral privilegiat.

Promisiunile reprezentau și splata acordată localnicilor pentru credință, fermitatea și rezistența de care au dat dovadă în clipe de rezistență constituind stimulente ce au determinat ca orașul să apară la jumătatea sec. XVIII o așezare urbană în fază incipientă, fapt care rezultă din scrisorile și din hărțile elaborate de inginerul militar cezaro-croatesc Suly (fig. 7) și de Emerik Ruttkay.

Din păcate, promisiunile făcute de împărat nu au devenit realitate, iar anularea la 29 octombrie 1750 de către curtea de la Viena a dreptului de care se bucurau grănicierii sârbi – fapt care îi determină să plece în număr mare în Rusia – ca și zvonul apărut încă din anul 1747 și confirmat în anul 1776 a mutării Aradului în partea Zimandului, urmare a inundațiilor, face ca dezvoltarea orașului să stagneze în a doua jumătate a sec. XVIII.

Odată cu plecarea în număr mare a sârbilor, are loc o a doua etapă a colonizării germanilor ce se instalează în așezarea nou construită în anul 1723, fază în care românii se retrag, rămânând doar câteva familii de sârbi și localitatea luând numele de Aradul Nou. Devenind un sat cu un număr de 455 de case în anul 1774, aici locuitorii se ocupau cu meșteșugul, agricultura, grădinaritul, pomicultura, creșterea vitelor și a viermilor de mătase.

La stagnarea dezvoltării Aradului a contribuit și începerea construirii în anul 1763 a noii cetăți, într-o buclă a Mureșului, creându-se în jurul ei o substanțială zonă de protecție peste 1000 de ani.

De tip Vauban-Tenaille, asemănătoare unei stele în sistem bastionar cu așezarea în zonă de protecție, restricționa construcțiile în partea vestică a ei, chit că la 1773 vechea cetate a fost demolată.

Ridicată sub supravegherea arhitectului militar comandant Ferdinand Philipp, cetatea avea o circumferință de 3180 m flancată de două redute pentagonale prevăzute cu 296 guri de foc de tragere pentru artilerie.

În cetate se pătrunde prin două porți, cea dinspre Miclăca (fig. 8) ducea la cimitirul militar, iar a doua ducea în Arad, interiorul adăpostind corpul de comandă P+1, prevăzută cu o cutre interioară, clădirea corpului grăzii, mănăstirea spital cu biserică, un loc aparte ocupau cazematele, unele fiind locuite.

Decizia mutării Aradului în pusta Zimandului nu i-a impresionat pe localnici, drept urmare notabilitățile pornesc demersuri în vederea anulării ei, acțiune soldată cu eșec.

Raza de lumină vine odată cu moartea împăratesei Maria Terezia, când urmașul ei, împăratul Iosif al II-lea hotărăște la 14.01.1781 și mănăstirea Aradului pe vechea vatră ca și mutarea cimitirelor din perimetrul locuit în partea de Nord a orașului, actualul cartier al funcționarilor.

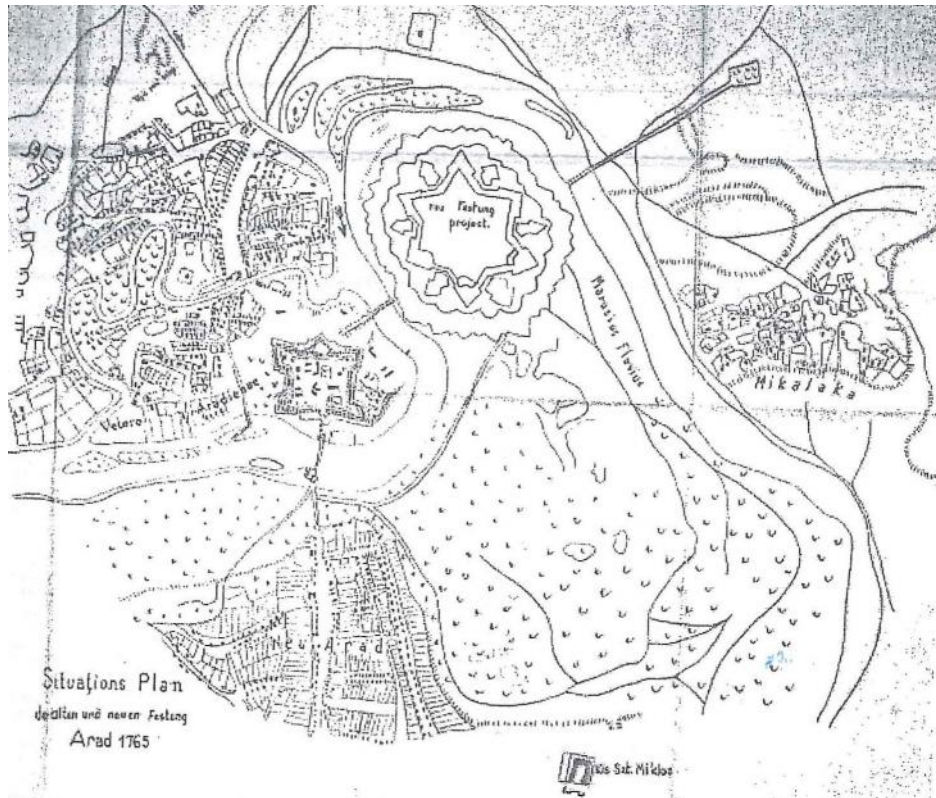

Fig. 8 – Planul Aradului la 1765

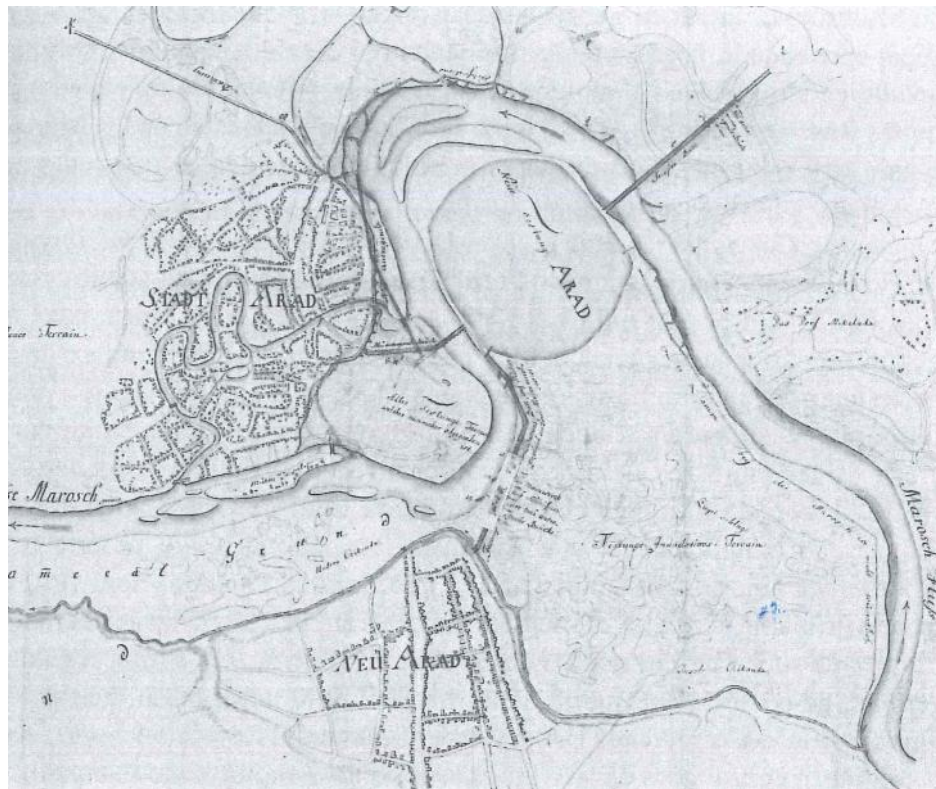

Fig. 9 – Planul Aradului la 1785

În tot acest timp cât au loc frământările legate de soarta Aradului, aezirile din jur urmează un curs ascendent. Astfel în anul 1775 are loc sistematizarea localității Aradul Nou (fig. 9), fapt benefic pentru dezvoltarea ulterioară, iar în anul 1782 este ridicat la rang de târg.

Gaiul la rândul său cunoaște o revigorare în urma plecării unui număr însemnat de sârbi după desființarea conflictului militar, revigorarea datorându-se construirii între anii 1760-1762 a mănăstirii Sf. Simion Stâlpnicul de către episcopul Sinesie Jivanovici, servind drept reședință de vară.

Existența mănăstirii polarizează construcțiile în preajmă, toate având planuri avizate de organe competente, clădirile fiind amplasate pe străzi drepte, nou trasate, traversând perpendicular actuala străadă Dunării ce ducea spre mănăstire, Gaiul ajungând să aibă în 1780 un număr de 112 familii.

Vestea rătăcirii pe loc a Aradului este primită cu mare entuziasm de către localnici, care ne mai ținând cont de restricții se lansează pe proprie răspundere în recuperarea timpului pierdut.

Avântul este stimulat de aducerea la cunoștință consiliului local de către graful Polfy, a hotărârii luate de împăratul Iosif al II-lea de a acorda unele facilități celor ce vor dori să construiască din material bun.

Facilitățile erau: acordarea de aprobări în afara zonei de protecție indiferent de confesiune și scutirea de taxe timp de 50 de ani.

La acordatele facilități se adaugă și ordonanța emisă în anul 1798 de către primarul Schwab Bonaventura de instituirea serviciului de pompieri când hotărârea de a construi fântâni în număr însemnat pe străzile îndepărtate apă să fie distribuită cu sacele trase de cai. În plus, era prevăzută măsura reparării pe cheltuiala bugetului local și pe cont propriu a fântânilor preexistente aflate în stare proastă.

Toate aceste măsuri au marcat dorința localnicilor de a construi și tot odată de a garanta siguranța construcțiilor.

Ca urmare nu e de mirare că într-o descriere de la începutul sec. XIX să fie consemnate în Arad 84 de străzi, iar într-un plan a orașului făcut în anul 1797 de către inginerul hotarnic Ioan Salix să apară – într-un spațiu periclitat – actuala piață Heim Domokos consemnată deja în descrierea din 1783, piață în care se află presupusa casă turcească.

Alături de cele menționate imperialii mai luau în vedere apărării cetăți formate din înființarea a trei batalioane a grăzii civile, formate din germani, români și maghiari, din rândul locuitorilor din împrejurii sau din alte părți, fapt ce contribuie la creșterea populației orașului care ajunge în anul 1803 la 8476 locuitori.

Urmarea celor întâmplări la finele sec. XVIII și începutul sec. XIX creșterea numărului cererilor pentru construcții de case familiale, dar și a edificiilor administrative, comerciale, culturale, colare și de uz comun cu amplasare inclusiv în zone periclitate.

Dintre edificiile construite în acea perioadă amintim clădirea P+1 de pe actuala stradă Tribunalul Dobra colț cu străda Sinagogei nr. 5, fost hotel restaurant A.B.C., azi casă de raport, apoi la nr. 10 și 12, case de raport P+1 cea de la nr. 10 colț cu actuala piață Heim Domokos, fiind construită în anul 1825, iar peste drum de ea la nr. 11 se construiește clădire doar parter, fostul hotel restaurant Cerbul de Aur, actuală casă de raport, pe aceeași străadă Tribunalul Dobra la nr. 8 construindu-se o clădire P+1 care la parter adăpostește un imens spațiu comercial, la etaj fiind locuite.

În amintita piață Heim Domokos se construiesc case familiale doar parter încadrând presupusa casă turcească, case familiale construindu-se și pe actuala străadă

Tribunul Axente, case în genere P+1 cu fațade înguste, excepție fiind când presupusa primărie a orașului sârbesc și impunătoare pe atunci, clădire doar parter, a viitorului general al revoluției de la 1848-1849, Damianici.

Toate clădirile amintite aveau pivnițe boltite așa cum erau și cele de pe actuala str. Grigore Alexandrescu, unde una dintre case are poartă carosabilă care dădea într-o curte interioară avea în bucătăria unuia din apartamente fântână cu pompă.

Pe aceeași stradă colț cu actuala str. Cozia se construiește un frumos edificiu P+1 în stil neogotic (fig. 10, 11, 12) vis-a-vis tot cu edificiul P+1, fost hotel și restaurant de lux, Stadt Wien.

Tot la început de sec. XIX și anume în anul 1811 luă ființă în Arad – Preparandia – prima școală care pregătea învățătorii cu predare în limba română, școlă care își deschise porțile în anul următor într-un edificiu parter supraînălțat, proprietatea căpitanului orașului Sava Arsici, aflat pe actuala stradă a Preparandiei colț cu actuala str. Cuza Vodă, existent și astăzi fiind sediul unui muzeu.

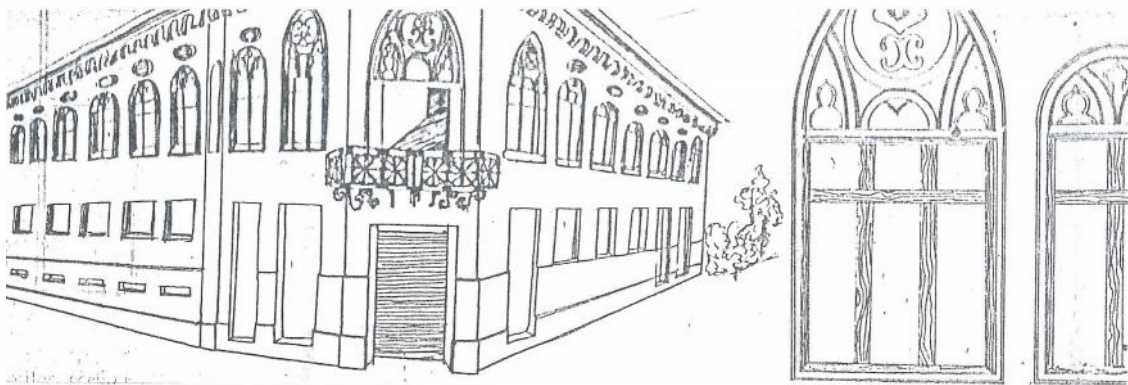

Fig. 10 – Fațada casei neogotice

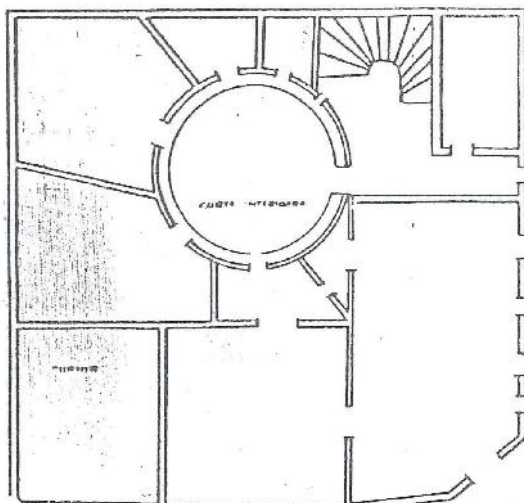

Fig. 11 – Schița parterului casei neogotice

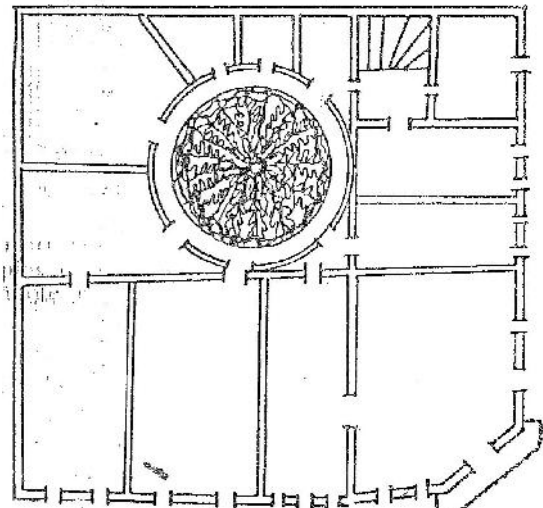
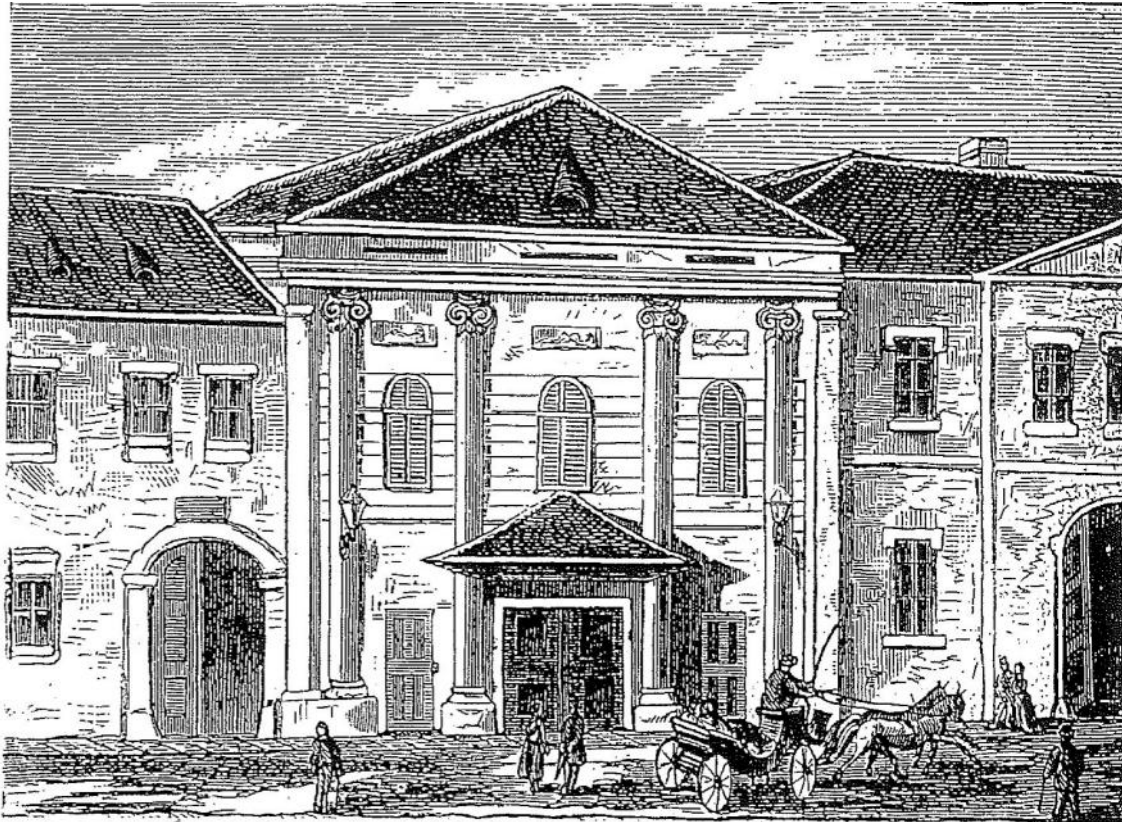

Fig. 12 – Schița etajului casei neogotice

Un eveniment la fel de important, fiind o premieră este construirea în anul 1817 pe cheltuiala comerciantului Iakob Hirscl a unui teatru. (fig. 13).

Teatrul vechi din Arad Dr. St. Lohr nr 3

Fig. 13 – Teatrul Iakob Hirschl

Fig. 14 – Piața Avram Iancu cu reședința lui I. Hirschl, 1826

Edificiul P+1 aflat pe actuala str. Gh. Lazăr la nr 3 este încadrat la nr. 5 de o cl dire P+1 fost cas de toleranță și tot P+1 este și reședința amintitului comerciant aflat la nr. 1, fiind colț cu actuala Piață Avram Iancu. (fig. 14).

În anul următor la 18 mai are loc vizita împăratului Ferdinand, vizit soldat cu facilități și anume: reducerea perimetrului de protecție a cetății la 500 m și iertarea celor ce au construit în fostul perimetru de siguranță a acestuia înlăturându-se astfel sabia lui Damocles, ce atârna deasupra capului acestora.

Pentru a evita dezvoltarea haotică a ora ului, notabilitățile îl roag pe inginerul Reiner Iozsif să elaboreze un plan de sistematizare ce presupune ca centrul ora ului să fie zona Podgoria de astăzi, trasând noi străzi.

Pe noua trasată strădă, actuala Bd. al Revoluției se construiește la 1826 o cl dire P+1, sediu prefecturii, existentă și astăzi la nr. (fig. 15).

Fig. 15 – Vechea prefectura, 1826

În același an 1826 începe și construcția sinagogii, edificiu P+2, desfășurat pe trei străzi: actualele Tribunalul Dobra, Sinagogei și Cozia.

Seria construcțiilor continuă, fapt ce necesită un nou plan de sistematizare ce a fost elaborat în anul 1826 de Pikulyi Lajos, ce propunea ca centrul Aradului să rămână actuala Piață Avram Iancu, deschizând în schimb noi străzi, precum: actuala str. Lucian Blaga unde la intersecția cu bd. Revoluției se află biserica romano-catolică (fig. 16).

Nou înființata str. Lucian Blaga de azi devine în următorii ani un adevărat antier, construindu-se numeroase case familiale în genere parter, printre care se află și sediul primului conservator din Arad inaugurat în anul 1833, cl dire existentă și astăzi la nr. 13 (fig. 17), care la intersecția cu actuala str. Georgescu se construiește coala de băieți – cl dire doar parter – (fig. 18).

Fig. 16 – Biserica romano-catolic

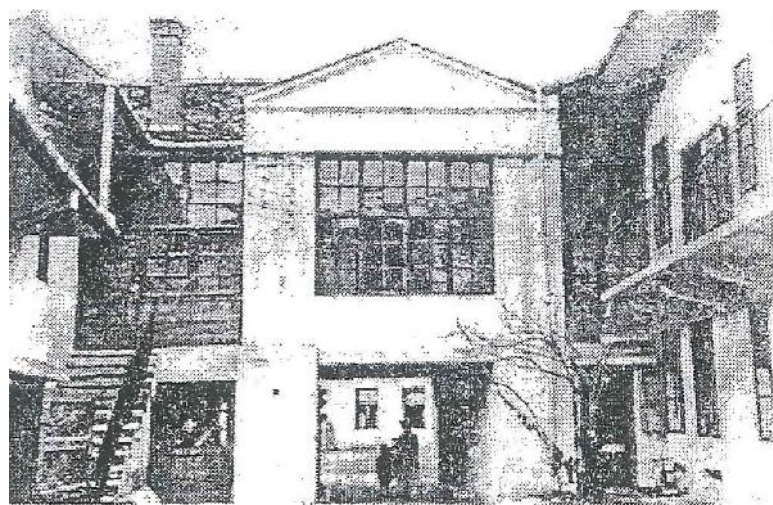

Fig. 17 – Sediul primului conservator

Fig. 18 – coala de b ieți

Între timp mult doritul rang de oraș liber regesc este obținut în anul 1826 îns elaborarea diplomei se face în anul 1834, an în care este definitivat și construcția Sinagogii.

Într-un cadru festiv în zilele de 17 i 18 august al amintitului an, mult râvnita diplom este adus de c tre baronul Orczy Lorinc (fig. 19).

Fig. 19 – Diploma de ora liber regesc

Prima oprire a cortegiului este la Sinagog , fiind întâmpinați de marele reformator al religiei iudaice, rabinul Chorin Aron, după care cortegiul continuă drumul spre primărie întâmpinați fiind de primarul Heim Domokos, moment immortalizat într-o pictură realizată de Ruziska Alajos (fig. 20).

Fig. 20 – Piața Avram Iancu la 1834

Ritmul susținut în construcții duce la deschiderea de noi străzi astfel în actuala Piața Avram Iancu se demolează casa trigesimală transformându-se drumul spre grădina Tökoly, actuala piață a Catedralei, strada care la ora actuală se numește Metianu.

Nu departe de această stradă lângă palatul baronului Bohus (fig. 21) se deschide actuala str. Goldis și în continuare, colț cu actualul Bd. al Revoluției la nr. 100, se construiește o clădire P+1 în anul 1840.

Clădirea este sediul primei biblioteci din Arad înființată de baronul Purgly Ianos, la ora actuală clădirea fiind casă de raport, la etaj fiind birourile la parter. (fig. 22).

Alături, la nr. 98, se construiește în anul 1841 un impunător edificiu P+2, sediul de hotel, fost Crucea Albă, actual Ardealul, adăpostind în acea vreme prima bibliotecă publică. (fig. 23).

În această perioadă a primei jumătăți a secolului XIX cu eferescență în construcții se multiplică și se diversifică profesiile, crescând numărul atelierelor, manufacturilor, magazinelor precum și a angajaților acestora apărând și primele fabrici.

Fig. 21 – Palatul baronului Bohus

Az aradi 'első takarékpénztár épülete.

Fig. 22 – Clădirea primei bănci din Arad

Arad

Fehér kereszt-szálloda

Fig. 23 – Hotelul Crucea Alba actual Ardealul

Fig. 24 – Casa de raport Joanovici

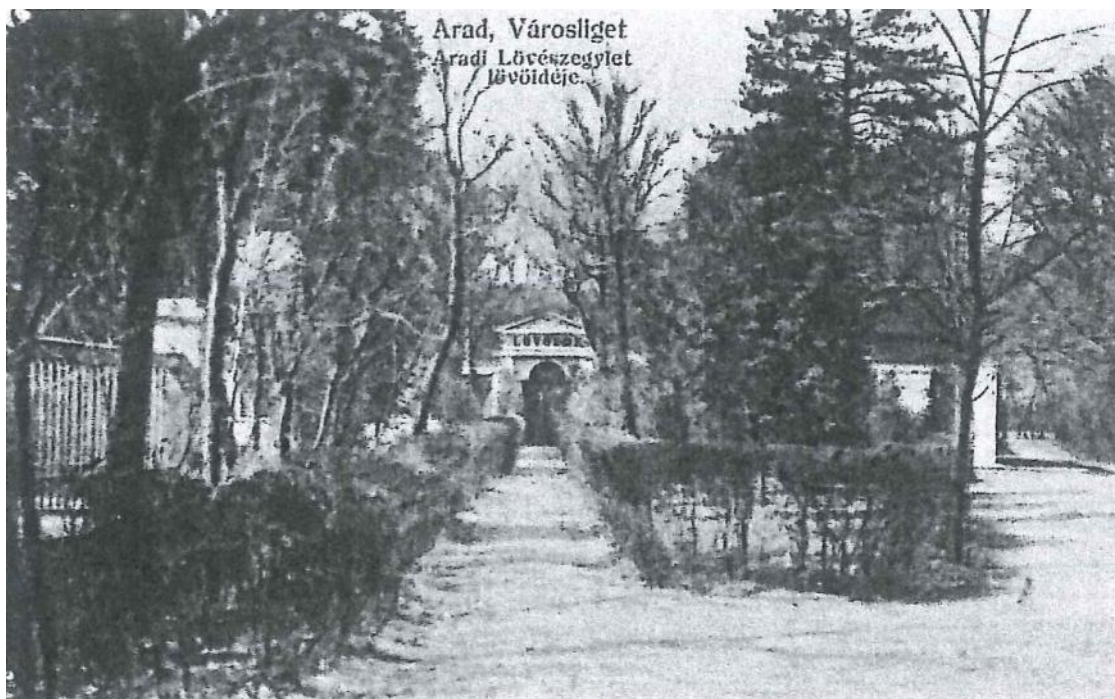

Fig. 25 – Sediul societ ții de tir

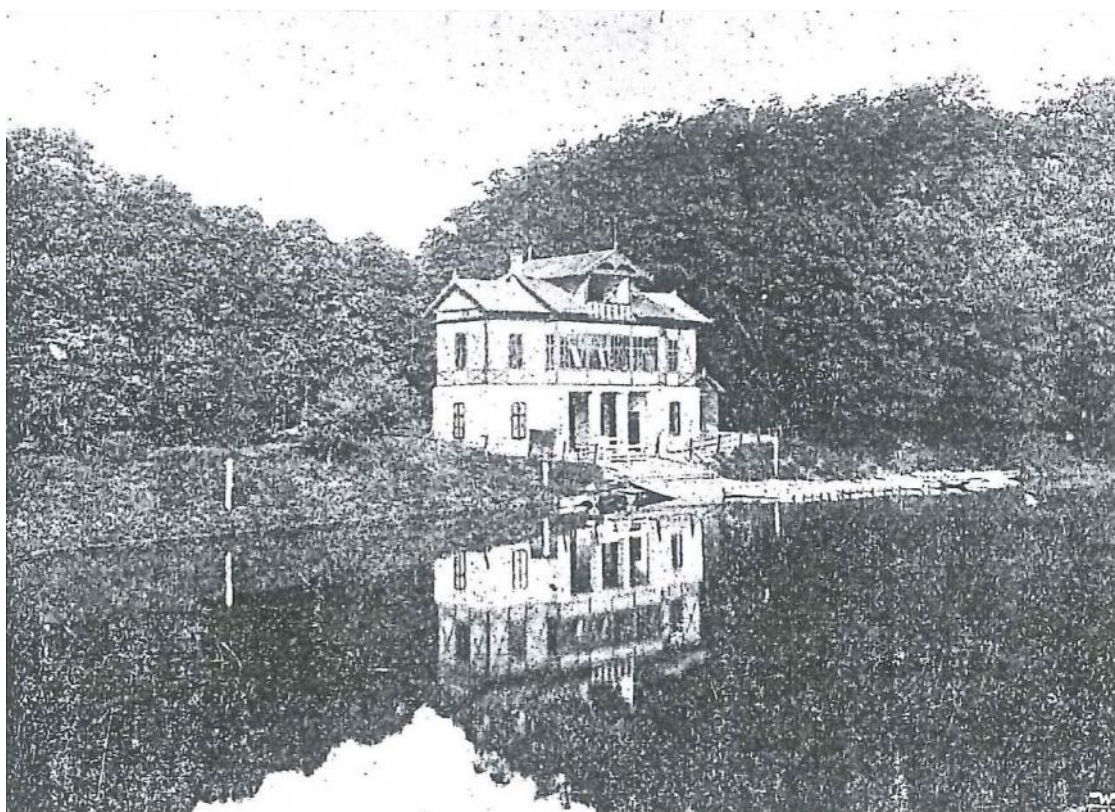

Fig. 26 – Sediul societ ții de patinaj

Astfel pe actualul bulevard al Revoluției în cl direa de la nr. 97 se deschide magazinul de unelte a lui Andrenyi Karoly, apoi casa de mod și magazinul de confecții a

lui Neumann în nou construita clădire P+2, proprietar Iovanovici, cu desigur pe actualele străzi Lucian Blaga, bd. Revoluției colț cu str. Eminescu (fig. 24), iar la capătul bd. Revoluției colț cu str. Coposu se inaugurează fabrica de orgă a lui Dongl Anton.

Ardenii nu neglijează nici viața sportivă, astfel în 1831 luându-și ființă la inițiativa baronului Orczy Lorinc, societatea de tir cu sediul propriu (fig. 25) existentă și astăzi în Piața Durice, unde se construiește și sediul nou înființatei societăți de patinaj (fig. 26), distrus de bombardamentul din iunie 1944.

Activă viață are deopotrivă pe toate planurile este întreruptă, din păcate, pentru o vreme de inundația din anul 1841 urmată la scurt timp de cea catastrofală de la 1844 când 636 de case sunt distruse, iar 100 afectate de puhoiul apelor. La acestea se adaugă distrugerile provocate de bombardarea Aradului de către trupele imperiale în timpul revoluției de la 1848-1849. (fig. 27).

Fig. 27 – Bombardarea Aradului la 1848-49

Cu toate nefastele evenimente activitatea constructivă nu există, astfel că în anul 1847 se pune piatra de temelie a bisericii reformate a cărei slujbe se desfășuraseră în perioada anterioară în incinta edificiului P+1 de pe actuala stradă Lucian Blaga cu Episcopiei.

Construit din fondurile contribuitorilor și donației baronei Banfy Polixene, biserica este dată în funcțiune în anul 1847 (fig. 28), aflându-se la intersecția actualilor străzi Vârful cu Dor cu str. M. Eminescu, stradă pe care are loc la 1925 o extindere făcută după planurile arhitectului ardean Șantay Ludovic cu intrare la nr. 33.

Afectați sentimental și material de cele întâmplate, ardenii nu sunt îngenunchiați de doliu și disperare. Plângându-se cu demnitate morții și cinstindu-i cum se cuvine eroii (fig. 29) își găsim pe localnici după anul 1850 în plină activitate de refacere și înnoire.

Dacă refacerea se face pe baza a ceea ce a fost, înnoirile țin cont de cerințele de ultimă oră ale locuitorilor din toate zonele orașului.

Fig. 28 – Biserica reformat

Fig. 29 – Monumentul execuției generalilor 1849

Noile realizări au creat locuri de muncă, deschizându-se noi ateliere, fabrici, magazine, determinând o revigorare economică care a dus la ameliorarea condițiilor de viață a categoriilor defavorizate, creând o anumită bună stare.

Deosebit de remarcabil este deschiderea unor fabrici și anume: fabrica de vopsele, vopsitorie și curățătorie a lui Müller și Fiul (fig. 30) în anul 1854 pe actuala str. Mucius Scevola, str. pe care în anul 1860 se deschide fabrica de gaz de iluminat, urmare a introducerii iluminatului cu gaz, ce a înlocuit iluminatul cu ulei introdus în anul 1828. La scurt timp se inaugurează și prima fabrică de sicrie din metal a lui Limbeck Janos de pe actuala str. Vârful cu Dor și enumerarea ar putea continua.

Progresul în dezvoltarea orașului duce la apariția unei prudențe sociale noi cu aspirații burgheze care nu puteau să-și permită importuri de nici un fel, dar care erau interesați în a avea interioare plăcute, determinând deschiderea a noi ateliere de mobilă unele deja existente, devenind fabrici, ce se impun la un moment dat pe plan european participând cu produsele lor la expoziții în țară și mai ales în străinătate.

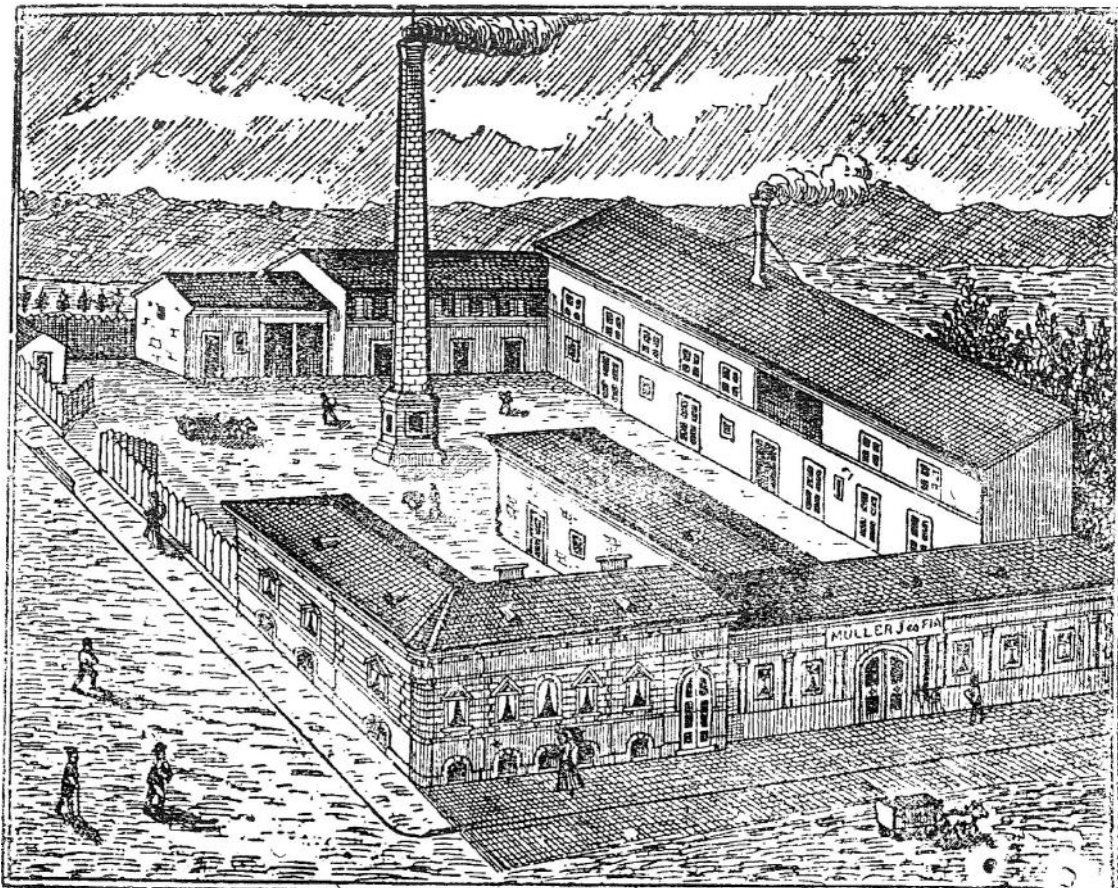

Fig. 30 – Fabrica de vopsele, vopsitorie și curățătorie Müller și fiul

Îți putem enumera pe câțiva din cei ce și-au transformat atelierele în fabrici precum: Reinhardt de Fulop, sediu fiind pe actuala str. Pavel Chinezul cu str. Cozia, apoi Verboș Antal cu fabrica pe actuala str. Episcopiei și Lengyel Lőrincz cu fabrică pe actualul bd. al Revoluției. Ajuns furnizor al curții regale și imperiale își construiește un impunător edificiu P+2, la aceeași adresă, în ultimul sfert al sec. XIX (fig. 31).

Fig. 31 – Palatul Lengyel Lőrinc

Fig. 32 – Palatul Verboș Antal

În aceeași perioadă tot pe actualul bd. al Revoluției își construiesc reședințele P+2 și Verboș Antal (fig. 32) și Reinhardt Fulop.

Crescând interesul ardenilor pentru ținuta vestimentară se deschid noile magazine de confecții a lui Brunner Belo, Meiszel și Adles precum și casele de modă a lui Probst și frații Deutsch. În timp ce noile ateliere de croitorie împânzesc orașul de la un capăt la altul.

Realizarea unei game largi de produse agricole depășește cu timpul sfera orașului, precum și importul diverselor produse, dar mai ales a celor de lux, impune tot mai mult necesitatea construirii unei rețele de căi ferate, cât și a rețurii transportului pe Mureș, prima cursă fiind în anul 1859 pe ruta Lipova, Arad, Szeged. (fig. 33).

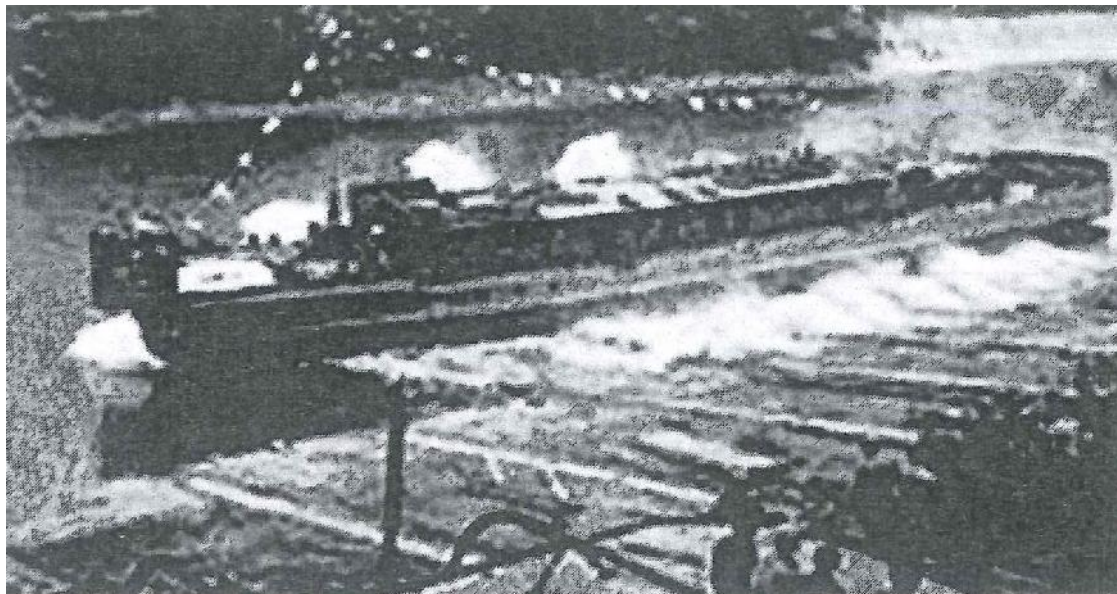

Fig. 33 – Vaporul Braunman

Elaborarea unui proiect de cale ferată și punerea lui în practică are ca primă etapă de finalizare anul 1858 când au fost puse în funcțiune câteva rețele de cale ferată în zona Aradului este inaugurată prima linie ferată din Arad, linia Arad-Giurgiu în anul 1892. (fig. 34).

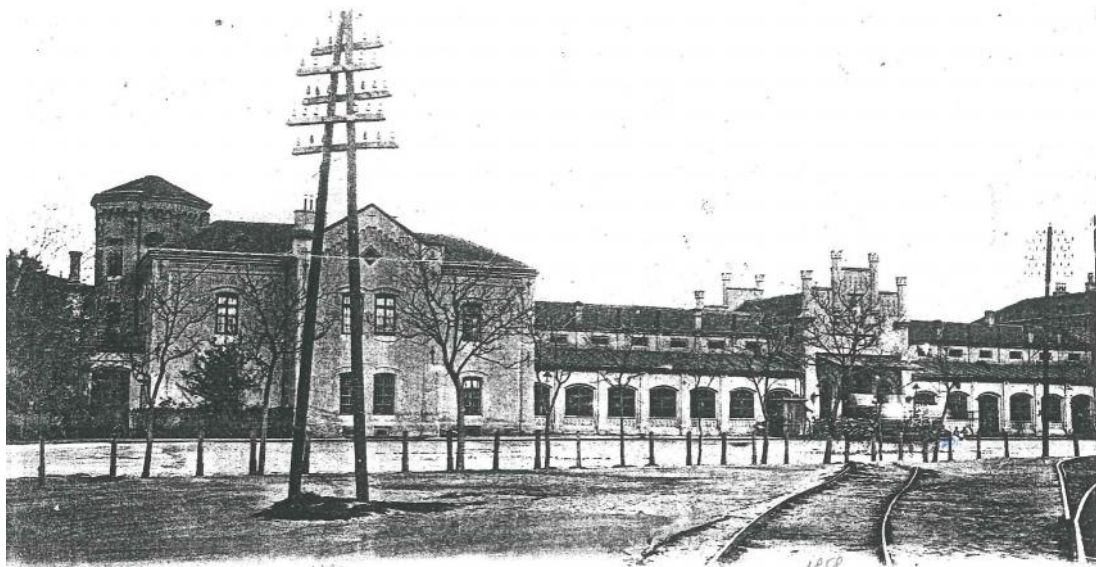
La rutele existente Budapesta-Arad-Brașov; Arad-Timișoara, când se construiește și podul de fier peste Mureș (fig. 35); Arad-Cenad-Szeged, Arad-Brad, lucrările desfășurate sub supravegherea inginerului Boros Beni, susținut de prefectul Aradului, Atzel Peter, Aradul intră în circuit european fiind totodată un important nod de cale ferată.

Dacă până în deceniul VII și începutul deceniului VIII al secolului XIX Aradul se contura doar ca centru comercial important semnificativ, se primește în perioada următoare alte conotații, urmarea firească a intensificării vieții economice, culturale, învățământului și bancare.

Astfel în anul 1869 este inaugurată Banca Populară și a Industriilor cu un capital de un milion de coroane având sediul în actualul hotel Ardealul, înscriindu-se în noianul instituțiilor bancare, unsprezece la număr a căror apariție în deceniile următoare și-au adus contribuția la viața economică a orașului pornit pe drumul unei noi și intense dezvoltări.

Deschiderea spre lume a orașului și implicarea în măsură tot mai mare a locuitorilor și în dezvoltarea economică rezultă într-o statistică a micilor ateliere și fabrici realizată în anul 1870, precum și aducerea la cunoștință publicului existența în Arad a 82 întreprinderi industriale în domeniul arhitecturii și construcțiilor; 375 de

întreprinderi în prelucrarea metalului, lemnului și a pietrei; 372 întreprinderi în industria alimentară, chimică și a tutunului; 430 întreprinderi textile și 436 întreprinderi în domeniul pielăriei, hârtiei și alte ramuri, în total 1695 la care se adaugă 686 comercianți.

Az aradi indóház.

Kiadja: Kerpel Izsó Aradon.

Fig. 34 – Prima gară a Aradului 1858 și extinderea din 1892

Arad

Az Arad-lemesvári híd

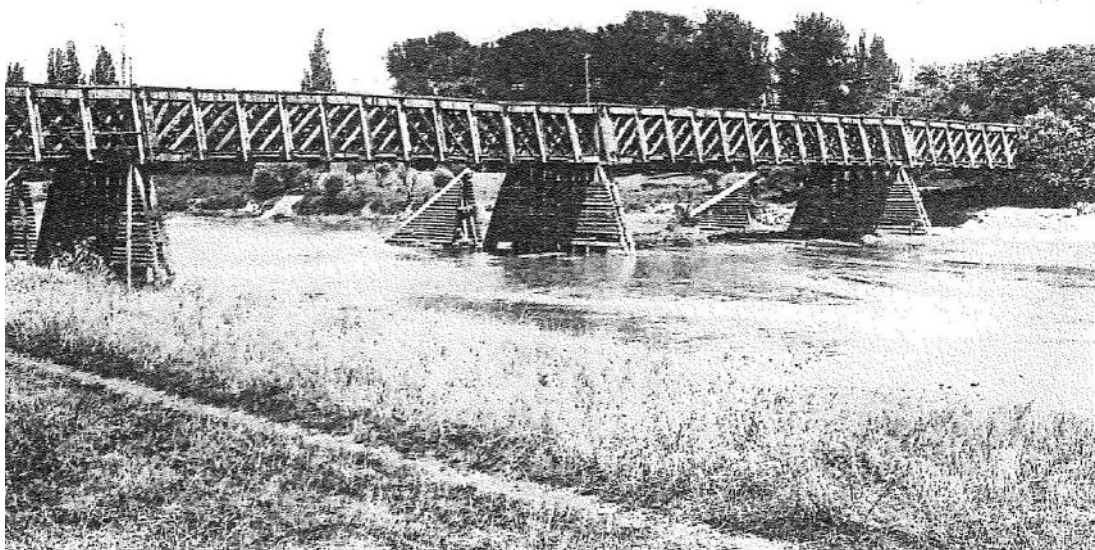

Fig. 35 – Podul de cale ferată

Fig. 36 – A doua prefectur

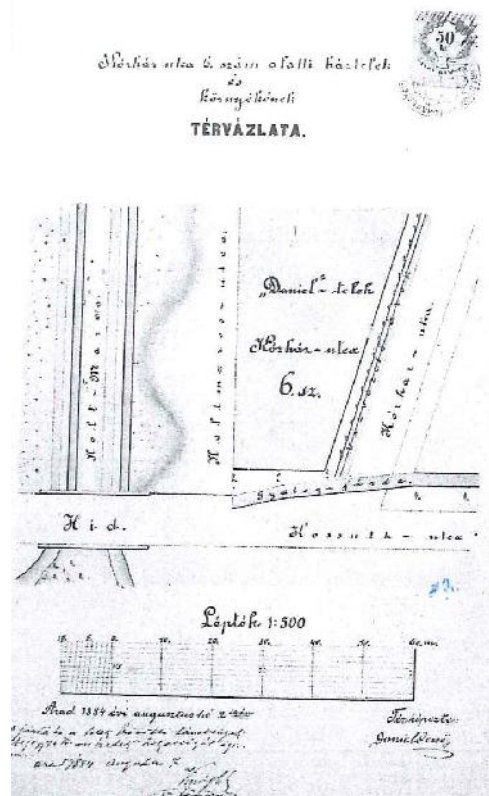

Fig. 37 – Plan sistematizare strada Gluiba Bistra cu Banul M r cine

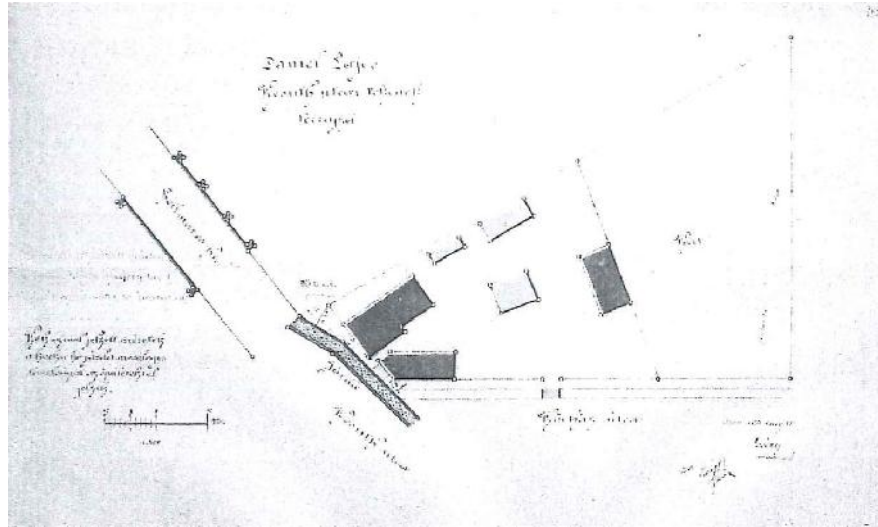

Fig. 38 – Plan trotuar în aceea i zon

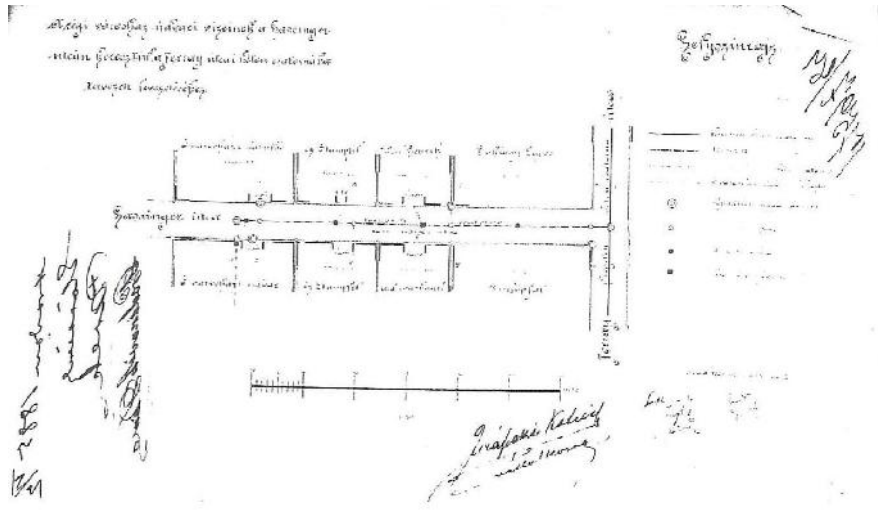

Fig. 39 – Canalizare pe str. Szantay Lajos

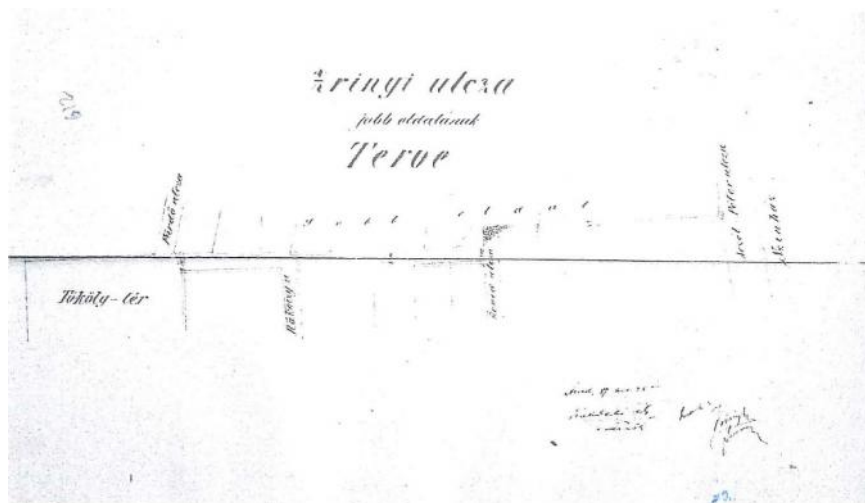

Fig. 40 – Planul de canalizare V. Goldi până la str. Cicio Pop

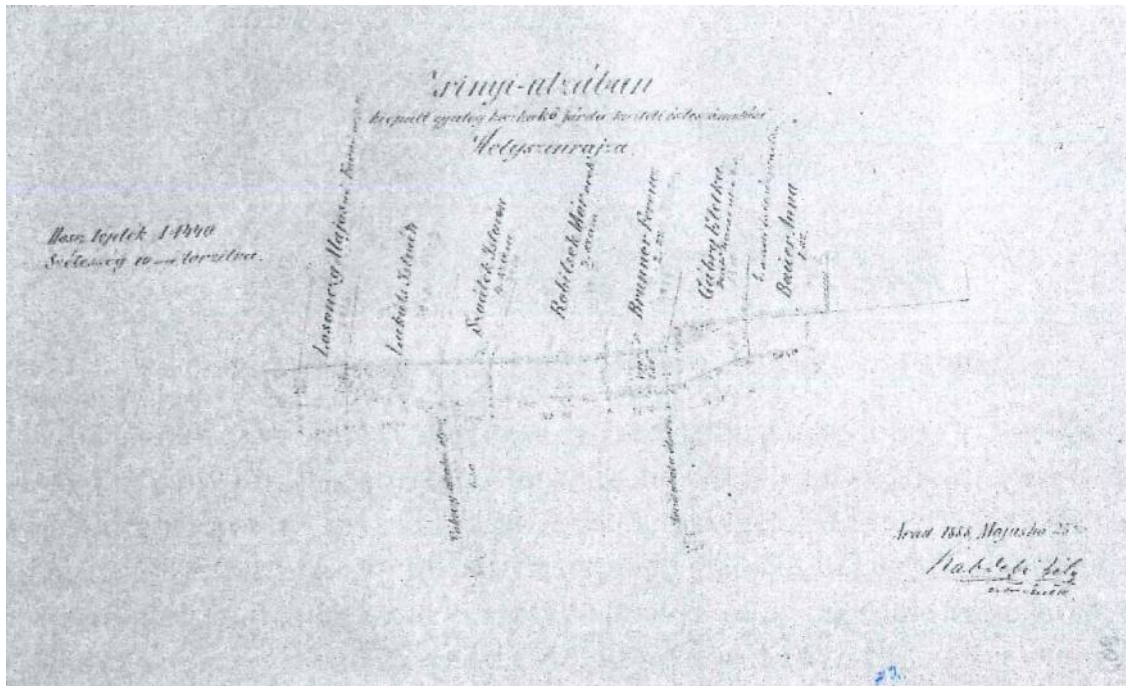

Fig. 41 – Plan trotuare pe aceea i strad

Toate realiz rile la un loc determin noua organizare administrativ a Aradului care în anul 1871 devine municipiu cu o populație de 32800 locuitori.

În acela i an are loc separarea justiției de administrația civil , dându-se în folosință un nou sediu al prefecturii, edificiu P+1, de pe actualul bd. al Revoluției nr. 81 (fig. 36), cl dire ce a ad postit pân în anul 1892 i tribunalul când acesta se mut în propriul sediu de pe actualul bd. Generalul Vasile Milea.

Îmbucur tor este faptul c pe parcursul sec. XIX, în paralel cu dezvoltarea economic i l rgirea preocup rilor ar denilor, notabilit țile nu au neglijat nicio clip aspectul ora ului.

Drept urmare au loc ason ri în zonele unde mai r m seser b lți sau erau zone u or inundabile, se pietresc str zi creându-se trotuare.

Astfel un plan din 2 august 1844 realizat de Daniel Dezso, prezint problema trotuarului i a spitalului de scurgere a apei i a Mure ului Mort din dreptul propriet ții sale cuprins între actuala str. Ghibo Birto colț cu bd. Banul M r cine (fig. 37), precum i a tipului de trotuar realizat în aceea i zon , fapt rezultat din planul realizat în 11 august 1884 de subinginerul Geczy i avizat de inginerul ef Viragh (fig. 38). De acela i Geczy este realizat la 21 noiembrie 1884 planul conductei de canalizare de pe actuala str. Szantay Lajos de la nr. 1 la 7 i leg tura cu conducta principal aflat pe actuala str. Mețeanu (fig. 39) precum și planul de canalizare a catualei str zi Tribunal Dobra între actualele str zi Gheorghe Laz r și piața Plevnei, f cut în anul 1885 februarie 17.

Astfel de planuri s-au elaborat i pentru alte str zi în perioada amintit i în care a urmat cum este i planul p rții drepte a actualei str zi Vasile Goldis de la actualul bd. al Revoluției pân în actuala str. tefan Cicio Pop, realizat de inginerii Kabdebo i Viragh la 25 noiembrie 1887 (fig. 40) i prelucrarea aceea i str zi cu tipul de trotuar ce urmau s se fac , plan executat la 25 mai 1888 de inginerul Kabdebo (fig. 41).

În același timp populația se îngrijea de aspectul noilor case i construcții ce se ridicau în spații existente în cunoscutele piețe și de a lungul str zilor nou create, fapt care

face ca urbea să fie de nerecunoscut, Aradul devenind dintr-un oraș fără pretenții un oraș cu pretenții. Motrivă pentru această afirmație făcută de un celtor care mai fusese în Arad poate servi o gravură din anul 1870 aflată în Viena, care înfățișează actuala Piața Avram Iancu în anul 1870 când la Arad s-au desfășurat lucrările unui congres al medicilor din Ungaria. (fig. 42).

Fig. 42 – Piața Avram Iancu, 1870

Fig. 43 – Biserica Ortodoxă Română

Schimbări majore au loc și în actuala piață a Catedralei ce luă ființă în fostul grădinar din a lui Tokelya, unde în anul 1862 a fost sfințită biserica ortodoxă română Sf. Ioan Botezătorul (fig. 43), opera reputatului arhitect Czigler Antal, înlocuind fostă biserică cu același hram, puternic afectat, la fel ca și coala de lângă ea în timpul revoluției de la 1848-49, biserica aflată pe locul actualului Colegiu Moise Nicoară, construit între anii 1869-73 în stil neorenescentist după planurile arhitectului Diescher Jozsef (fig. 44).

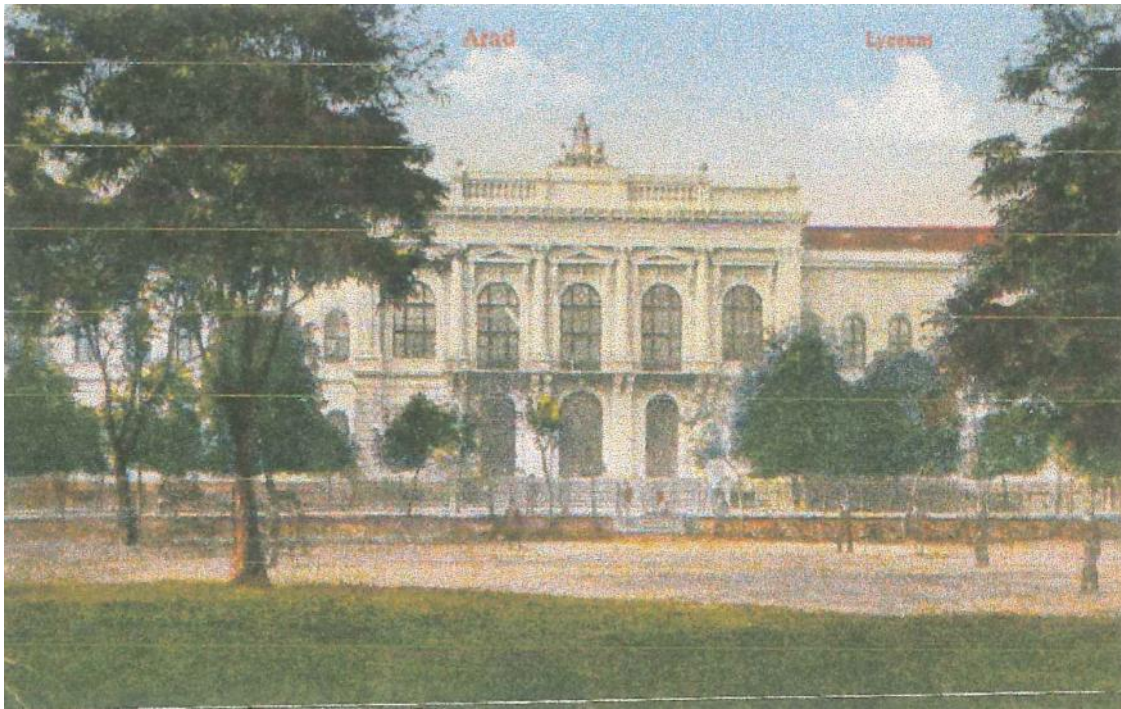

Fig. 44 – Colegiul Național Moise Nicoară

În același an 1869 începe construcția noului teatru (fig. 45) în actuala Piață Avram Iancu, sub directă supraveghere a arhitectului Skalnitzky, teatrul la inaugurarea sa în anul 1874 a participat și împăratul Franz Iosif, vechiul teatru devenind depozit de rezerve. Din păcate în anul 1883 un incendiu mistuitor a transformat în scrum coala teatrului, fiind salvate doar cele două case de raport ce îl încadrau, acesta fiind refăcut în anul 1885, cele prezentate se pot vedea pe harta din 1884.

Creșterea numărului edificiilor de mari dimensiuni în cea de a 2^{1/2} a sec. XIX, mai exact după 1870, precum și extinderea spre Nord nu numai a orașului, urmare a creșterii numărului populației determină rezolvarea de urgență a necesității construirii unei noi primării, cea veche fiind neîncapătoare.

Amplasat în actuala piață a Primăriei pe un loc viran pe care se afla doar statuia Sf. Ioan Botezătorul, mutat în scuarul de la intersecția actualelor str. Episcopiei și Desseanu – f. când posibil începerea lucrărilor de construcție.

Rezultat al unui concurs, opera arhitectului budapestan, Lechner Ödön la care și-a aduce contribuția arhitectul ardean Pekar Terericz, ce face o serie de modificări, cu aprobarea lui Lechner, primăria în bogățește artistică orașul, fiind un frumos edificiu în stil neorenescentist inaugurat în anul 1876 (fig. 46).

Alături de ea, numeroase alte clădiri publice și private, construite înainte sau după primărie, au marcat numărul edificiilor de prim rang ce dau strălucire orașului.

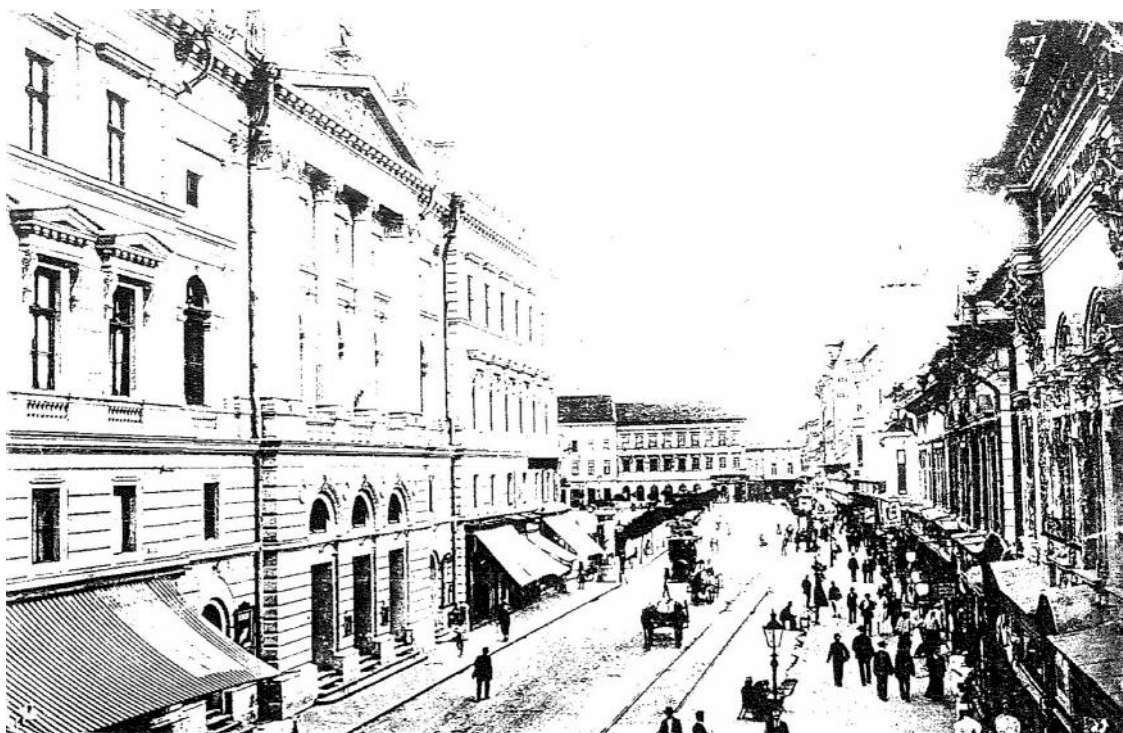

Fig. 45 – Teatrul nou și Piața Avram Iancu

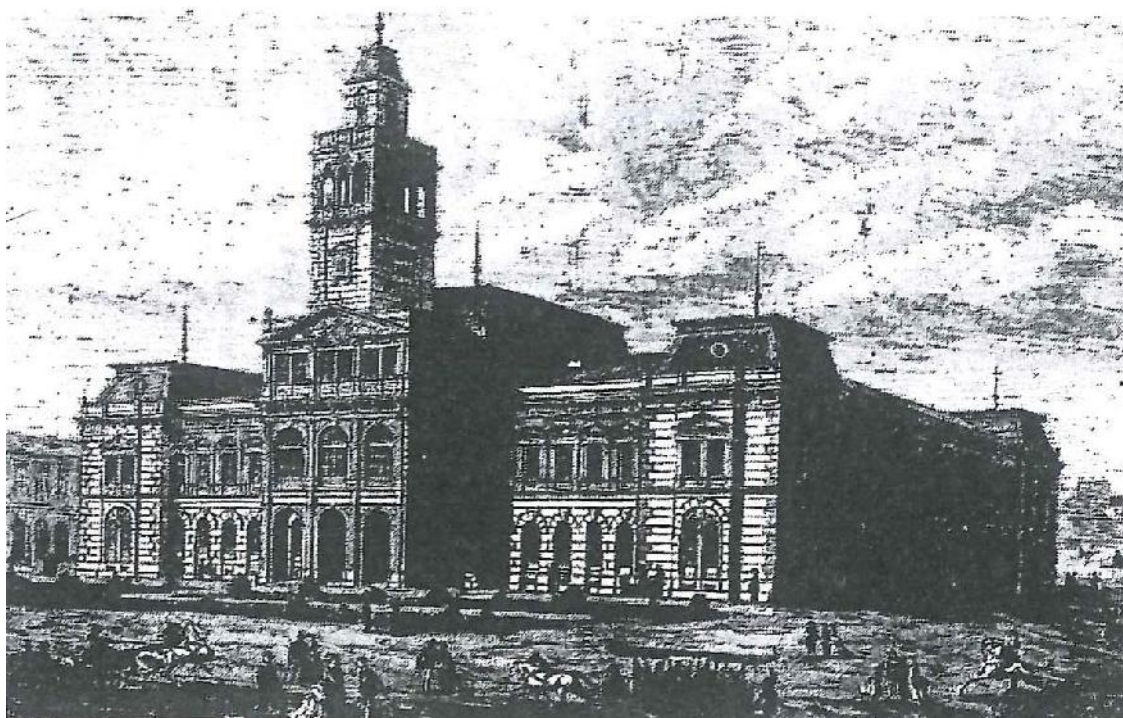

Fig. 46 – Școala nouă, tramvai cu cai

Printre noile edificii construite în ultimul sfert al secolului XIX, amintim Liceul agricol (fig. 47) pe locul amintitei coli de b ieți de pe actuala str. Lucian Blaga, strad pe care se construiește azi sediul Comisariatului militar, Seminarul teologic ortodox român azi Sediul Institutului teologic (fig. 48), Sediul societ ții industriașilor azi Casa

Armatei (fig. 49), Baia Simay (fig. 50) pe strada actual Unirii etc. , iar pe actualul Bulevard al Revoluției în afar de amintitele edificii se construiesc palatele Hermann (fig. 51), baron Neuman unu (fig. 52) i doi (fig. 53), cel de-al doilea fiind distrus de incendiu (fig. 54) în secolul urm tor fiind ref cut pe acela i loc, dar schimbându- i fațada (fig. 55).

Fig. 47 – Colegiul Agricol

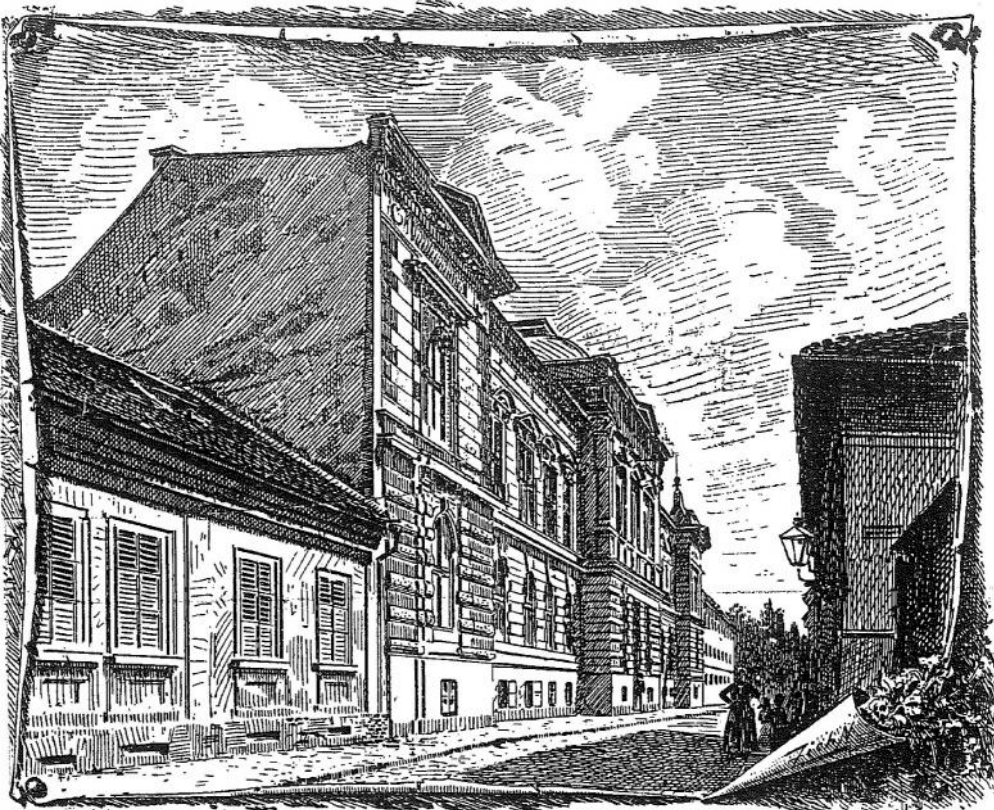

Fig. 48 – Institutul teologic

Fig. 49 – Societatea industria ilor azi Casa Armatei

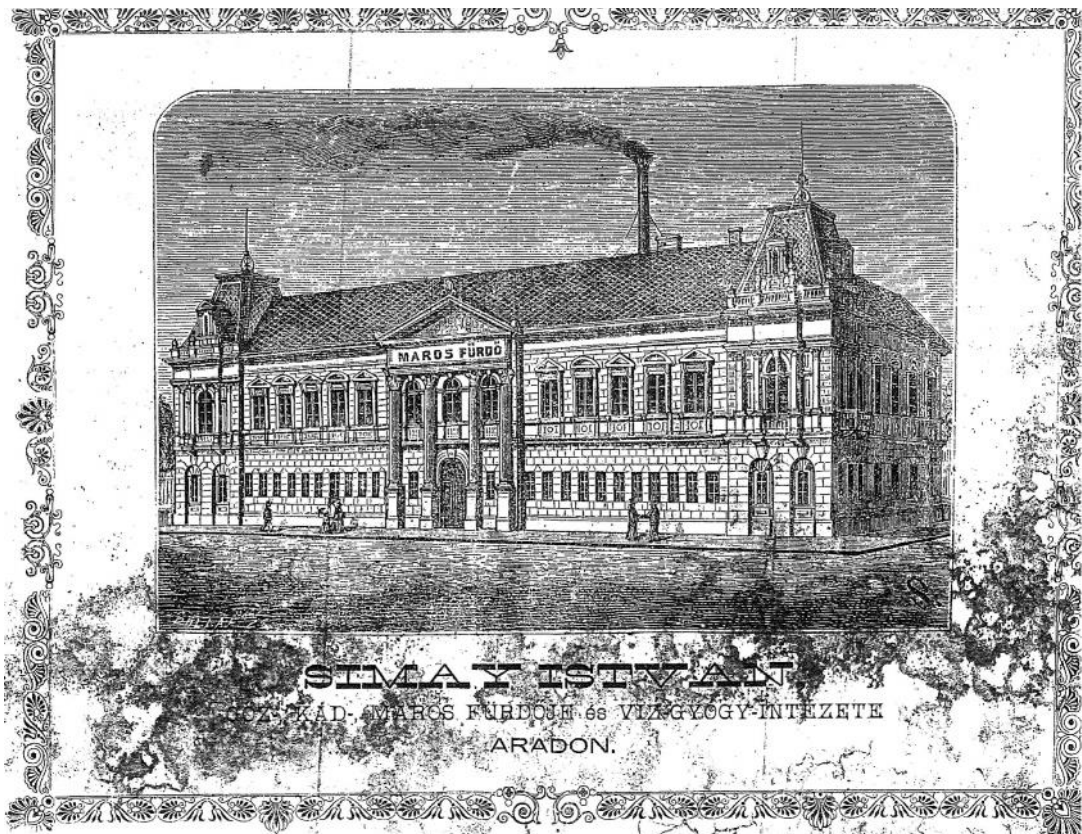

Fig. 50 – Baia Simay

Fig. 51 – Palatul Hermann

Fig. 52 – Palatul Neumann

Fig. 53 – Al doilea Palat Neumann

Fig. 54 – Palatul Neumann II după incendiu

Fig. 55 – Palatul Neumann II refăcut

În același timp are loc și o schimbare substanțială a actualei piețe Avram Iancu prin schimbări de fațadă sau construcții noi pe locul celor vechi. Astfel pe locul vechii primării (fig. 56) se înalță impunătorul palat P + 2 al lui Damany Ștefan aflat la nr. 16 ca la nr. 18 în locul unui edificiu P + 1 și se înalță frumosul palat al lui Palugyay.

Un frumos edificiu P + 2, fost hotel central (fig. 57) actual sediul unei bănci, se construiește pe Bulevardul Revoluției colț cu nou deschisă strada Vasile Alecsandri, iar pe același bulevard colț cu actuala stradă Romulus Veliciu, se înalță impunătorul palat Cenad (fig. 58).

Fig. 56 – Vechea Primrie

Fig. 57 – Fostul Hotel Central

Fig. 58 – Palatul Cenad

Dar construcții de mari dimensiuni nu au loc doar în centru ci și pe străzi paralele cu actualul bulevard al Revoluției precum actuala stradă General Dragalina unde se construiește actualul Colegiu Național Ghiza Birta (fig. 59). Fostul sediu al Camerei de comerț și industrie, edificiu P + 1 (fig. 60), care în secolul XX se redimensionează schimbându-și fațada (fig. 61), peste drum de acesta construindu-se teatrul de vară (fig. 62) ce avea 3000 de locuri pe strada paralelă cu General Dragalina și anume actuala stradă Dacilor se construiește în anul 1892 școala de arte și meserii.

Pentru a evidenția ritmul construcțiilor ce au marcat zestrea edilitară, publică și privată, între anii 1885-1896 amintim, potrivit unei statistici făcute la sfârșitul de secol XIX, cele 625 de edificii, dintre care, 525 parter sau parter supraînălțat, 21 edificii cu un etaj și 6 cu două.

La acestea adăugăm și construcțiile industriale doar din zona centrală și anume pe actuala stradă Ilonie Chendi colț cu Lucian Blaga se află fabrica de trăsuri al lui Balasz Iosif, ce lădă medalia de aur la expoziția internațională de la Viena devenind furnizorul curții regale și imperiale, iar pe actuala stradă episcopiei la nr. 18 avea acasă P + 1 și fabrică de pâine Kristioryi Ianos, care au fost demolate după 1989 în loc ridicându-se sediul unei bănci, clădire parter astăzi.

La loc de cinste era și edificiu P + 1 de pe actuala stradă Metianu colț cu strada Românu, sediul vestitului atelier de pictură pe porțelan al lui Hojek Antal care după anul 1948 a fost sediul Institutului de igienă care după anul 1989 clădirea a fost demolată și în locul ei se înalță un hotel P + 4.

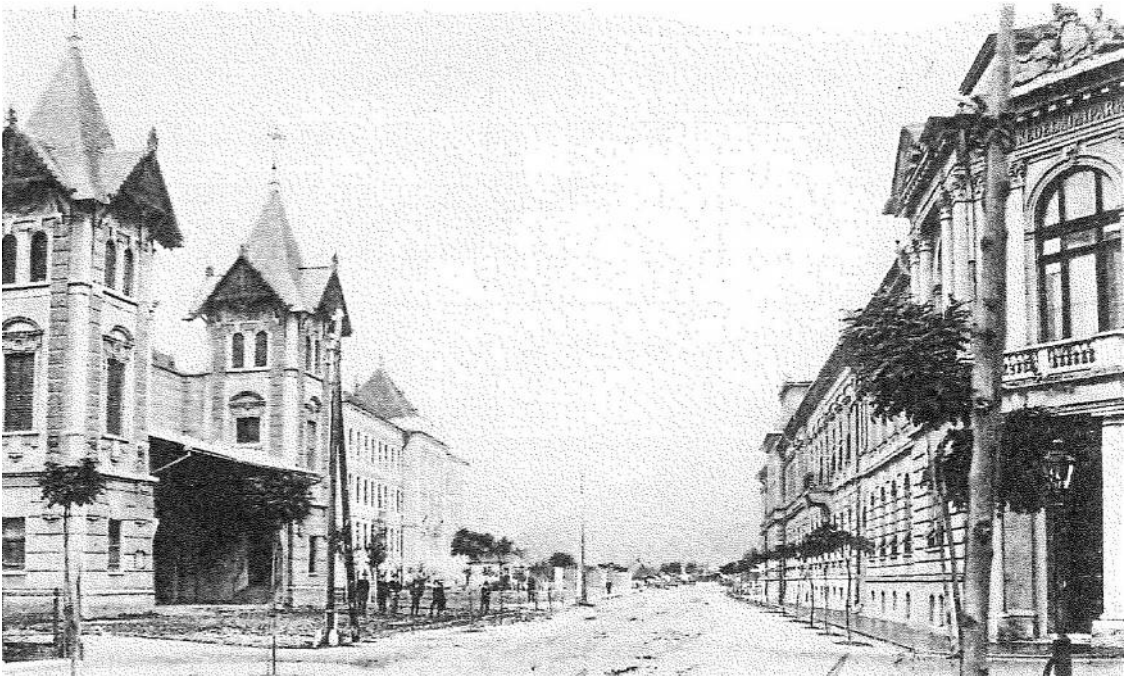
Fig. 59 – Colegiul Ghiba Birta

Fig. 60 – Sediul Camerei de Comerț și Industrie

Fig. 61 – Redimensionarea Camerei de Comerț și Industrie

Arad. 906. 7/2 Nyári-színház.

Nagyköruti részlet.

Fig. 62 – Teatrul de Var

Nu este de neglijat mica fabrică de mașini agricole și turntorie a lui Hendl Ödön, de pe actuala stradă Mărești ce devenise în epocă sediul fabricii de ceasuri Victoria astăzi spațiu gol.

Demn de semnalat este și prima moară de aburi Szechenyi (fig. 63) construită în piața de grâne din actuala zonă străzii Crișana și Bulevardul Revoluției, care din păcate a ars până în temelii la începutul secolului XX, în locul ei s-au construit case în genul P + 1 printre ele aflându-se și reședința marelui comerciant de grâne Goldshmidt. În epocă, actualul grup de case a fost demolat și în locul lor s-a construit marele bloc P + 10 la parter fiind cinematograful Dacia, construcție ce este opera arhitectului Miloș Cristea. În perioada finului de secol mai apar la 1892 fabrica de vagoane Johann Veitzer (fig. 64) pe actuala cale Aurel Vlaicu, iar la 1895 o fabrică de hârtie.

Fig. 63 – Moara Szechenyi

În paralel cu apariția de noi fabrici se realizează planul asfaltării trotuarelor pe actuala stradă Tribunalului Dobroscăreț de către inginerul Virogh care împreună cu inginerul Horvath, elaborează drumul carosabil din zona aflată în jurul actualei piețe Mihai Viteazul și am putea continua inclusiv cu parcelări precum cea de pe actuala stradă Vicențiu Babeș colț cu actuala stradă Mărești, efectuată de Szilard Emil la 6 iunie 1894, străzi pe care se construiesc case de copii orfani care după 1989 a devenit sediul unei secții de poliție astăzi parsit, iar în vecinătate marea cazarmă a infanteriștilor, astăzi sediul mai multor instituții (fig. 65).

Demn de remarcat este faptul că spectaculoasele transformări în domeniul economic, urbanistic, învățământ și cultură prin care trece Aradul ultimului sfert de secol XIX când acesta ajunge printre orașele de frunte ale Ungariei, se concretizează în aceeași prosperitate și bună stare ce duce la creșterea populației ajunsă la cifre de 55 869

locuitori în anul 1900 în timp ce numărul apartamentelor a ajuns la 13 937 cu 2666 de apartamente mai mult ca în 1890.

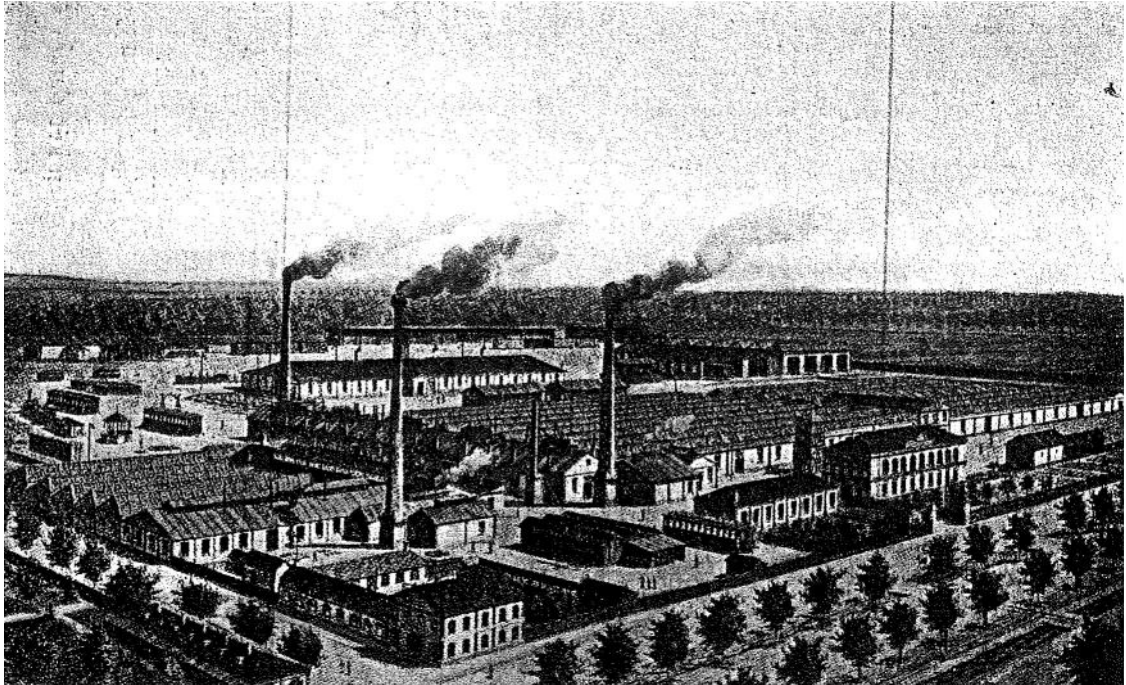

Fig. 64 – Fabrica de vagoane Weitzer Johan

Fig. 65 – Cazarma regimentului de infanterie

Rămânând și în continuare pe poziții, adepții ai noului și ai civilizației, atât ar denii cât și notabilitățile vor trece la înnoiri.

Astfel, în anul 1895 se construiește pe un teren de pe malul drept al Mureșului între acest și canalul Mureșel (astăzi strada Bucura) în apropiere de portul unde iernau vasele cu fundul plat, scoase la mal, port aflat în dreptul actualelor străzi Ioan Alexandru și Bucura uzina de apă în anii 1895-1896 (fig. 66). Nu departe de ea, pe actuala cale Iuliu Maniu orașul acordă pe gratis teren pentru construirea uzinei electrice, fiind când astfel posibil în anul 1895-1896 începerea iluminatului electric al orașului prin cablu aerian sau îngropat, uzină care, începe la rândul ei să acorde gratuit, din anul 1898, iluminatul public pe actualul bulevardul Revoluției și în Piața Avram Iancu.

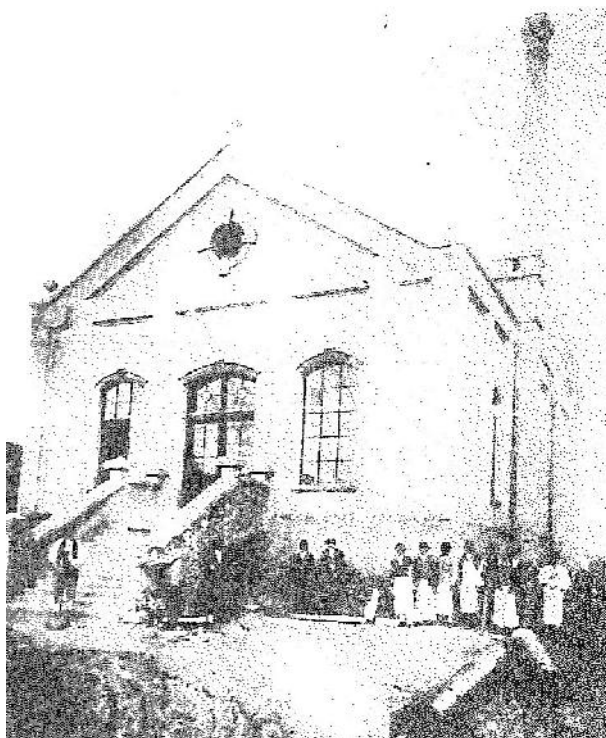

Fig. 66 – Uzina de apă, 1896

Fig. 67 – Turnul de apă

Apă răsea însă marea problemă a asigurării cu apă potabilă a marilor edificii ce împânzeau Aradul. Drept urmare, în ședința comună a Comisiei de ape ducte și canalizare, existând și activând deja din anul 1872, și Consiliul Local, din anul 1895, inginerul ef Vivogh Lajos a expus materialul antreprenorilor Mayer F.T. și Hughes Lancaster privind construirea unui turn de apă. Amintit afirmă începuse cu ani în urmă construcția sistemului de canalizare prin firmele engleze Shone și Ault având două rețele și anume canalizare pluvială și managerială.

În acest context este construit turnul de apă (fig. 67) și dat în folosință în anul 1896 pe actuala stradă Ceaikovski pe terenul pus la dispoziție de armata folosindu-se o parte din manevrul Regimentului de cavalerie ce mai avea o cazarmă pe actualul bulevardul Victoriei (fig. 68).

În vederea realizării marelui proiect legat de canalizare și de apă potabilă au fost aduse țevi metalice de fontă cu diametrul de 75-325 mm, iar pentru canalizare tuburi de bazalt cu diametrul de 178 mm.

Fig. 68 – Cazarma regimentului de cavalerie

Totodată în cartierele oraşului au fost montate 11 ci mele publice recomandându-se pompierilor, ce aveau sediu pe actuala stradă Vârful cu Dor colţ cu strada Ceaikovski, s-a mai surdit pentru instalarea pe conducte a robinetilor (hidranţilor) necesari alimentării socalor în caz de incendiu, reţeaua centrală a apeductului însemnând 26 420 m.

În acest cadru ardenii nu au neglijat nici sportul, fiind printre altele adepţii înotului şi a sporturilor nautice. Convinşi de rolul benefic al apei şi al soarelui, ei pun bazele încă de la sfârşitul secolului XIX, pe malul Mureşului, unuistrand care, pe parcursul anilor se extinde şi devine pe timpul verii un important punct de atracţie.

Dar ceea ce îi domină pe ardeni la sfârşitul secolului XIX şi începutul secolului XX este febra construcţiilor ce include atât case de raport şi reşedinţe personale, cât şi biserici, sedii de birouri, coli, instituţii administrative şi culturale.

Cererea pe piaţa imobiliară este tot mai mare iar tinerii arhitecţi ardeni întorcî se la înaltele studii din străinătate aduc un suflu nou, înnoitor, ce înlăsa puternic amprenta asupra personalităţii oraşului aici locuitorii ţinând să fie în pas cu vremea, doresc edificii în stil Secession, dar acestea doar după o expectativă de mai mulţi ani a perioadei sfârşitului de secol XIX.

Tatonările prin construcţii mici, precum şi schimbările de faţade a unor mari edificii amintite deja luarsfârşit în anul 1900 când arhitectul Tabacovici Emil elaborează planurile unui spectaculos edificiu P + 2 în stil Secession pentru farmacistul Földes Kelemen.

Noul edificiu ridicat pe locul unei clădiri P + 1 ce aparţinuse lui Földes Kelemen, aflat la intersecţia actualelor străzi Eminescu cu Stefan Cicio Pop este un debut al noului stil în Arad (fig. 69).

Fig. 69 – Palatul Földes Kelemen

Seria marilor construcții în stilul în vogă continuă în centru în locul unor modeste construcții parter sau parter și un etaj, cât și a pușinelor locuri vechi existente.

Astfel, în locul unei mari clădiri (fig. 70) a baronului Taganyi de pe actuala stradă Horia colț cu strada Episcopiei, arhitectul Szantay Lajos, care a cumpărat această proprietate, o demolează și construiește un impunător palat în stil Secession, palat ce îi poartă numele (fig. 71)

În apropiere pe actuala stradă Gheorghe Popa de Teiu, în locul unei clădiri demolate se construiește impunătorul edificiu Palatul agricol (fig. 72), D+P+2, prevăzută cu lift, astăzi desființată, actualmente sediu al Bibliotecii și a Muzeului de artă.

Ca și în cazul anterioarelor două edificii prezentate, tot în urma demolărilor se construiesc pe actuala stradă Episcopiei două spectaculoase clădiri în stil Secession, la nr. 3, cu P+3 prevăzută cu lift, astăzi desființată (fig. 73), iar la nr. 9 unde se află casa și fabrica lui Kohn Jozsef (fig. 74) acesta își construiește un frumos palat P + 2 în locul casei doar parter, arhitectul fiind Szantay Lajos (fig. 75).

Fig. 70 – Reședința baronului Toganyi

Fig. 71 – Palatul Szantay Lajos

Fig. 72 – Palatul agricol

Fig. 73 – Cas de raport str. Episcopiei 3

Fig. 74 – Fabrica lui Kohn Jozsef

ARAD

Batthányi utca, Kohn ház

Fig. 75 – Palatul Kohn

Trecând pe actualul bulevard al Revoluției tot pe locul unor construcții demolate, precum palatul Bohus de la sfârșit de sec. XVIII și început de sec. XIX, fiind înlocuit cu un impunător palat P+3 (fig. 76), prevăzut cu lift (existent și astăzi), opera reputatului arhitect ardelean Szantay Lajos, iar în locul bisericii de sec. XVIII romano-catolice se construiește impunătoarea catedrală romano-catolică încadrată de palatul parohial, (parțial sediu al parohiei cu fațada spre amintitul bulevard și casa de raport cu fațada spre actuala str. Lucian Blaga), opera arhitectului ardelean Tabacovici Emil (fig.77).

Seria demolărilor pe amintitul bulevard continuă și astfel apare palatul Fischer Elin, sediul fostei Banca Națională, Palatul Ispravnic, etc.

În paralel cu demolările din centru către și pe străzile laterale și în cartiere, au loc construcții pe locuri virane, existând chiar și în zona centrală.

Astfel în anul 1906, se inaugurează biserica evanghelică (fig. 78), un frumos exemplar al stilului neogotic, opera arhitectului Szantay Lajos, iar în spatele acestei biserici pe actuala stradă a Blajului se înalță 2 edificii P+2 în stil Secession, la nr. 1 aflându-se ca proprietar parohia evanghelică iar cea de la nr. 2 fiind proprietatea familiei dr. Suci (fig.79).

La acestea se adaugă somtuosul palat în stil Secession floral, de pe actualul bulevard Vasile Milea, a văduvei Kovacs Arthur.

Exemplele pot continua pe nou deschisele străzi Cloacă, Tudor Vladimirescu, Mircea Stănescu, etc.

Fig. 76 – Palatul Bohus

Fig. 77 – Catedrala Romano-Catolic

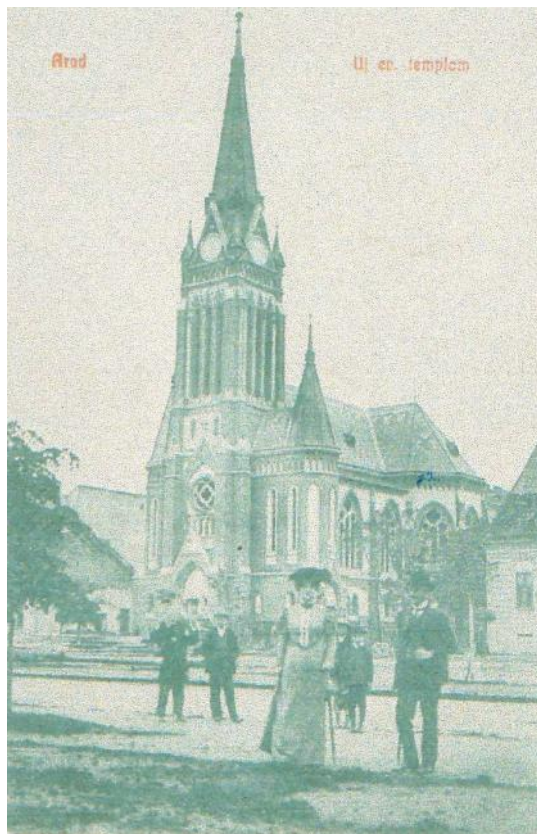

Fig. 78 – Biserica evanghelic

Fig. 79 – Palatele parohiei evanghelice i Suceia

Fig. 80 – Palatul baron Purgly

Szt. László-utcai részlet (Urban Iván ábrája)

Fig. 81 – Vila lui Urban Ivan

Dintre nou deschisele străzi ale Aradului cu edificii Secession, cea mai spectaculoasă este actuala stradă Cloșca iar prima clădire are fațada spre actualul bulevard al Revoluției, fiind Palatul Purglyi (fig. 80) cu intrarea de pe strada Cloșca nr. 2.

Urmează somptuoasa vilă a prefectului Urban Ivan, la nr. 4 (fig. 81), apoi în paragina și spre colțul cu actuala piață Mihai Viteazul este palatul Jakabffy, edificiu P+1, azi casă de raport (fig. 82).

Fig. 82 – Palatul Jakabffy

Continuă extindere spre NV, face ca nici transportul privat și în comun să rămână mai puțin dezvoltat.

Astfel pe lângă trăsuri, apoi și automobile (fig. 83) iar în transportul în comun pe lângă birje și tramvaiul tras de cai (cu înmulțirea traseelor), apoi din 1908 autobuzele simple și cele cu etaj (fig. 84).

Fig. 83 – Automobile pe bulevard

Fig. 84 – Autobus cu etaj

Intensificarea circulației în ora ul a c rui important economic și cultural este în continu cre tere la fel ca și a populației care ajunge în anul 1914 la 67 246 locuitori, face necesar o cre tere a leg turii cu exteriorul. Astfel după legarea Aradului cu Podgoria Aradului la 1906, prin intermediul trenului ce devine electric din anul 1913, fiind prima

linie electrificat din Estul Europei și a 8-a din lume, având gară proprie (fig. 85), se construiește în anul 1910 noua gară CFR (fig. 86), după planurile reputatului arhitect Szantay Lajos.

Fig. 85 – Gara electric

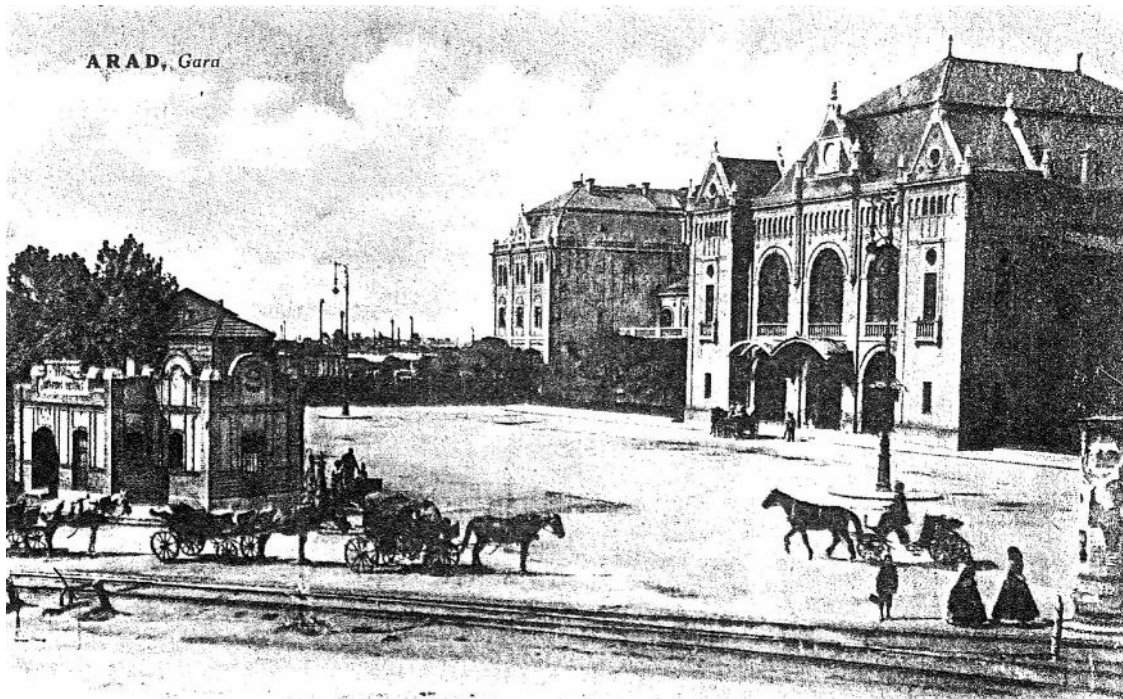

Fig. 86 – Gara nou

Urmare a dezvoltării și creșterii populației, notabilitățile sunt preocupate și de învățământ, fiind când investiții și apar noi și aspectuoase edificii școlare în centru și de mai mari dimensiuni în cartiere.

Astfel pe actuala stradă Lucian Blaga, nr.9, se înalță frumosul edificiu în stil Secession, sediul unei coli de fete, actualmente școala de aplicatie clasele I-IV a Colegiului National Dimitrie Țichindeal, iar pe actuala stradă Cozia, se construiește sediul fostei școli de corecție, devenită nr.2, actual fiind unul din sediile Universității Vasile Goldi.

Fig. 87 – școala civilă de băieți, azi spital ORL

În aceeași perioadă, în actuala Piață Mihai Viteazu, colț cu nou deschisă stradă Vladimirescu, se construiește impunătorul edificiu P+2 sediul fostei coli civile ortodoxe, azi spitalul ORL (fig. 87), iar pe actuala stradă M. Eminescu, nr. 46 se va construi în anul 1913 frumosul edificiu P+2 în stil neoromânesc, sediul coli de fete române, devenit sediul spitalului TBC, actualmente nefolosit. (fig. 88).

Edificiul se află în vecinătatea complexului episcopal ortodox român devenit arhiepiscopie (fig. 89).

În cartiere se construiesc noi edificii școlare de dimensiuni mai mari precum în Pârneava, unde se va construi școala generală nr.3, edificiu P+1 de pe actuala stradă Romulus Ciorogaru, nr. 18-20, în anul 1908 și o școală lângă casa națională construită în anul 1902 (fig. 90).

Fig. 88 – Internatul diecezan, coala superioar pentru fete române, apoi spital TBC, azi p r sit

Fig. 89 – Arhiepiscopia Ortodox Român

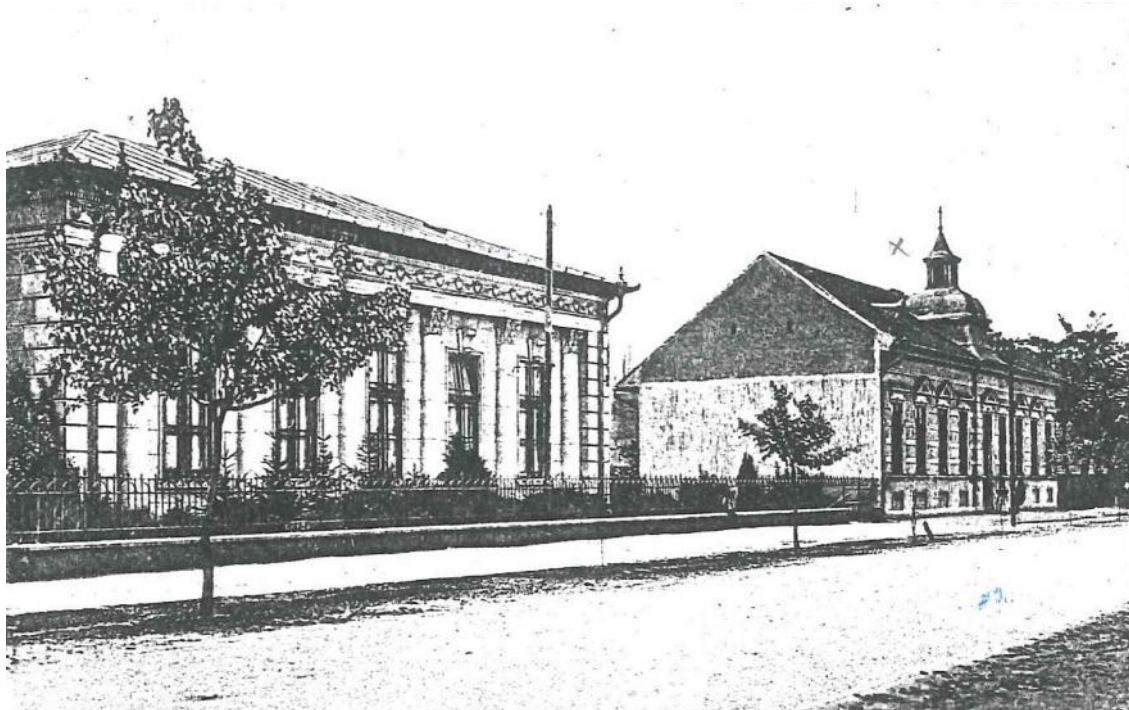

Fig. 90 – Casa național și coal - Pârneava

Continuând construcția de biserici și locașe de cult, acestea din urmă prin diversificare vor împânzi mai ales actualul cartier Micalaca.

Fig. 91 – Biserica Greco-Catolic

În domeniul bisericilor, la început de sec. XX, mai menționăm biserica greco-catolică de pe actuala stradă Mihai Eminescu, construit în anul 1912 (fig. 91), confesiune care, în primul deceniu al noului secol, construiește pe actuala stradă Lucian Blaga nr. 7 și M. Eminescu un impunător palat P+3, în stil Secession, clădiri ce comunicau între ele prin curți interioare, constituind până în anul 1989 o trecătoare între cele două străzi.

Nici confesiunea israelită nu se lasă mai prejos și în anul 1910 în urma donațiilor lui Spitzer Ignac și Haas Bela, construiește pe actuala stradă Octavian Goga un edificiu P+1 destinat bătrânilor evrei, astăzi sediul spitalului de psihiatrie. Tot comunitatea israelită construiește un cămin pentru copii evrei orfani vis-a-vis de Institutul Teologic iar pe actuala stradă Cozia se dă în folosință sinagoga ortodoxă.

Tot din donații, dar în favoarea muncitorilor se construiește un cămin pentru aceștia, edificiul P+1 aflat pe actuala stradă Paris, vis-a-vis de nou înființatul stadion Gloria, prevăzut cu o tribună acoperită și pistă acoperită cu zgură pentru alergări.

În atenția notabililor, alături de sport, domeniul în care se pune bazele unuitrand (fig. 92) pe malul Mureșului în dreptul actualului parc Eminescu, luând ființă și Societatea Nautică cu sediul într-un edificiu P+1 existent și astăzi amplasat între Mureș și gigul acestuia, în dreptul primăriei.

Fig. 92 – trand

Atenția ardenilor se îndreaptă și spre sănătate, ca urmare a donațiilor făcute de baronii Andrenyi (fig.93) și Neuman, se construiesc două pavilioane pentru un spital de copii, pavilioane între care se organizează un mare parc în incinta căruia în perioada interbelică se va mai construi un pavilion și totodată în timpul verii va funcționa un pavilion în formă de filigorie, de mari dimensiuni, fiind primul spital în aer liber din România.

Fig. 93 – Spitalul de copii din fonduri baron Andrenyi

Pentru un ora în plin dezvoltare, nu este neglijat nici alimentația, așa că se deschide un nou abator (fig. 95), aflat în apropierea spitalului de copii, ambele existând pe actualul Bulevard al Victoriei, bulevard în capătul cîrui la intersecția cu actuala Calea Aurel Vlaicu, baronul Neuman pune bazele unei noi fabrici, de data aceasta o fabrică textilă, iar pe aceeași stradă, spre E, în vecinătatea fabricii de vagoane Weitzer Johan deschide o fabrică de automobile "Marta" cu un frumos sediu (fig. 94).

Fig. 94 – Fabrica de automobile Marta

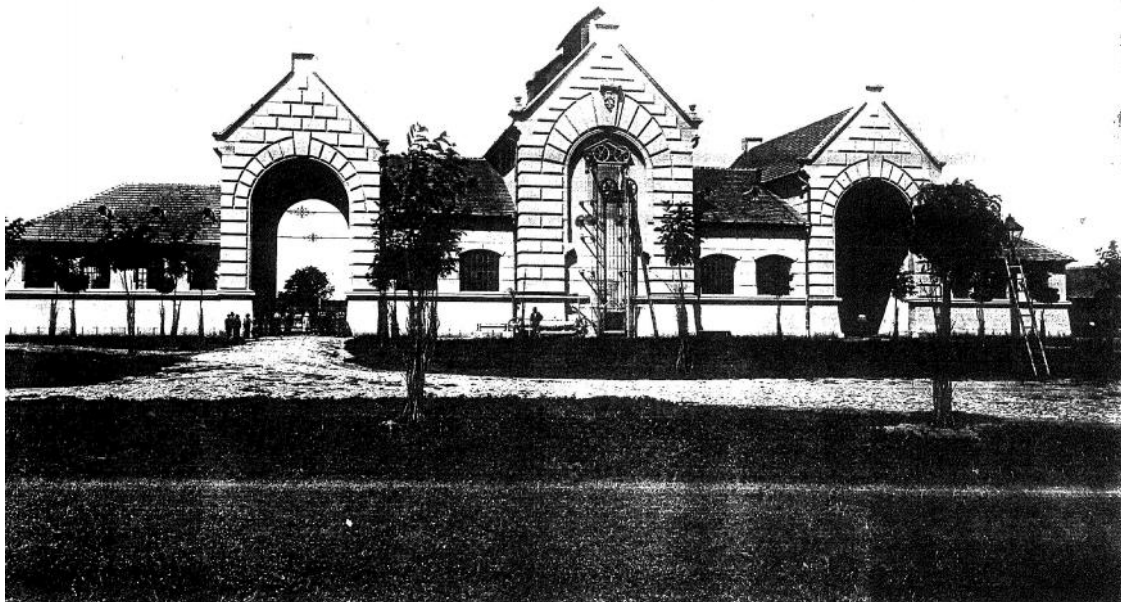

Fig. 95 – Abatorul

În acest spirit inovator notabil țiile țin cont și de cultur , domeniu în care o dată cu apariția celei de-a 7-a art , și anume cinematograful, în fostul teatru de pe actual str. Gh. Lazăr, se deschide primul cinematograf din Arad, în anul 1907, și li de cinema deschizându-se în perioada următoare în incintapalatului Bohus, palatul Lloyd, și într-o construcție nouă, pe actuala stradă Vasile Alecsandri.

Având în vedere că ardenii erau melomani, concerte ținându-se în cadrul hotelului Crucea Albă, hotelul Pannonia (fig. 96), tot pe bulevardul actual al Revoluției, și în același timp, nou înființatul muzeu al revoluției de la 1848-49, aflat în incinta teatrului, notabil țiile hotărâsc construirea unui palat (fig.97) care să adpostească trei instituții de cultură și anume: muzeu, filarmonică și bibliotecă.

În urma unui concurs, arhitectul Szantay Lajos proiectează un frumos edificiu ce se construiește în perioada anilor 1811-1913 în zona aflată între actualul parc al copiilor și parcul Eminescu; în același timp în parcul actual al copiilor este amplasată statuia fostului medic al oralului dr. Daranyi Janos (fig. 98), cu rol în stoparea epidemiei de holeră și tifos, iar în parcul de pe actualul bulevard al Revoluției se înalță impunătoarea statuie a lui Kossut Lajos (fig.99), în timp ce, în parcul dinstre cele două prefecturi ale Aradului, se dezvelește bustul Reginei Elisabeta a Ungariei (fig. 100). N-a fost uitat nici împăratul Franz Josef al cărui bust fusese înălțat în incinta Cetății Arad (fig. 101) și bustul lui Teodor Ciontea (fig. 102).

Nu e de mirare că în urma vizitei Aradului de către marele istoric Nicolae Iorga, la începutul secolului XX, acesta scria în memoriile sale printre altele ca ”Aradul este demn de orice capital european”, fapt ce se confirmă după unirea din anul 1918, când, la congresul ținut la Arad, în anul 1925, Aradul a fost propus să fie capitala României Mari.

Fig. 96 – Hotel Pannónia

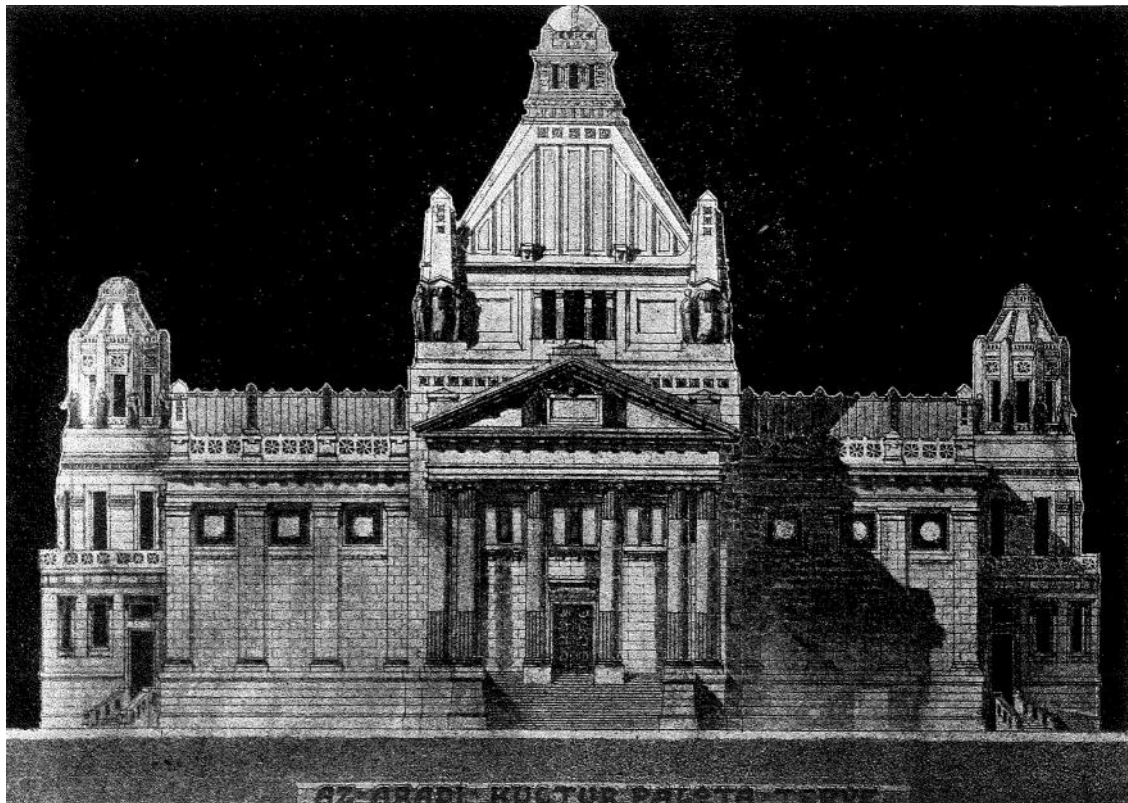

Fig. 97 – Palatul Cultural

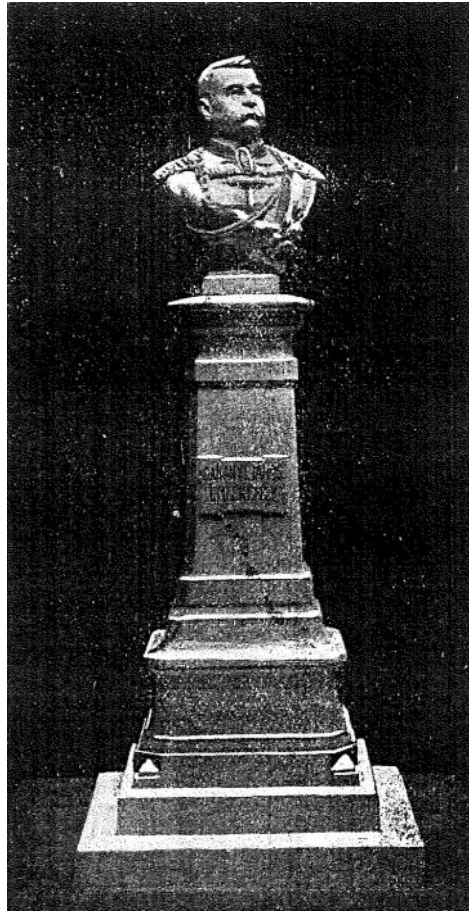
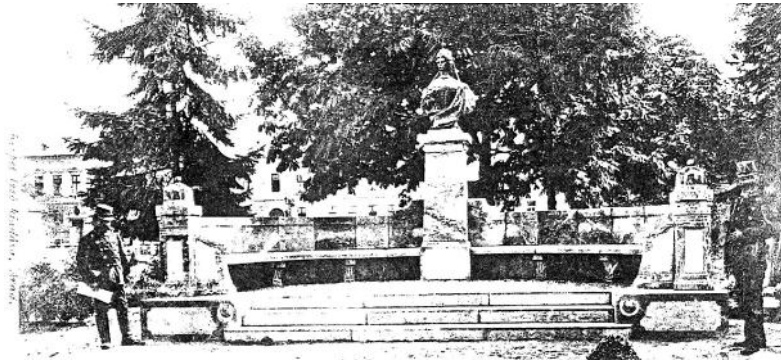

Fig. 98 – Medicul ef Daranyi

Fig. 99 – Statuia lui Kossut Lajos

Az Erzsébet-emiék

Aradon.

Fig. 100 – Bustul Reginei Elisabeta a Ungariei

ARAD — Ferencz József ezobor a várban

Fig. 101 – Bustul Împ ratului Franz Jozsef

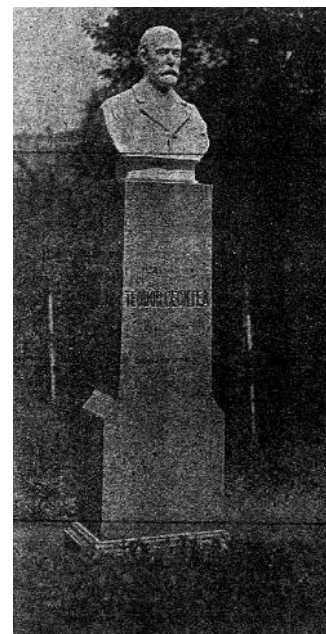

Fig. 102 – Bustul lui Teodor Ciontea

Nori negri se adunau deasupra Europei, ducând la declanșarea Primului Război Mondial, fapt ce contribuie la o stagnare mai îndelungată, nu înainte de a fi date în folosință cele două poduri, Elisabeta (fig. 103), care făcea legătura între Cetate și oraș, înlocuindu-l pe cel existent din lemn (fig. 104), iar mai în aval podul baron Karolyi (fig. 105).

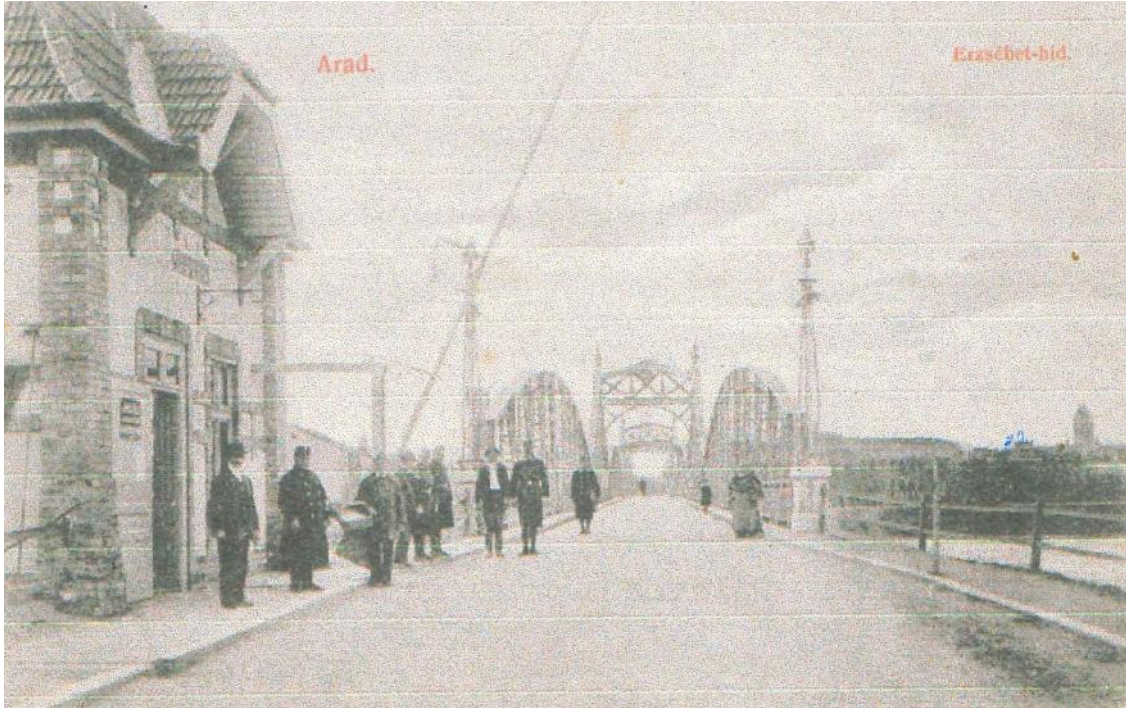

Fig. 103 – Podul Elisabeta

Fig. 104 – Podul de lemn

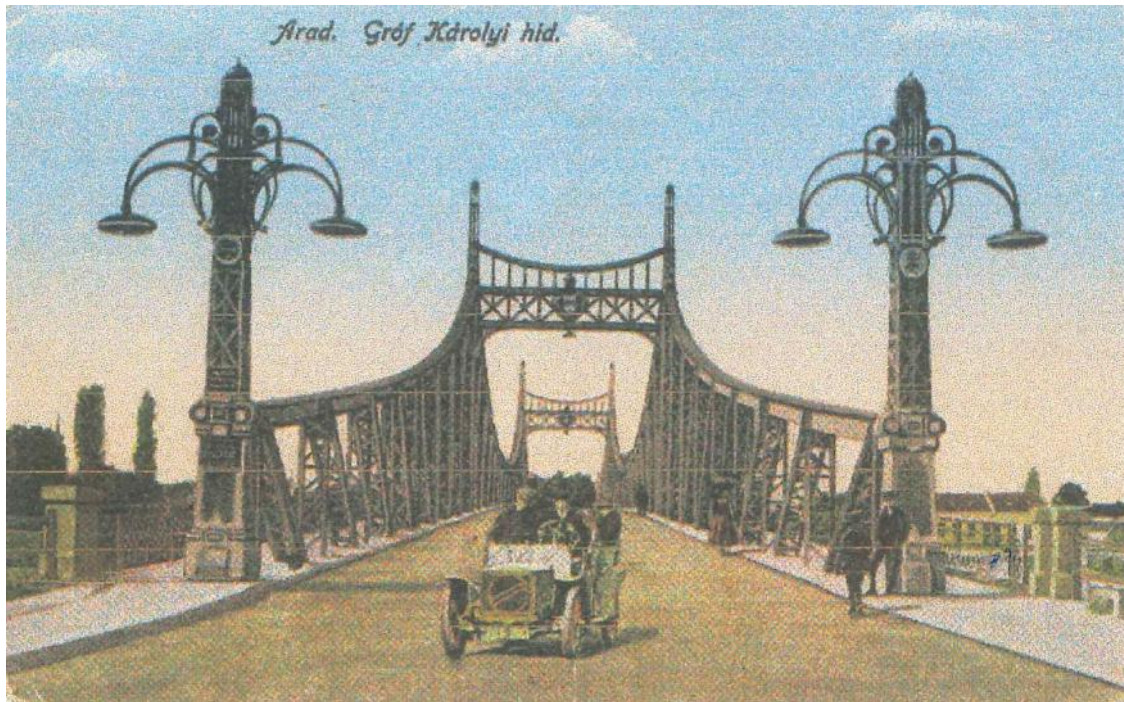

Fig. 105 – Podul baron Karolyi

Nici cartierele mrgina e ale Aradului precum micile localit i din jur, n-au stau pe loc n toat perioada de sfâr i de secol XIX i început de sec. XX.

Astfel Gaiul urmare a construirii c ii ferate Arad-Pecica-Szeged, avînd gar n Bujac, cãt i colonizarea ungurilor, la sf. de sec. XIX, servind ca forã de munc , absorbit de marea industrializare ar dean , duc la o revigorare a localit iei concretizat n noi parcel ri, construcãii de case, biseric a confesiunii romano-catolice, pe lâng cea ortodox sãrb , existent deja n 1871, având hramul ”Schimbarea la faã ”, Gaiul ajungând s aib n anul 1900 un num r de 1796 locuitori.

În același timp, baronul Neumann, preocupat de viaã angajaãilor s i de la fabrica sa de spirt i drojdie, construie te pe cheltuiala proprie o coal i o gr dinii , îmbog țind zestrea construit a cartierului cu dou edificii frumoase.

Micalaca la rãndul ei se extinde, parcel rile a c ror dimensiuni sunt apreciabile, aduc prosperul mic l cenilor prin activit țile ce le desf oar : agricultura, plut ritul, mor ritul, având gr dini bine îngrijite, devenind una din sursele de aprovizionare a pieãei Aradului.

Extinderea ei spre actuala osea ce duce spre Deva, face s se delimiteze Micalaca Veche, de cea Nou , ambele construindu- i frumoase biserici, una cu hramul ”Sf. Mare mucenic Gheorghe ” (fig. 106), iar alta cu hramul Sfinãii Arhangheli Mihail și Gavril n Micalaca Nou (fig. 107).

Sistemul de case r mãne acela i, cu dou od i, având tinda ntre ele i un coridor de-a lungul casei, pe jum tate nchis (fig. 108), materialul utilizat fiind n continuare vaiuga, p mãnt b tut, ap rãnd mai nou al acoperiș, țigla.

În aceea i perioad , Aradul Nou cunoa te o puternic revigorare, f cãndu-se o sistematizare riguroas , cu parcel ri ce le permite s practice un gr din rit performant, fiind al turi de mic l ceni sursa de aprovizionare cu legume a Aradului.

Construcãiile sunt solide, dominante fiind cele cu parter, mai rar cu etaj, i extrem de rar cu dou etaje, materialul utilizat fiind c r mida și țigla la acoperiș.

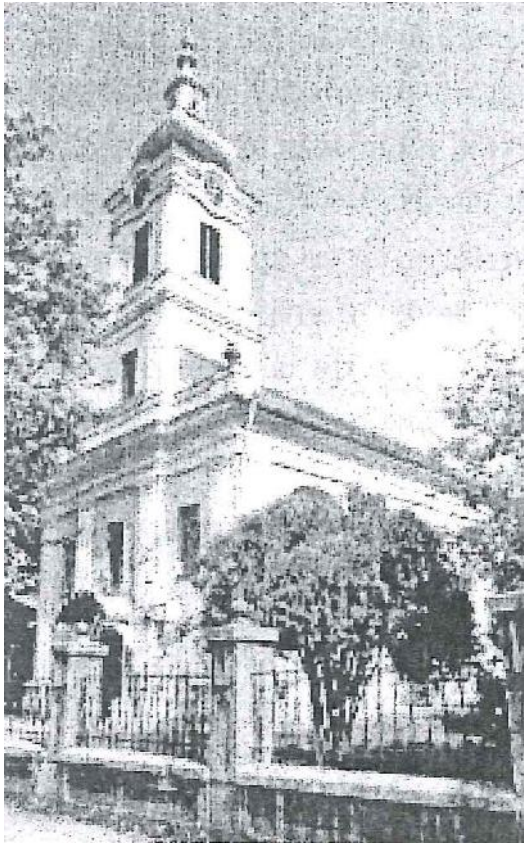

Fig. 106 – Biserica ortodox Micalaca Veche

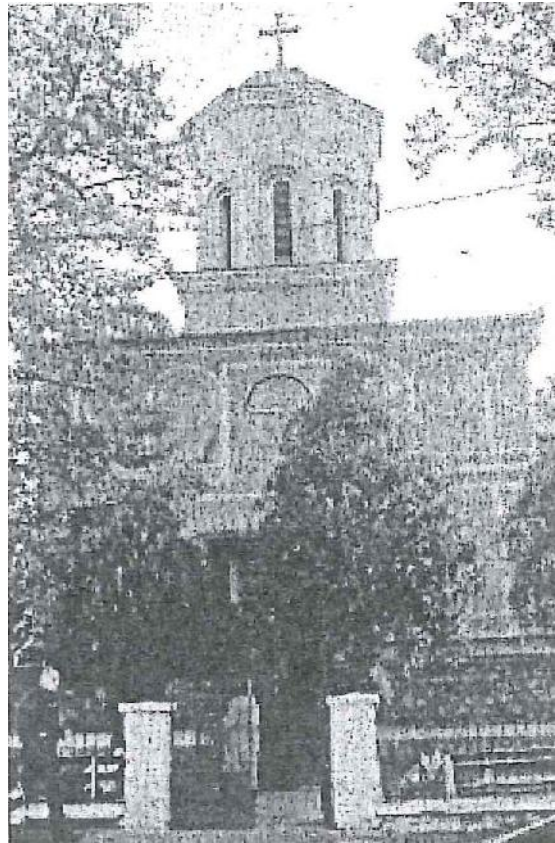

Fig. 107 – Biserica ortodox Micalaca Nou

Fig. 108 – Casa btrâneasc din Micalaca Veche

Având notabilități înțelepte, la existentele edificii precum biserica romano-catolic (fig. 109), fabrica de bere (fig. 110), castelul baron Napcea (fig. 111), reședința parohial, coala (fig. 112), se construiesc edificii administrative precum: primăria (fig. 113), sediul notarial (fig. 114), gara (fig. 115), oficialitățile opunându-se în continuare alipirii la Arad.

Üdvözet Ujaradról

Fig. 109 – Biserica Romano-Catolic

Üdvözet Uj-Aradról.

Fő-utcza, uradalmi sörház.

antó Mayr Lajos papírkereakedésében.

Fig. 110 – Fabrica de bere

Fig. 111 – Castelul baron Napcea

Fig. 112 – coala

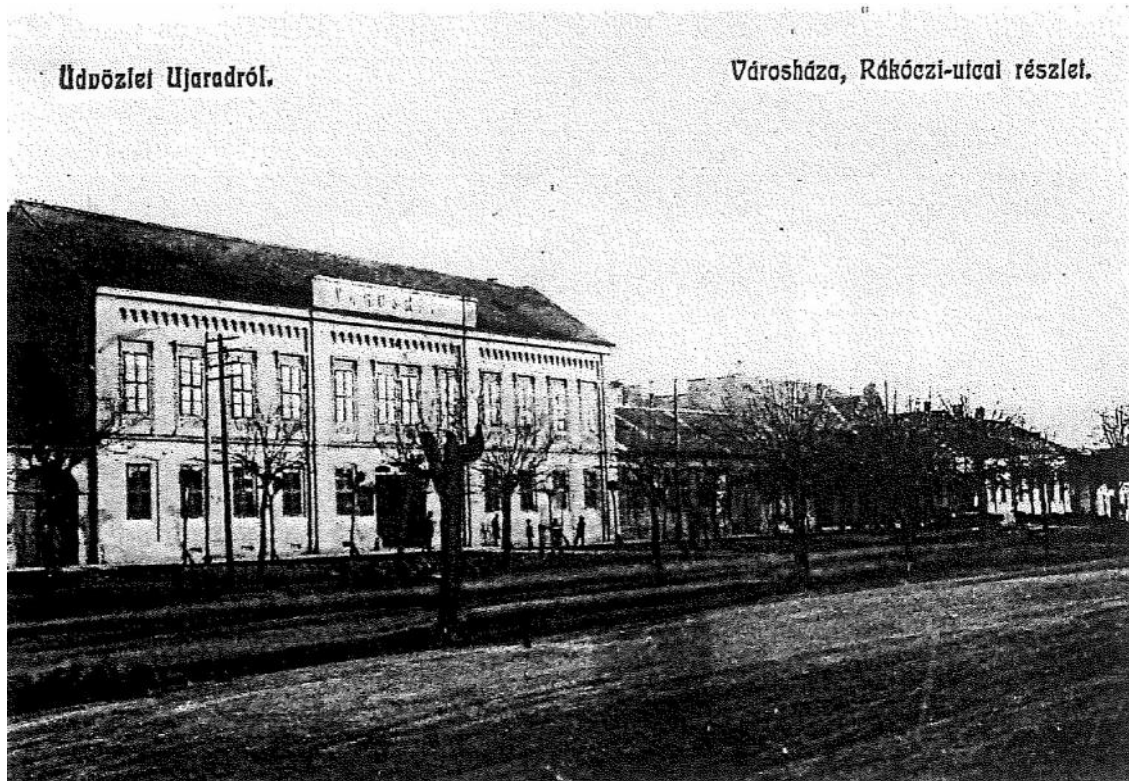

Fig. 113 – Prim ria

Fig. 114 – Sediul notariatului

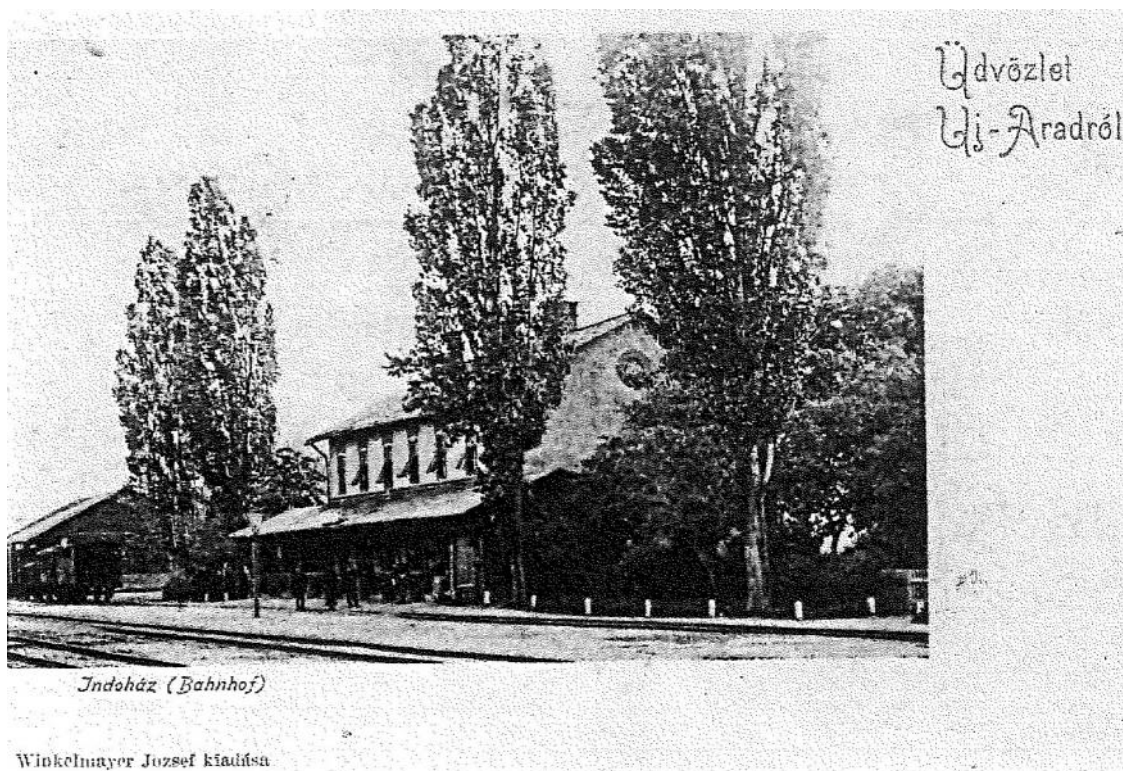

Fig. 115 – Gara Aradul Nou

Stoparea din timpul războiului n-a afectat prea mult Aradul și localitățile din jur, iar după marea Unire din 1918, având în vedere că noua administrație a păstrat sistemul aprobărilor în construcții utilizat anterior, face ca urbanistica să-și urmeze calea.

Populația a rămas aceeași cu mici modificări numerice, prin plecarea unora și venirea altora, iar noua legislație impusă făcuse ca orașul să-și continue firescul drum al dezvoltării economice și urbanistice, marcând începutul unei noi evoluții arhitecturale și industriale.

Astfel existența fabricii de textile a baronului Neuman a devenit ITA, în timp ajungând una dintre cele mai mari din țară, având sucursale și în alte orașe; fabrica de automobile Marta fuzionează în anul 1920 cu fabrica de vagoane devenind Astra Vagoane, ajungând să producă în perioada interbelică pe lângă automobile și vagoane și avioane.

În anul 1922 a luat ființă fabrica de lichior Zweck pe actuala stradă Mircea Stănescu; în 1921 a luat ființă fabrica de împletituri Fita, cât și fabrica de mașini și turnătorie fier Juhasz-J. Arcadie, pe actuala stradă a Abatorului.

Cert este că Aradul ajunsese să aibă în 1922 firme comerciale iar în domeniul bancar un eveniment important constituind fuziunea bancii Victoria din Arad cu Banca Bihorea din Oradea și Banca Timișeană din Timișoara, sediul central al bancii fiind la Arad.

Avântul în domeniul industrializării Aradului, dezvoltând pe cele existente și creând altele noi, face ca Aradul să devină al doilea oraș după București.

Acest fapt a polarizat foarte mare număr de ardeni a căror cifră ajunge în anul 1930 la 77 181 fiind să socotiți pe cei din cartierele mrginașe, în timp ce orașele precum Aradul Nou, Sânnicolau Mic se opun unirii cu Aradul în urma legii de unificare administrativă în anul 1925, ele trecând însă în componența județului Arad.

Urmarea dezvoltării este creșterea cererii de locuințe fapt ce aduce o revigorare în construcții fără a deteriora aspectul orașului pentru că în continuare nu se putea construi fără avize date de Comisia de Urbanism formată din specialiști cu credibilitate în urbe.

Sunt elaborate proiecte pentru care în zona actualului cartier al funcționarilor precum și în colonia ITA acesta din urmă fiind făcut pe cheltuiala baronului Neumann precum și construirea pentru angajații și a unor zone incluzând clădiri parter și parter cu etaj.

Extinderea orașului necesită noi mijlocuri în domeniul transportului în comun când, pe lângă autobuze se mențin tramvaiele cu tracțiune cu aburi ca apoi tracțiunea aceasta să fie folosită doar pentru transportul de marfă, multiplicându-se traseele așa cum se întâmplă și cu aprovizionarea cu apă.

Se construiește o nouă uzină de apă, extinzându-se totodată rețeaua cu 14 km.

Noile zone de locuințe a perioadei interbelice se leagă de o anumită tipologie și anume case individuale așezate pe loturi distincte reflectând principiile urbanismului modern al orașelor din țară unde casele sunt înecate de verdețuri.

Începutul noului sistem de lotizare are loc între actualul bulevard General Milea și malul Mureșului ca și pe Calea Romanilor și Mureșului.

Apar în această zonă vile cu parter și parter cu etaj, rar două, semnalând pe cea de pe actuala stradă Nicolae Grigorescu general Milea (fig. 116) sau pe bulevardul Dacilor cu strada Nicolae Bălcescu (fig. 117), ambele proiectate de arhitectul Silvestru Rafiroiu.

Fig. 116 – Vila Rafiroiu

Fig. 117 – Cas de raport interbelic

În rest sunt mici vile cochete parter sau parter cu etaj.

Dacă în anumite zone se construiește pe teren viran în centru se intervine doar în mică măsură prin demolări ale unor mici clădiri care nu cadrau cu vecinele lor. Astfel apar frumoasele edificii de pe Bulevardul Revoluției, actuala policlinică, iar pe Strada Dacilor colț cu 1 Decembrie, fostul palat al telefoanelor azi dezafectat.

Tot în centru se redimensionează actualul edificiu de pe strada Dragalina colț cu Gheorghe Lazăr și edificiul de pe Bulevardul Revoluției colț cu 1 Decembrie redimensionate cu schimburi de fațadă.

O construcție nouă tot pe Bulevardul revoluției o clădire P+2 dată în folosință în anul 1927 fiind cămin pentru ucenicii din sediul colegiului Sabin Drăgoi (fig. 118).

O influență pozitivă în dezvoltarea municipiului a avut reforma agrară prin extinderea fâșii precedente de spații extravilane în urma cărora au fost create cartierele Bujac, Poltura, Subcetate, terenurile aparținând municipiului Arad.

Concomitent s-a produs și parcelarea terenurilor particulare creându-se un număr mare de loturi în cartierele: Grădite, Mică lăca Veche, Mică lăca Nouă, Mureșel, Subcetate și Cartierul funcționarilor care avea doar locuințe muncitorești cu un singur nivel și un spațiu restrâns.

În amintitele cartiere nu s-a extins rețeaua de apă și canalizare precum și iluminatul electric cum s-a întâmplat în zonele dintre Mureș și amintitele străzi General Milea și Calea Romanilor unde printre arhitecții solicitanți în realizarea proiectelor se numărau Fr. Trittaller, J. Valentiny, Eugen Răzvan, Ioan Rafiroiu.

Fig. 118 – Colegiul Sabin Dr goi

O premiera fost construirea aerog rii, Aradul având curse regulate de avion cu orașe din țar .

În atenția notabilit ților în această perioadă a stat și învă țământul, viața sportivă și spațiile verzi. Astfel pe actuala strad Vârful cu Dor se înalț impun torul edificiu P + 2 sediul actual al colegiului Csiky Gergely (fig. 119), iar pe actualul mal al Mure ului se înmulțesc bazele sportive creionându-se noi spații verzi, a a c nu e de mirare ce scrie Simionescu într-o lucrare a sa din anul 1925: "Ora ele din România" și anume: "parcurile sunt îngrijite arbori variați și stufo și, cu strad de flori mereu înmprosp tate cu regionale CFR (fig. 120) , izolat în spațiul liber din jur unde se înalț crucea preoțiilor martiri din primul război mondial, te bucuri de perspectivele cele mai frumoase cum nu se vor surprinde într-un alt ora .

Bulevardul Regele Ferdinand și regina Maria ce dau unul în altul în linie dreaptă, m rginite de cl diri frumoase dispersate ca stil, autorul trece în revist edificiul de pe bulevardele amintite de la nord spre est, numai flori și arbori, încheind cu "o perspectivă de ora europeană".

Din p cate spre finele deceniului trei și începutul celui urm tor intervine politicul, ora ul pierzând din punct de vedere estetic în urma demol rii unor statui de mare valoare artistică cunoscut în lume precum Statuia Libert ții (fig. 121), grupul statuar Kossuth Lajos, regina Elisabeta a Ungariei și a împ ratului Franz Iozsef precum și busturile doctorului Darany, a istoricului Fabian Gabor, a scriitorului Csiky Gergely, fântâna decorativă din actualul parc al copiilor precum și statuia Aradul întristat, din cimitirul ora ului la care se adaugă demolarea în anul 1930 a teatrului de var .

Fig. 119 – Colegiul Csiky Gergely

ARAD

Palatul Direcțiunii Regionale C. F. R. și gara Motorului electric
Üzletvezetőség a Motoros vasút-állomással

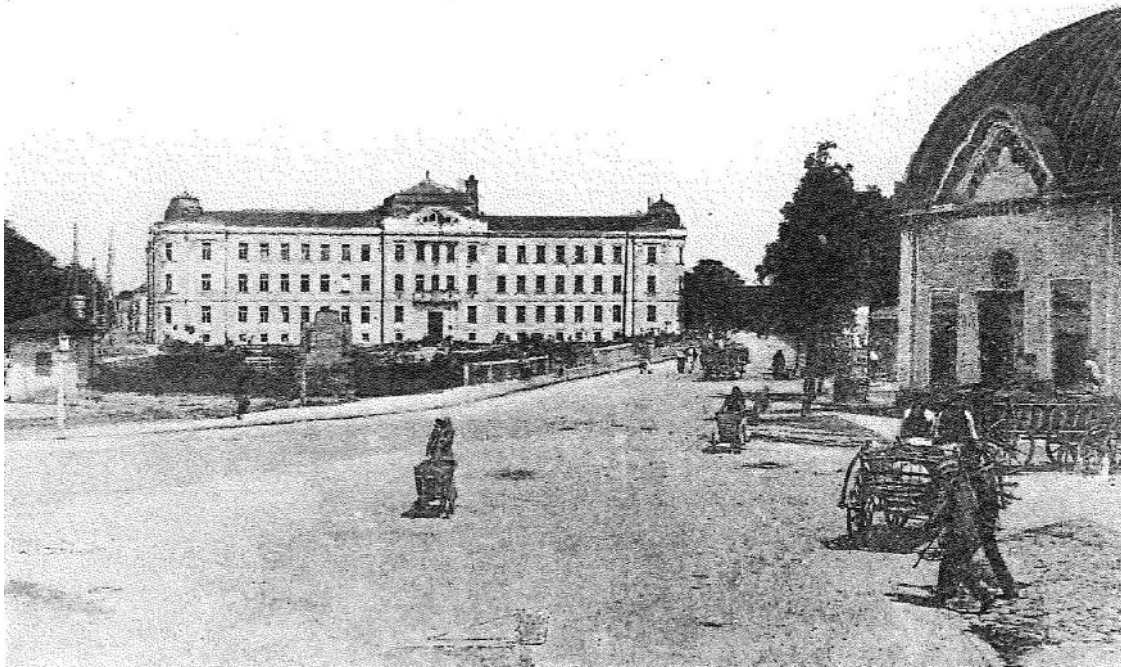

Fig. 120 – Regionala CFR

Fig. 121 – Statuia Libertății

Demolările au constituit o mutilare a esteticii orașului, ce-i drept, sau amplasat alte busturi ale unor personalități locale și centrale din domeniul științei literaturii și politice care de ieri erau realizările unor sculptori cunoscuți nu putea substitui produsele mutilate.

Astfel în anul 1929 se amplasează în stânga Palatului Cultural bustul lui George Coșbuc, iar în dreapta bustul marele istoric Xenopol care îi donase biblioteca Aradului, ambele busturi fiind opera sculptorului Groza, a numirii busturilor amplasate pe alea din fața Palatului va crește dar după marea inundație din 1932.

Inundația a fost catastrofală mai ales pentru locuitorii din Mică Lăca (fig. 122) fiind afectate și orașul (fig. 123) și alte cartiere precum Pârneava unde fusese inundată existența fabricii de cărămidă (fig. 124) încă din anul 1869.

Catastrofală inundație care i-a afectat pe ardenii încluziv pe regele Carol II, însoțit de marele voievod Mihai se vin la Arad când donații substanțiale locuitorilor cartierului mult afectat.

După inundația din anul 1932, prinde contur preocuparea notabilităților în extinderea rețelei de canalizare și apă potabilă urmare a modernizării și construirii uzinei de apă amintit deja dar și a consolidării și înălțării digurilor reluându-se totodată preocuparea amplă față de statui.

Fig. 122 – Mic laca Nou în 1932

Fig. 123 – Cas distrus de inundații

Fig. 124 – În ora , 1932

Drept urmare în anul 1937 se realizează alea personalităților ar dene pe latura nordică a Palatului Cultural incluzându-i pe dr. Petre Pipo , realizat de Marcel Olinescu, în anul 1938 bustul lui Gheorghe Popa de Teiu și Mircea St nescu realizate de sculptorul Ioan Moga în timp ce bustul lui Rusu irianu este opera sculptorului Gheorghe Moga.

Dup o perioadă de lini te și pace din nou se strâng norii negri deasupra Europei izbucnind cel de-al doilea R zboi Mondial cu mari sacrificii omene ti și distrugerii materiale.

Aradul are de suferit în urma bombardamentului anglo-american din 3 iulie 1944 când un covor de bombe lung de 4000 m și lat de 2000 afectat zona g rii și împrejurimile sale, când 190 de oameni au murit și 250 de familii au r mas f r acoperi num rul r niților fiind de 677.

În afara victimelor și a distrugerilor unor proprietăți este afectată fabrica de vagoane, Piața Gării și parțial gara (fig. 125), în Pădurice pavilionul de patinaj și parțial cel de tir, case familiale și de raport din această zonă de nord a orașului (fig. 126) fabrica de lichior Zweig, câteva construcții de pe actualul bulevardul General Milea precum și depoul de locomotive din Grădite (fig. 127) și frumosul pod Elisabeta.

Fig. 125 – Gara CFR distrusă

Fig. 126 – Case de raport distruse

Fig. 127 – Depoul CFR distrus

Dacă gara a fost refăcută după război în formă originală, nu același lucru s-a întâmplat cu ansamblul pieței care nu a mai fost refăcut. Mai mult chiar, sistematisările în timp a acestei piețe au dus în final la distrugerea ei a ceea ce a mai rămas.

Drept urmare la ora actuală, în afară de clădirea gării și aceea estompată de un bloc P + 4 perpendicular și lipit pe latura ei nord-vestică, în zonă nu am mai rămas nici o construcție veche, existând doar blocuri P + 4 și blocuri turn realizate în ultimele decenii ale secolului XX.

În perioada de după 1944, CFR fiind încă o putere economică, s-a construit în Arad pe actualul bulevard General Milea colț cu Traian Mosoiu o frumoasă vilă P + 2 destinată înalților funcționari, vilă care devine Policlinica CFR, la ora actuală fiind pierdută (fig. 128).

Pe același bulevard General Milea în diagonală cu amintita vilă se construiește un mare bloc P + 2 desfășurat pe colț cu Strada Brătianu cu aspect de cazarmă și în continuare a bulevardului Milea colț cu Ion Andreescu se construiește un edificiu P + 2 cu turn și se supraînălță cu un etaj edificiul P + 1 de pe Bulevardul Revoluției colț cu strada Ion Mureșan, locuințele fiind destinate angajaților de rând ai CFR-ului.

Dacă aceste intervenții au fost benefice, în perioada anilor 1950 este demolată crucea ridicată în memoria preoților martiri ortodocși români în 1918-1919, din fața palatului CFR, în locul ei plasându-se un obelisc în memoria ostașului sovietic și tot atunci este demolată frumoasa statuie a Trinității.

Prin grija unor oameni de bine fragmentele crucii martirilor, creația lui Silvestru Rairoiu au fost depozitate în curtea mănăstirii din Gai, unde au fost remontate, ca după anul 1989 să fie pus în actualul parc Eminescu, în timp ce Trinitatea a fost amplasată în incinta catedralei catolice.

Fig. 128 – Fosta Policlinic CFR

De-a lungul deceniilor 6 și 7 al secolului XX se continua acțiunea creșterii numărului de spații de locuit trecându-se de la reînfrățirea apartamentelor din marile palate și case de raport din Arad, ce-i drept neafectând exteriorul, dar aducând la sub nivel condițiile de trai. Un exemplu este Palatul Cenad, unde din numărul de 27 de apartamente avute inițial s-a ajuns la 86.

Intervențiile ce deranjează aspectul clădirilor sunt reprezentate de uniformizarea parterului unde existau spații comerciale precum și raderea unor aticuri, a înscrisurilor și a blazoanelor din timpanele frontoanelor.

Exemplele sunt numeroase, noroc că există documente în arhive sau vederi de epoc și cândva, oare când?, vor fi refăcute.

Apariția unei legi a monumentelor frânează din elanul distructiv și uniformizator și dă speranța nu și în cazul celor mai noi, încadrate într-un stil ce intrase în uitare.

Apariția aristocrației românești de proprietari locative amplasate în centru dar în același timp în locuri liniștite pun sub semnul întrebării supraviețuirea chiar a unor monumente ce au fost declarate pericol public.

De notorietate este cazul teatrului vechi devenise sediul cinematografului Urania și-a frumoasă casă de raport neogotică P + 1 de pe strada actuală Cozia colț cu Grigore Alexandrescu, unicat în sistemul de aerisire a curții interioare ce era acoperit cu o cupolă de sticlă.

Fiind declarate monumente nu se puteau atinge de ele mai ales că în anul 1975 a luat ființă O.J.P.C.N. cu o direcție pentru monumente dar, acțiunea de închidere a cinematografului și evacuarea locatarilor din edificiul neogotic se întâmplase cu mulți ani

înainte, a tept în duse pr bu irea lor, bineînțeles cu ajutorul nemijlocit al omului, lucru ce nu s-a întâmplat pentru c erau solid construite.

Fig. 129 – Cas de raport de pe str. Gh. Laz r nr.5

Fig. 130 – Asociația și cl direa teatrului

Fig. 131 – Proiect de restaurare a teatrului

Fig. 132 – Sediul și depozitul Arhivelor Naționale

Fig. 133 – Sediul Pompierilor

Scopul atins a fost în anul 1980, odată cu desființarea Direcția Monumentelor, a a că urgent a fost demolat edificiul de pe Strada Cozia iar pentru că nu îndrăzneau să se atingă de teatrul vechi au sacrificat un edificiu empire P + 1 (fig. 129), lipit de teatru, în speranța că odată cu demolarea clădirii se va prăbuși și teatrul lucru care nu s-a întâmplat.

În schimb în locul clădirii demolate s-a ridicat urgent o asociație P+2 (fig. 130) ce distona cu clădirile de secol XIX și început de secol XX, în timp ce teatrul a intrat într-un lung proces de așteptare existând cu toată intervenția distructivă omului până în anul 1989 când într-un lung proces de restaurare, existând mai multe proiecte (fig. 131) nerealizate, ajungând la ora actuală o ruină.

De fapt demolările încep înainte de desființarea Direcției de Monumente fapt ce a dus pentru urbanistica Aradului la mari și irecuperabile distrugeri fiind evacuate și clădirile din orașul sărbesc destinate în perspectivă demolării, fapt ce a făcut ca orașul să piardă din farmecul său.

O mare pierdere o constituie în anul 1977 cea a capelei sfântului Florian, în stil baroc, în apropiere de sediul miliției de atunci și sediul depozitelor Arhivelor Naționale (fig. 132) iar la scurt timp a fost demolată și cazarma pompierilor (fig. 133).

Fig. 134 – Fabrica de strunguri

Dar până la demolări se aruncă o privire asupra vieții economice care după război cunoaște o revigorare prin apariția unor fabrici care între timp au făcut cinste țării cându-se cunoscute în lume prin produsele lor.

Astfel luat ființă Teba, Uzina de strunguri (fig. 134), Fabrica de mobil (fig. 135), Fabrica de ceasuri, se dezvoltă și mai mult fabrica de vagoane și textile UTA, Fabrica Tricou Roșu și am putea continua.

Urmare a politicii de industrializare rapidă este creșterea vertiginoasă a populației orașului și pe plan urban la necesitatea asigurării unor suprafețe de cazare pentru toată populația nou venită din mediul rural și toate acestea în detrimentul unor spații de interes istoric și a spațiilor verzi.

Fig. 135 – Fabrica de mobil

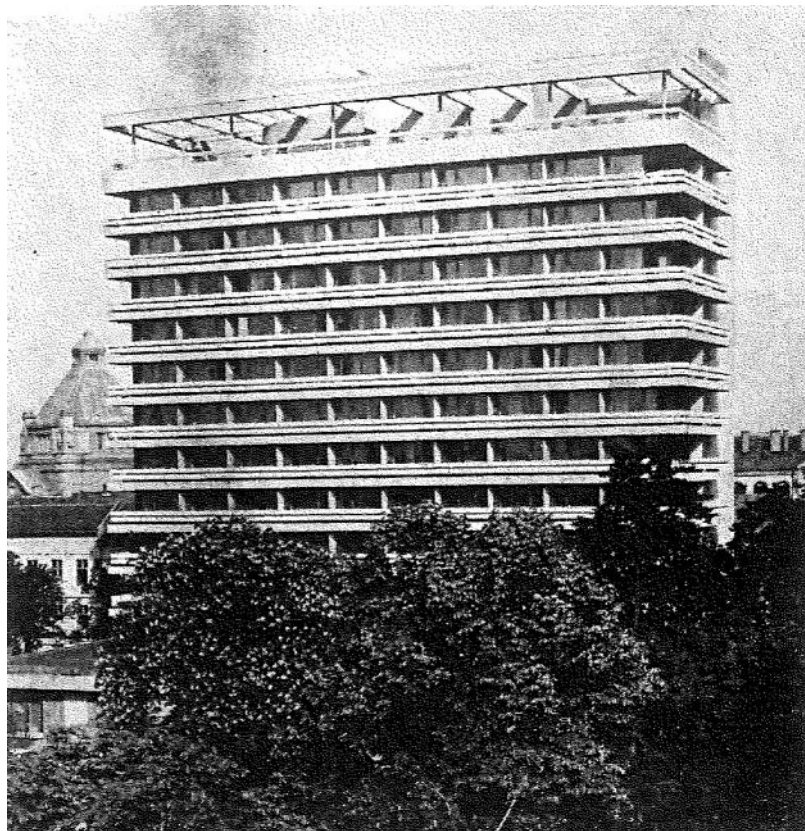

Fig. 136 – Hotelul Astoria

Astfel în plin centru în parcul existent între sediile celor două foste edificii de secol XIX se construiește hotelul Astoria (fig. 136) și două asociații de locatari lipite de amintitele clădiri.

Deși hotelul este o frumoasă realizare arhitectului Milo Cristea, împreună cu cele două asociații a frustrat orașul de oază de verdeț.

Același lucru s-a întâmplat și în Podgorice unde în anul 1980 s-a construit Casa de Cultură a Sindicatelor, arhitect Bulgaru, iar după 1989 s-a mai construit sediul unei bănci care falimentând a ajuns un sector al prefecturii.

În această inserție de blocuri, precum Libelula ce adăpostește și Cinematograful Dacia s-a ridicat un bloc P + 10 pe locul unor edificii de sfârșit de secol XIX, început de secol XX, edificii ce contribuie la definirea personalității orașului.

Are loc la 23 decembrie 1971 demolarea gării podgorice iar în ianuarie 1983 este scos din funcțiune trenul electric.

Dacă zonele de locuințe s-au transformat în blocuri, de pe Calea Aurel Vlaicu, zona gării, zona actualului Bulevard al Revoluției pe latura sa vestică, de la gară până în dreptul străzii Crișan, și pe latura estică pe actuala stradă Nicolae Grigorescu și până la podul spre Grăditești până de această parte doar câteva edificii, la fel ca și pe partea de nord, apoi Calea Radnei și Calea Romanilor, au constituit o soluție de spațiu locativ urban acestea fiind doar "uzine de locuit" ce au dus la o uniformizare ce obosește ochiul.

În dreptul celor trei intervenții negative de după 1948 au avut loc și o serie de realizări a căror amploare în spații libere pe malul Mureșului, le scoate în evidență și sunt de interes public.

Fig. 137 – Hotelul Parc

Fig. 138 – Podul Decebal

E vorba de hotelul Parc (fig. 137), Sala Polivalent , Bazinul de înot "Neptun", podul Decebal (fig. 138) precum și crearea aceluși parc Europa numit după 1989, parc ce se întinde de la fosta bază sportivă Constructorul și până în zona III Mică lăca, devenit un mic plmân al zonei ce nu poate înlocui marele plmân ce îl avea Aradul prin largile sale spații verzi și străzi cu copaci ce au fost defriate și până în anul 1989 dar mai ales după amintitul an.

Din punct de vedere al intervenției brutale în urbanistică Aradului a continuat și după 1989 când inserțiile străzilor în specificul zonei vechi au ca rezultat înlocuirii necontrolate soldate cu urmări nefericite pentru ambianța arhitecturală a unor spații urbane.

Un exemplu concludent de alterare vizuală urbană este actuala piață Heim Domokos unde s-au înlocuit volumele joase cu volume înalte, demolându-se presupusa casă turcească, număr însemnat de case familiale parter cât și una P + 1 construită în 1824, în locul ei fiind o grădiniță de vară ce ține de hotelul P + 2 cu restaurant urmat de parcare pe locul unei foste presupuse case turcești iar pe partea opusă colțul cu strada Cozia s-a construit un mare bloc P + 3.

Cum de altfel a fost evacuat din motive de siguranță, încă din deceniul al 8-lea al secolului XX, fostul hotel-restaurant Stadt Wien, devenit în epocă casă de raport, a fost demolat în 2008, în locul aflându-se o suprastructură auto iar peste drum de aceasta în locul frumosului edificiu neogotic rămânând loc viran, până după 1989 când s-a ridicat doi mastodonți din beton, fiind o cârpitură modernă într-o haină de lux și trebuie doar înprospătat.

Numeroase alte edificii, ce-i drept nedeclarate ca monumente dar f când parte din zona rezervației de arhitectur , realizat împreun cu arhitecții Otele teanu i Eugenia Greceanu, cu zbateri de-a lungul a peste doi ani, acțiune început în timp ce arhitect ef al ora ului era Bulg rean i finalizat în timpul arhitectei Copacea, singur rezervație de arhitectur din țar din acea vreme.

Din p cate dup 1989 nu s-a ținut cont de această zon , drept urmare cu senin tate , cei îndirituiți au dat aprobare pentru demolarea unui frumos edificiu de la jum tatea secolului XIX, aflat pe actuala strad a Episcopiei 10, re edința prințului Szulkovsky, cu blazon deasupra porții, reședinț ajuns în proprietatea baronului Taganyi andor, în urma c s toriei acestuia cu fiica prințului.

În urma demol rii, spațiul a devenit viran actualmente fiind zona de b l rii în plin centru.

Dar demol rile nu privesc dup 1989 doar edificiile foste spații de locuit ci și de fostele fabrici amintite, cat i stadioanele precum i cel al CFR-ului, Gloria fiind salvat în ultimul moment, în locul lor ap rând ansambluri de blocuri.

Partea bun a lucrurilor este reprezentat de reabilit rile ce au loc pe str zile mai ales periferice ale Aradului, unde exist linii de tramvai, diversificarea transelor f cându-se în epoc dar, care ar tau jalnic în cazul actualei str zi a Cocorilor (fig. 139 i 140).

Fig. 139 – Strada Cororilor înainte de reabilitare

Se fac lucr ri de reabilitare, finalizat pe tronsonul F t Frumos UTA în anul 2009 (fig. 141) i a întregii c i Aurel Vlaicu în anul 2011, cât i a depoului din Vlaicu (fig. 142) nefiind neglijat nici cel din Mic laca.

Fig. 140 – Strada Cororilor dup reabilitare

Fig. 141 – Reabilitare tronson F t Frumos

Fig. 142 – Depoul din Vlaicu

Sunt introduse tramvaie noi precum Pullmann (fig. 143) și Imperio, care după reabilitarea din etapa a doua a cîștii Timișoara în anul 2013 circulă și în Aradul Nou (fig. 144).

Fig. 143 – Tramvaiul Pullmann în Gai

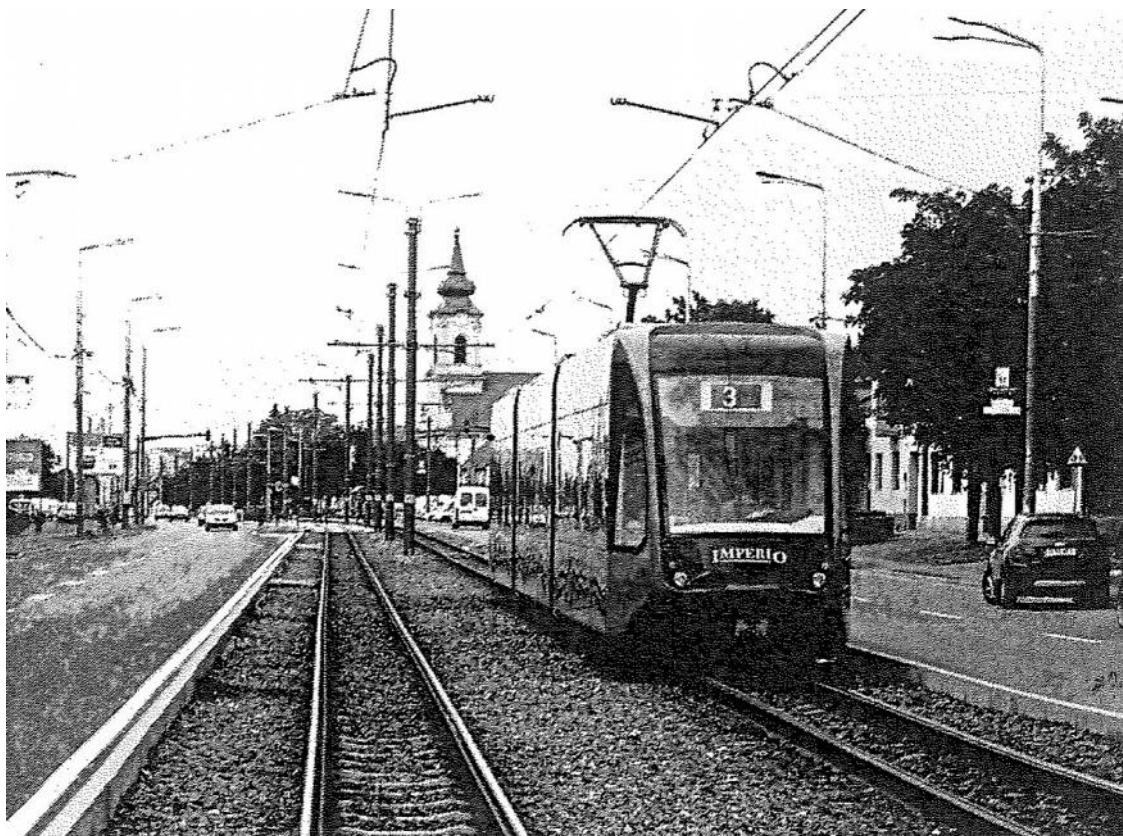

Fig. 144 – Tramvaiul Imperio în Aradul Nou

În Mic laca cuprins între două c i ferate, cea dinspre Mure distrugând cimitirul militar, în care erau frumoasele monumente precum i monumentul eroilor c zuți în primul r zboi mondial (fig. 145).

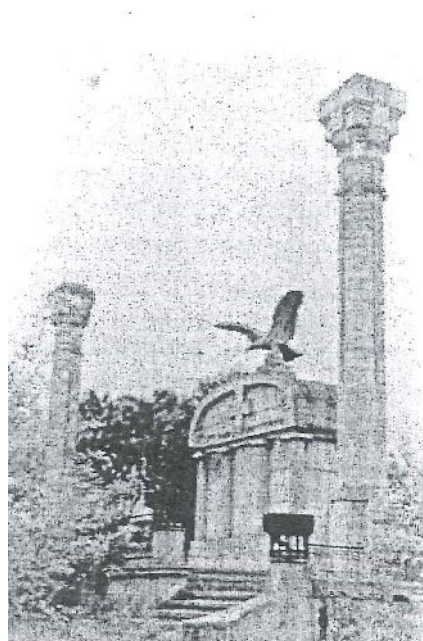

Fig. 145 – Mic laca, Monumentul eroilor din Primul r zboi mondial

În Mic laca, se construiesc după 1989 coala general num rul 22 "Caius Iacob", Spitalul clinic SC Genesys Medical SRL, Universitatea Aurel Vlaicu, ABC Complex Mic laca, Biserica Cre tin Penticostal în anul 2010 i am putea continua seria construcțiilor și în celelalte cartiere.

Realizare de seam este amenajarea Pieței pompierilor cu amplasarea momentelor statuare dedicate omului revoluționar 1948, Aradul câ țigând în aspect i prin reamplasarea statuii Trinit ții, în scuarul din fața teatrului, a statuii lui Vasile Goldi (fig. 146), amplasament nefericit, cat i a statuii lui Szantay Lajos cel care a contribuit din plin la crearea ora ului modern Arad.

Fig. 146 – Statuia lui Vasile Goldi

Nu putem s nu mențion m bustul lui Corneliu Coposu din dreptul Catedralei Ortodoxe Române i de ultima or bustul lui Buda Bujor în parcul din fața hotelului Astoria i a Corneliei Badea din fața Spitalului Județean al turi de biserica de lemn aflat ca i în spitalul, în frumosul parc cândva, al spitalului de copii.

Nefastele intervenții ce au avut loc din deceniul 8 secului XX, accentuându-se pe parcurs, au fost cauzate mai ales de lipsa informare i de cunoa tere a istoriei locale de c tre decidenții.

i totuși acest oraș cu un vechi prestigiu în țar a trezit interesul vizitatorilor str ini i autohtoni, din toate timpurile, interes pe care l-am dori s revin , stârnind în momentele de regaz i destindere, curiozitatea edililor, înțelegând tain evoluție ora ului în timp, Aradul având specificul s u bine determinat diferit de la altor ora e.

B.2.2.3- INFORMAȚII ISTORICE; CRONOLOGIE (ISTORIE ÎN DATE)

cca 40000 î.d.Hr. – peste 70 de vârfuri, rzuitoare, lamele și dălțițe, cioplite dintr-o roc bazică, descoperite în zona str. A. aguna, reprezintă cele mai vechi urme ale prezenței umane pe teritoriul actualului municipiu Arad.

6000-2500 î.d.H. – apar aezri de agricultori și crescători de animale: Neolitic-Cultura Starcevo Criș la *Arad-Grădiște* și *Aradul Nou-Bufniț*; Neolitic-Cultura Vinca la *Arad-Grădiște*; Neolitic-Cultura Tisa I: *Arad-Miclaca* (cultura Tisa I); Neolitic-Cultura Tisa III/ Tiszapolgár: *Grădiște*, *Gai*, *Uzina de Ap*, *Aradul Nou*; Eneolitic-Cultura Baden: *Aradul Nou*, *Arad – Gai* și *Bujac*.

2.500 – 1.200 î.d.Hr. - Aezri din epoca bronzului: Arad-centru, Bujac, Gai, Grădiște, Uzina de Ap, Aradul Nou.

1.000 – 800 î.d.Hr. - Depozite de bronzuri: Arad – “Astoria”; Aezri scitice: Arad-Gai, Arad-Ceala.

400 î.d.Hr. – 102 d.Hr. - Aezri dacice: Arad-Bujac, Arad-Miclaca; Aezri celtice: Arad-Gai, Arad-Ceala, Aradul Nou (sit B05 – bypass Arad), Vladimirescu (Vladilact);

102 d.Hr.- trupele romane distrug cetățile dacice de pe valea Mureului

102 d.Hr.- prima pământare iazigă la est de Tisa, în Câmpia Aradului

103-104- Decebal recucerete Câmpia Aradului de la iazigi

105-106- al doilea război dacic al lui Traian; este probabil că sunt cucerite Câmpia Aradului și Crișana; datele referitoare la stăpânirea romană asupra acestui teritoriu sunt puține și relative; descoperiri: Aradul Nou (cărmid cu tămpila L[egio] IIII F[lavia] F[elix]).

107-108- atac iazig în zona Mureului inferior respins de guvernatorul Pannoniei Inferior, P. Aelius Hadrianus, care va fi viitorul împărat

118-119- reorganizarea Daciei de către împăratul Hadrian lasă zona ardeană în afara provinciei; limesul coboară direct spre Dunăre

119 – 271- Aezri dacice: Arad - centru, Aurel Vlaicu, Ceala, Grădiște, Teba;

166-180- „Războaiele marcomanice”; printre atacatorii provinciei Dacia, sunt și sarmații iazigi stabiliți pe Mureul inferior și în Câmpia Aradului; descoperiri: sit B05 – bypass Arad;

180- în virtutea păcii încheiate de împăratul Commodus cu barbarii, sarmații ilor iazigi li se permite să tranziteze Provincia Dacia de la vest la est folosind, probabil, drumul de-a lungul Mureului

271- Retragerea armatei și administrației romane din provincia Dacia.

271 – 420 - Aezri daco-romane (de meșteri olari): Arad-Ceala, Vladimirescu-Pădurea Vrâbiilor; Aezri sarmatice: sit B05 – bypass Arad Aezri germanice: Arad (Ceala, Gai, Grădiște).

335- vandalii, conduși de regele Visimar, care ocupau teritoriul dintre Mure, Tisa și Criș, au fost înfrânți, pe malul Mureului, de goții conduși de regele Geberich

358-359- împăratul Constantius II îi înfrânge pe limiganii (*limigantes = limitis gentes*), dacii care aparau granița Sarmatiei cu Gothia, marcată de un sistem de valuri și anuri care pe teritoriul ardean, mai pot fi recunoscute pe aliniamentul Zbrani – Sâmbeni – Covșeni – Iria

420-454- stăpânirea hun

448/449- Priscus din Panion, ambasador al împăratului bizantin Theodosius II la curtea lui Attila, trece prin zona Mureului inferior unde întâlnește aezri stabile ale unei populații latinofone

472-568- centrul de putere al gepizilor se află în interfluviul Mureș – Tisa – Criș ; descoperiri arheologice: Arad

568-680- Primul Kaganat Avar; descoperiri arheologice: Arad

680-795- Al doilea Kaganat Avar; descoperiri arheologice: Arad

795- Carol cel Mare, sprijinit de longobarzi, distruge cel de-al doilea Kaganat Avar

sec. VIII – IX - Așezarea proto-românească de la Vladimirescu.

890 – 910- Ducatul lui Glad; cetatea de pe munte de la Vladimirescu (faza I).

934 - Incendierea cetății lui Glad de la Vladimirescu de către războinicii maghiari.

980 – 1028- Voievodul Ahtum reia stăpânirea asupra cetății de pe munte de la Vladimirescu, întărește-o prin noi lucrări de fortificare.

cca 1030- Ahtum intră în conflict cu Cenad (Cinad, Sunad), catolicizat, intrat în slujba regelui maghiar Ștefan; Ahtum este ucis în luptă și teritoriile sale îi sunt date lui Cenad

sec. X – XI - Necropole maghiare: Arad-Bufnița, Arad-Ceala.

1080/90- Regele Ladislau cel Sfânt al Ungariei și ducele Lambert donează prepoziturii din Titel satele Ghioroc, Zbrani, Iwanhaza și Vodkerth “în comitatul Orod, lângă râul Mureș”.

1131- Regele Bela al II-lea al Ungariei editează o donație către biserica Sfântului Martin din Orod (localizat arheologic în raza comunei Vladimirescu/Glogovăț)

1131- Dieta regatului ungar se ține la Orod, ocazie cu care sunt uciși nobilii învinuiți de orbirea regelui Bela al II-lea.

1177- Donația regelui Bela al III-lea al Ungariei către capitlul Orod, care cuprinde și confirmarea teritoriului de înăuntru de cetate; în castrum Orod se aflau la cea dată 50 de soldați.

1183- Abației de la Byzere, capitlului și prepoziturii Orod, li se recunoaște dreptul la o treime din vama sării de la ambarca iunile care coboară pe Mureș

1202- Regele Emeric al Ungariei confirmă donația predecesorului său, Bela al III-lea către capitlul Orod.

1202-1204- Richard este prepozit al Orodului.

1213- Sunt menționați diferiți slujbași ai cetății Orod: Basu hotnogul – comandantul oștii; Nuhu, Bayr, Belche și Kelemin – centurioni; diferiți iobagi și oameni ai cetății (castrensi).

1216- Atestare documentară a castrum Orod.

1220- Gheorghe este prepozit al Orodului

1224- Inaugurarea bisericii (faza II) din Orod, cu hramul Sf. Martin, în prezența reginei Yolantha de Courtenay (soția lui Andrei II, regele Ungariei); construcția a fost cofinanțată de papa Honoriu al III-lea (1216 – 1227).

1230- Atestare documentară a castrum Orod.

1232- Atestare documentară a castrum Orod.

1238- atestare documentară a castrum Orod

1240- Prima atestare a unui comite de Orod.

1241- Invazia tătară afectează grav jumătatea vestică a actualului județ, inclusiv Orodul.

1264- Benedict este prepozit al Orodului.

1309- Nicolae este prepozit al Orodului.

1311- Ultima atestare documentară a cetății Orod, când sunt menționați trei iobagi castrensi (iobagionibus castrii Orodensis), eliberați de Dominic, castelan de oștie și comite al Aradului.

1329- Recunoașterea imunității domeniului prepoziturii Orod.

1395- Papa Bonifaciu al VII-lea scoate prepozitura Orod de sub autoritatea episcopului de Cenad subordonând-o arhiepiscopului de Strigoni (Esztergom).

1439- Atestarea documentară a altarului Sf. Mihail din bazilica de la Vladmirescu (Orod).

1453- Atestarea documentară a altarului Sf. Duh din bazilica de la Vladmirescu (Orod).

1457- Atestarea documentară a altarului Sf. Agatha din bazilica de la Vladmirescu (Orod).

1514- Armata de țărani, condusă de Gheorghe Doja, distruge Ndlacul după care p trunde pe valea Mureului, cucerind pe rând forturile, distrugând castelele nobiliare, aruncând pe foc actele, diplomele; nobilii se refugiaz în cetatea iriei; eclesiasticiii capturați sunt eliberați în schimbul a 300 florini aur; după înfrângerea rșcula ilor sub zidurile Timișrii, urmează represalii crunte împotriva țăranimii.

1526- Rșcoala țăranilor condusă de Ivan cel Negru; nobilimea se retrage în cetatea iriei; rșcula îi conduce de Radici, un loc iitor al lui Ivan, înfrâng o oaste nobiliar lângă Seleu; nobilimea se adună la Orod, sub conducerea lui Emerich Czibak, aducând ajutoare și din alte părți; ei își ridică tabăra întru la Frumueni, lângă cetatea Seudului, unde s-a dat o bătălie cumplită, în care țăranimea a fost zdrobită; se instaurează o stare de anarhie dominată de abuzurile sâlbatică ale nobilimii

1526- După bătălia de la Mohács, fostul voievod al Transilvaniei, Ioan Zapolya, ales rege al Ungariei, își instalează stăpânirea și la Arad.

1538- Ioan Zapolya încheie Pacea de la Oradea cu Ferdinand de Habsburg prin care primul prestează stăpânirea asupra zonei ardenice.

1541- Transilvania se transformă într-un principat autonom, tributar turcilor, zona ardeană fiind parte din acesta.

1541- Trupele generalului habsburgic Castaldo pun stăpânire pe valea Mureului.

1541- Trupele turcești ale beglerbegului Rumeliei, Mohamed Sokoli, întruite cu forțele marelui vizir Mahmud și ale pașei Ahmed (în total, peste 80.000 oameni și 50 de tunuri) pornesc contraofensivă pe valea Mureului, Lipova fiind vizată ca principal punct strategic.

1541- Forțele transilvane ale cardinalului Martinuzzi și cele imperiale ale generalului Castaldo, sprijinite de domnitorii români, de secui și de mercenarii germani și spanioli, trec la ofensivă pentru recucerirea Lipovei, apărând de 5000 de turci, conduce de begul Uleman; creștinii reușesc să recucerească Lipova, Ceala și Orodul dar, în același timp, jefuiesc și populația locală.

1551- Trupele sultanului Mahmud cuceresc Cenadul, Ndlacul, Agriul, Bodrogul, Zădreniul și cele două cetăți de la Ceala; sub zidurile Lipovei, face joncțiunea cu celelalte forțe venite de la asediul Timișrii; Lipova se predă fără lupte.

1552- Ofensiva otomană condusă de Kasson Bey seamănă prăpăd pe valea Mureului până dincolo de Bulci.

1553- Pe actualul teritoriu al judeului, turcii formează trei sangiacuri: sangiacul Aradului, din care fac parte trei districte (nahii), cel din Arad cu 59 de sate și 719 case, cel din Zărand cu 67 de sate și 1087 case, și cel din Bichi, cu 61 de sate și cu 1407 case; sangiacul Lipovei, care cuprinde și nahia Felnacului cu 22 sate și 579 case; sangiacul Inelui, care se întinde până la Beliu.

1553 – 1555- Turcii construiesc o cetate patrulateră din cărmidă, pe malul drept al Mureului, la câțiva zeci de metri în aval de actualul pod Traian (TEBA).

1567- Recensământ (defter) realizat de autoritățile turcești.

1567- Fânele Aradului au livrat 65 de care cu fân sultanului.

1579- Fânele Aradului livrează 100 de care cu fân sultanului.

1595- Trupele generalului transilvănean Borbély ocupă Vârșdia de Mureș; pașă Ahmed din Timișoara adună garnizoanele de la Cenad, Lipova și Ineu pentru a face față situației; primind întărituri de la Timișoara, circa 8000 de ostași care se unesc cu forțele celor de la Lipova, turcii încearcă izgonirea trupelor ardelenene, dar sunt înfrânți; begul Geafer, din Ineu, cade prizonier și este dus la Alba Iulia, apoi închis în cetatea Gherlei; după cucerirea Chelmacului, oștile transilvănene cuceresc Lipova în 18 august; urmează, pe rând, eliberarea văii Mureșului de la Arad la Cenad; ofensiva continuă în valea Crișului Alb, terminându-se cu eliberarea Ineului.

1596- Turcii încearcă să recucerească Aradul și Lipova – fără succes; oștile transilvănene recuceresc Felnaclul; Ioan de Seliște, om de încredere al lui Mihai Viteazul, este numit în fruntea Lipovei.

1599- După victoria de la Elimbăr (SB), întreaga zonă ardeană intră sub stăpânirea lui Mihai Viteazul care revine la organizarea comitatensilor, păstrând vechile comitate Arad și Zărand.

1601- După asasinarea lui Mihai Viteazul, Ioan de Seliște este ucis în cetatea Țirriei, controlul asupra zonei ardene fiind preluat de Gheorghe Basta.

1604- În urma extinderii ofensivei lui Ștefan Bocskay, autoritatea transilvăneană se extinde și asupra părților ardene; turcii condiționează recunoașterea lui Bocskay ca principe al Transilvaniei prin retrocedarea Ineului, Lipovei, Aradului; Bocskay, în urmașii recurg la o politică de teroare.

1615- Gabriel Bethlen, principele Transilvaniei, retrocedează turcilor cetățile Arad, Șoimoș, Lipova și Vârșdia de Mureș, păstrând în schimb, cetatea Ineu.

1687- La începutul lunii decembrie, sub conducerea generalului Mercy, austriecii încep asediul sistematic al orașului Arad, apărat de circa 1500 spahii și de 500 de ieniceri; noile forțe otomane sosite dinspre Timișoara sunt nimicite de austrieci lângă podul Mureșului; populația orașului se retrage în școală, omorând o parte din turcii din oraș și capturând întreaga garnizoană.

La sfârșitul lunii decembrie, pașă din Ineu, ajutat de curuzii lui Emeric Thököly, recuceresc Aradul, luând măsuri pentru refacerea fortificațiilor.

Comandamentul suprem austriac hotărăște atacarea liniei Mureșului cu forțe puternice, conduse de generalii Veterani, Stahremberg și Piccolomini; în sprijinul lor, au fost aduse trupe de 5000 de sârbi voluntari.

1688- Proclamația împăratului Leopold al II-lea al Austriei cere populația din Balcani, prin care solicită înrolarea în armata habsburgică a unor contingente de greci.

1689- Eugeniu de Savoia finalizează planurile pentru reamenajarea fostei cetăți turcești a Aradului, lucrările efective fiind conduse de Georg Haruckern; în cetate, va fi încartiruit Regimentul teritorial 33 de linie (infanterie).

1690- Proclamația leopoldină se teacă mai ales în rândul clerului sârbesc, condus de Arsenie Cernovici, care începe dirijarea unor grupuri mari de greci spre Arad.

1691- La 21 august, episcopul Isaia Diacovici obține privilegii pentru sârbii așezați pe teritoriul judeului Arad.

1699- Pacea de la Karlovitz stabilește granița dintre Imperiile otoman și habsburgic pe Mureș.

1701- Sunt organizate primele unități austriece de greci pe linia Mureșului, în conformitate cu planurile elaborate de generalul Stahremberg încă din 1699.

Datorită reticenței nobilimii maghiare față de organizarea regimentelor grecicești, Curtea de la Viena îl trimite la Arad pe contele Lamberg și pe emisarul cancelariei, Albert Thavonat, pentru stabilirea modalităților de așezare a populației grecicești.

1702- Aradul primește rangul de oraș cameral; până în anul 1747, orașul a avut două primării una a primăriei “rasciene” și cealaltă, a primăriei “germane”; date complete despre funcționari s-au păstrat doar despre primăria fostului oraș “german”; aici, între 1702-1834 s-au succedat 52 de primari; de 31 de ori au fost primari de etnie germană, de 19 ori de confesiune ortodoxă și de 2 ori de etnie maghiară. În luna mai, Consiliul de Război de la Viena hotărâște cum trebuie să fie distribuiți grănicerii, stabilindu-se drept centre principale: Cenad, Nădlac, Semlac, Pecica, Arad, Glogov, Șiria, Puli, Călimăcchio, Vărdia, iar în Valea Crișului Alb la Ineu, Dezna și Hălmăgiu; nu s-a putut realiza o înțelegere cu nobilimea în privința separării grănicerilor și războiului, întrucât nobilimea se străduia să-i transforme în iobagi și pe grănicerii activi.

Preotul Kamill Höfflich, din ordinul cavalerilor minori de Liechtenstein, înființează parohia romano-catolică din orașul Arad, pusă sub obșteuirea “Sf. Anton”.

Este atestat prima breaslă din Arad, cea a coșocarilor.

1703- Izbucnește școala curucilor (kuruc [magh] = haiduc; participanți la școala antihabsburgică) condusă de Francisc Rákóczi II, pentru înbușirea creșterea Curtea din Viena avea nevoie de sprijinul grănicerilor, fapt care a determinat-o să pună frâu pretențiilor nobilimii maghiare; curucii au reușit să pătrundă în Valea Mureșului dinspre Transilvania, atacând și Aradul, dar, după ce noi forțe imperiale sub conducerea generalului Rabutin au sosit sub zidurile Aradului, curucii au fost nevoiți să se retragă.

1705- La Arad, este edificat o capelă romano-catolică și o locuință modestă, acoperită cu stuf, pentru preotul paroh, Kamill Höfflich.

1707, 10 iulie- În urma unui asalt, trupele curucilor ale lui Károlyi Sándor, care veneau dinspre Gyula, ocupă o parte din orașul Arad (orașul german) și încep bombardarea cetății vechi și a orașului sârbesc.

1707, 16 iulie noaptea- curucii ocupă orașul sârbesc; rămas pe mâna lor, în urma retragerii gârziilor în cetate, orașul Arad suferă importante distrugerii, cetatea fiind supusă, și ea, unui bombardament continuu în zilele următoare; incendiile izbucnesc în diferite colțuri ale orașului, mistuind numeroase case, dar și edificii de cult precum biserica ortodoxă română și capela din orașul german.

1708- Sprijinit de autoritățile guvernamentale, preotul Kamill Höfflich deschide o școală romano-catolică în orașul Arad.

1715- Conscripție realizată de autoritățile habsburgice.

În orașul Arad sunt înregistrați: 14 negustori, 7 cărușari, 2 rotari, 4 morari, 2 armurieri, 2 cizmari, 3 coșocari, 2 olari, 2 brutari, 31 cătăuși, 6 croitori, 1 zidar, 1 tâmplar și 1 iglar.

1718- Pacea de la Passarowitz prin care întregul Banat revine Imperiului habsburgic.

La Arad, este atestat breasla fierarilor și rotarilor.

1720- Conscripție realizată de autoritățile habsburgice.

1720- În orașul Arad locuiesc 441 familii. În orașul Arad sunt înregistrați: 77 meșteșugari civili, 32 meșteșugari în slujba garnizoanei, 13 negustori civili, 7 în serviciul garnizoanei și 12 cărușari. La Arad, este atestat breasla croitorilor ortodocși români și sârbi.

1721- La Arad, funcționează două coli de rit neunit (ortodoxe).

1724- Primele 40 de familii de coloniști germani, veniți din Franconia, sunt așezați în Aradul Nou.

1724- Prima atestare documentară a localității Glogowatz (Vladimirescu).

1725- I se promite Aradului ridicarea la rangul de oraș liber regal, drept recompensă pentru purtarea demnității curajoase a locuitorilor și în timpul războaielor cu Imperiul otoman.

1731- La 4 februarie, Vichentie Iovanovici, episcopul ortodox al Aradului, este ales mitropolit la Karlowitz; ademenit de promisiunile Curții imperiale, el începe o campanie vizând câștigarea grănicerilor mureni pentru unirea bisericească. Iovanovici convoacă, la Belgrad, pe ofițerii grănicerilor mureni: Pero Seghedina - comandantul de la Pecica, Gheorghe Savici și Rancu Tekelija din Arad și Ioan Strba din Ndlac, precum și pe alți ofițeri și preoți; aceștia refuză orice inițiativă de a părăsi ortodoxia; poziția lor fermă a găsit un sprijin moral la Isaia Antonovici, episcopul Aradului, care se opunea cu fermitate încercărilor vieneze de a-i trece pe grăniceri la religia unită.

Prima atestare documentară a breslei pantofarilor germani din Arad și împrejurimi precum și a breslei dulgherilor din Arad

1732- Aproape întreg comitatul Arad a fost donat ducelui Rinaldo de Modena

1734- Nemul umirea grănicerilor față de intoleranța religioasă a Vienei, tirbirea treptată a privilegiilor ilirice, sarcinile fiscale în creștere, precum și fașă de demersurile nobilimii maghiare de a-i transforma în iobagi, determină planuri de insurecție din partea grănicerilor sub conducerea lui Pero Seghedina, elaborate, în toamna anului, la Pecica, în casa insurgentului.

1735- În martie, planul răscoalei antihabsburgice a grănicerilor ardeeni capătă contur, Pero fiind creierul ei; căpitanul grănicerilor ardeeni, Gheorghe Savici, se alătură ideii, în timp ce în tabăra lui Pero seosește delegatul curucilor; împreună cu aceștia, se elaborează planul răscoalei care prevedea: ocuparea Aradului și o ofensivă către Oradea și Ardeal.

1735, 1 mai- Pero se întâlnește cu căpitanii curucilor la Pecica.

1735, 3 mai- Pero se întâlnește, la Arad, cu Rancu Tekelja, încercând să-l atragă de partea răscoalei; austriecii descoperă complotul lui Pero și-l arestează.

1735, 9 mai Rămășiile răscoalei sunt înfrânte de către imperiali lângă Pădureni.

1735, august- 152 de răsculași arestați sunt transportați la Buda, între ei și căpitanii Strba și Savici.

Prima atestare documentară a breslei negustorilor din Arad

1740- Ducele Rinaldo de Modena este disgrațiat, comitatul fiind preluat de domeniul de stat (erarial) iar Aradul ridicat la rang de oraș cameral privilegiat.

1741- Organizarea noului comitat nobiliar Arad; începe desființarea regimului confinar care cuprindea 24 de localități și peste 9000 de oameni.

1743- Conscripția realizată de autoritățile habsburgice.

1744 – 1748- Regimentul teritorial 33 linie, recrutat din rândul fiilor de răniți din comitatul Arad, încartiruit în vechea cetate a Aradului, participă la luptele de la Artemisio, Piacenza, Tidone și Genova.

1745- La Arad, ca locuri minore și înființată o clasă de gramatică, punând astfel bazele gimnaziului latin.

1746- Noul comitat al Aradului cuprinde vechiul comitat medieval al Aradului, numai partea de nord de Mureș, precum și comitatul Zărandului, până la Vârfurile; plasa Hlmagiului aparține comitatului mic al Zărandului din Principatul Transilvaniei.

1746- În orașul Arad sunt consemnate: 28 meserii cu peste 90 meseriași din care: 9 croitori, 9 cizmari, 7 olari, 6 țibetari, 6 fierari, 5 brutari, 5 pantofari, 5 rotari, 5 muncelari, 5 zidari, 4 dogari, 4 aurari, 3 cojocari, 3 lingurari și câte doi berari, șapteni, năsturiari, armari, frânghieri, geamgii și 1 sitar, 1 sculptor, 1 bărbier, 1 turtelar, 1 zugrav, 1 tâmplar, 1 tinichigiu, 1 iglar, la care se adaugă 18 negustori.

1746- În orașul Arad, activează 90 de meșteșugari.

1747- Apare zvonul că autoritățile de la Viena ar intenționa să mute orașul Arad în pusta Zimandului.

1747- La 29 octombrie, Viena ordonă desființarea ultimelor rămășițe ale regimului confinar, grănicerii fiind trecuți în rândul iobagilor.

1750- O parte din foștii grăniceri din Arad, sub conducerea lui Ioan Horváth, iau contact cu grănicerii de pe Tisa, în vederea emigrării lor în Rusia; autoritățile, aflând despre aceste planuri, fac cercetări severe pentru descoperirea celor răzvrătiți, încercând să oprească plecarea lor; de la Viena, sosesc porunci pentru arestarea căpeteniilor și trimiterea lor la muncă forțată; totodată, se interzice cu desăvârșire să se mai elibereze permise de plecare.

La intervenția arinei Elisabeta a Rusiei, grănicerii continuă pregătirile de a părăsi Aradul; în urma unei înțelegeri între arina Elisabeta și împărăteasa Maria Tereza, sosesc ofițeri ruși la Arad, adunând declarațiile pentru plecare; cei înscriși pentru plecare se adună în centrul orașului și depun drapelele lor în biserica sârbească, precum și sigiliile și alte obiecte de breaslă. Prin desființarea zonei grănicerești de pe Mureș, se formează noul comitat al Aradului care include vechile comitate medievale Arad și Zărand, cu excepția Hlmagiului, și comunele aflate la sud de Mureș.

Conducerea armatei din Viena interzice ridicarea de noi construcții în incinta vechii cetăți, fapt care întrește spaima ardenilor că orașul va fi mutat în pusta Zimandului; ordinul este reiterat în iunie în 1751.

1752- Conscripție realizată de autoritățile habsburgice.

Orașul Arad este locuit de 1.321 de familii din care 1027 iobagi, 124 jeleri, 163 meșteugari; cu această ocazie, mai sunt menționate 7 morți și 32 căldări de uic.

1753- Prin deschiderea și claselor de poezie și retorică, instituția înființată de minori în

1745- devine gimnaziu și este trecut în subordinea directoratului regional din Oradea; deși conducerea gimnaziului din Arad este asigurată de minori, printre elevi se află și ortodocșii de origine română și sârbă.

1756 – 1763- Regimentul teritorial 33 linie participă la Războiul de apte ani.

1758- La 13 aprilie, șeful bisericii minorite este anunțat de curtea de la Viena că se acceptă terminarea construirii bisericii și a consistoriului minorit din Arad cu condiția ca, în caz de necesitate, clădirile să fie demolate pe cheltuiala proprie.

1758- Magistri Ioan și Petre precum și protopopul Peia se ocupă, la Arad, cu pregătirea unor tineri pentru a deveni preoți sau învățători.

1759- În Arad există 128 de meșteugari.

1760- În Arad există 147 de meșteugari.

1761- Prima atestare documentară a breslei lăcătușilor și tâmplarilor din Arad.

1763- Începe construirea noii cetăți a Aradului, Curtea de la Viena hotărând aplicarea unei taxe tuturor locuitorilor județului în vederea viitoare mutării a Aradului în pusta Zimandului.

1765- Prima atestare documentară a breslei croitorilor și postvarilor din Arad. În Arad există 264 de meșteugari.

1768- În urma vizitei viitorului împărat Iosif II la Arad, în luna mai consiliul orășnesc a hotărât repararea și mărirea primăriei existente.

Prima atestare documentară a breslei zidarilor din Arad.

1769- Demarează lucrările de reparare și extindere a sediului primăriei din Arad, ele fiind încredințate meșterului zidar Kuschel Baurin și meșterului dulgher Sally Márton (au fost finalizate în 1770).

1770- Prima atestare documentară a breslelor morarilor și esctorilor din Arad.

1773- Vizita viitorului împărat Iosif II la Arad; începe demolarea vechii cetăți a Aradului.

1774- Conscripția din 21 ianuarie precizează că în Arad funcționează două coli greconeunite – subordonate Episcopiei Ortodoxe a Aradului – și două coli catolice, una fiind administrată de minori și cealaltă de franciscani.

În orașul Arad locuiesc 1240 de familii cu 1100 case, dintre acestea, 299 de familii sunt meșteșugari, 38 negustori și 10 funcționari.

1775- Vizita viitorului împărat Iosif II la Arad.

1775, 31 mai- sosește ordinul potrivit căruia nimeni nu are dreptul să construiască pe teritoriul orașului Arad ci doar în afara lui și doar în locul desemnat de comandantul împărațesc.

1776- Împărăteasa Maria Tereza hotărăște mutarea Aradului în pusta Zimandului; încep tratativele dintre imperiali și familia Bohus, pentru obținerea de la această pustă Zimandului, în vederea construirii acolo a noului oraș; în paralel, se desfășoară demersurile în vederea stabilirii despăgubirilor ce urmau să le primească locuitorii Aradului pentru casele ce urmau să fie demolate.

În orașul Arad, funcționează două coli de rit neunit frecventate de 97 respectiv 51 de elevi; cei doi învățatori sunt salariați unul cu 100 fl., altul cu 90 fl. anual; cuprinsul învățământului constă din scris, citit, cânt, catehism și aritmetic; copiii sunt dispensați și frecvențele școlare timp de 20 de zile în toamnă, în timpul culesului poamelor.

1777- În Arad, funcționează o școală catolică (germană) și una cu predarea în limba maghiară; cursurile colii maghiare sunt frecventate de 50 băieți și 30 fete, care sunt instruiți din scris, citit, aritmetic și catehism; în luna octombrie, copiii sunt dispensați de frecventarea colii.

1778, 11 iunie- În Arad sosesc patru căpitani însoțiți de nouă soldați cu ordinul de a demola casele construite în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea fără aprobarea lui Gal, consilier al curții de apel, fapt ce a dus la ciocniri cu populația.

1778, 12 decembrie- Familia Bohus este înținată ca primăte pentru pusta Zimandului localitățile Gal și Iria iar ardenii sunt asigurați de împărațesc în momentul reconstruirii orașului în pusta Zimandului, acesta va intra în rândul orașelor libere regale.

1781, 14 ianuarie- În timpul vizitei sale la Arad, împăratul Iosif al II-lea, anunță abandonarea planului de strămutare a orașului în pusta Zimandului; cu propria mână împăratul a scris: “An die Versetzung dieser Stadt sollte von jetzo nicht gedacht werden” adică să nu se mai gândească de acum încolo la mutarea Aradului.

1781- Ordinului dat de Iosif al II-lea referitor la scoaterea cimitirelor în afara perimetrului locuibil al orașelor, duce la închiderea vechilor cimitire din orașul Arad și anume celor ortodoxe, românești și sârbești, cât și a celui catolic, deschizându-se unul nou, comun, în actualul cartier al funcționarilor.

1783- Se încheie construirea noii cetăți a Aradului; în intervalul de 20 de ani, cât a durat construirea, a fost rotunjită bucla Mureșului, au fost demolate 168 de case care se aflau pe locul viitoarei cetăți, au fost șterse anurile de apă rare ale acesteia și au fost arse cărămizile necesare construcției; cetatea, de tip bastionar (un model care are la bază experiența inginerilor militari italieni) a fost ridicat sub supravegherea arhitectului militar, comandantul Ferdinand Philipp Harsch; costurile au însumat 3 milioane de florini; fortificația stătea hexagonală, pe o circumferință de 3180 m, bastioane de tip “cavaler” care alternează cu cele detașate, fiind flancate de câte două redute pentagonale prevăzute, și ele, cu guri de tragere pentru artilerie (în total, 296 de guri de foc); pe un nivel inferior, în fața acestui sistem constructiv, se aflau cazematele de brizur, dintre care cele nouă din partea de sud a cetății dispuneau de un an de apă rare care putea fi

alimentat, la nevoie, cu apă din râu; toate aceste elemente de fortificație erau acoperite cu pământ și iarbă, creând o mască eficientă; în curtea interioară a cetății se putea pătrunde pe două porți mari, boltite, construite sub forma unui tunel cotit, lung de zece metri; poarta dinspre fostul sat Mică lăca ducea la cimitirul militar, astăzi dispărut; principalele trei corpuri de clădire care flanchează vechea piață de paradă au avut următoarele destinații: 1. Corpul comandamentului (Comandanten Gebäude), cu un etaj și o curte interioară; până în 1919 a adăpostit un muzeu al Regimentului 33 infanterie; 2. Clădirea corpului gârzii (Hauptwach Gebäude); 3. Mănuștirea-spital care include biserica în stil baroc; ultimii patru călugări, dedicați Sfântului Ioan de Capistrano, au locuit în mănuștirea până în 1861, când aceasta a devenit, în mod exclusiv, spital militar; un loc aparte îl ocupau cazematele, unele fiind locuite, altele nu, deoarece erau întunecoase, prost aerisite și igrasioase.

mai Iosif al II-lea îl înțeleg pe groful Pálffy să aducă la cunoștință consiliului local că ar denii care vor să construiască din material bun vor primi aprobări indiferent de confesiune și vor fi scutiți de taxe pe următorii cincizeci de ani.

Potrivit conscripției din acest an, în Arad sunt înregistrate 84 de străzi.

1788 – 1790- Ultimul război austro-turc solicită prezența activă a soldaților ardeni în sudul Europei, în asediile de la Novi și Dubița.

1791- Francisc Milici, primar al Aradului, este și director școlar; în orașul Arad, activează doi învățatori sârbi: Grigorie Voinovici, care predă la clasa I, și Maxim Iancovici, care predă la clasa a II-a; în Mică lăca predă învățatorul Gheorghe Popovici, care are 2 ani vechime în activitatea școlară.

1792- Este înființată școala ortodoxă sârbească.

1793- Ardenii se reamăncă între donatorii voluntari pentru războiul cu Franța; comunitatea poliglotă din cartierul german și din cel "ilir", sau "rascian", al târgului cameral privilegiat al Aradului oferă 2000 de guldeni; comercianții și meșteșugarii, atât cei germani cât și cei "iliri" cumulează o donație de peste 689 de guldeni ("Wiener Zeitung" din 29 iunie 1793).

În războiul purtat de coaliția antifranceză, Regimentul teritorial 33 se evidențiază în cucerirea fortificațiilor de la Valenciennes, în sudul Belgiei (iulie).

1795- Ardenii cer ridicarea urbei lor la rang de oraș liber regesc; răspunsul împăratului Francisc stabilește nivelul besc al răscumpărării obligațiilor la suma de 200.000 de florini.

1796- Pentru paza cetății Arad, orănenii înființază o gardă civilă compusă din 70 de voluntari; în scurt timp, efectivul acestora ajunge la cifra de 500 de membri; cele trei batalioane componente foloseau în mod distinct limbile română, germană și maghiară; existența lor s-a perpetuat până la războiul civil (1848-1849).

1797- În planul străzilor orașului Arad, înțocmit de inginerul hotarnic Ioan Salix, apare Piața Pețelui (Forum Venalicum Piscium), azi Piața Veche, inexistentă în conscripția din anul 1783.

1799- Regimentul teritorial 33 participă la luptele din nordul Italiei.

1803- Orașul Arad are 8476 de locuitori.

1804- Suma depusă de către oraș pentru ridicare în rang se cifrează la 158.875 de florini.

1807, 29 iunie- D. Tichindeal și protopopii tefan Atanasievici (Lugoj), Gheorghe Petrovici (Belin) și Petru Popovici (Bocșa) înaintează un recurs către Curtea din Viena prin care cer împăratului să numească "pentru coatele noastre naționale un director al țării noastre".

1809- Victoria efemeră de la Aspen (pe teritoriul ducatului austriac), repurtată de către regimentul din Arad, nu are darul să schimbe soarta războiului împotriva lui Napoleon Bonaparte.

1811- În 28 august, episcopul ortodox Pavel Avacumovici anunță protopresbiterii din subordinea că vor fi înființate trei preparandii, câte una la Arad, Pesta și Sânnandrei pentru pregătirea învățătorilor; pentru buna funcționare a Preparandiei din Arad, va fi constituit un fond preparandial, la toți preoții credincioși din eparhie sunt invitați să contribuie.

1812- Memoriul din ianuarie al judecătorului de tablă regal local, Cornea Barb de Ilieni (din ianuarie), în favoarea orașului Arad, a avut darul să-l aducă la Arad pe comisarul imperial Rhedey; realitățile vizite, cât și balul dat în cinstea acestuia, l-au determinat pe înaltul funcționar să înțeleagă faptul că nu mai există probleme care împietesc asupra acordării rangului de oraș liber regesc.

1812, 3/15 noiembrie- în casa căpitanului orașului Sava Arsici, se deschid cursurile preparandiei românești; numărul elevilor înscriși la cursurile de 15 luni ale tinerei preparandii a fost de 126.

1814- În orașul Arad se înființează funcția de comisar suprem, șeful poliției, primul fiind Ferdinand Klein.

1814- Conscripția colilor din protopopiatul Aradului, alcătuită de protopopul Gheorghe Alexici, menționează că în orașul Arad sunt 6384 locuitori de religie ortodoxă pentru care funcționează două coli: una condusă de învățătorul Lazăr Adamovici, originar din Kikinda, cealaltă condusă de învățătorul Constantin Stoianovici; coala din Mică Iacă este condusă de Isaia Pilcovici.

1815- Sava Arsici, primarul Aradului, a decis să fie acordat fiecărui învățător, indiferent de confesiune, 8 iugăre de pământ.

1816- Edmund Joseph Deyack, comisar al muzicii corale, se adresează către Magistratura din Arad deplângând faptul că muzicanții ardeni sunt obligați să-și aducă contribuția la reprezentările publice susținute de trupele itinerante de teatru și operă.

1817- Bogatul negustor de covoare Jacob Hirschl, obținând aprobare de la împărat, construiește pe propria cheltuială un teatru, realizat în stil neoclasic, și propria casă în stil empire, amplasate în actuala Piața Avram Iancu colț cu strada Gheorghe Lazăr.

1817, 19 septembrie, prima generație de absolvenți ai Preparandiei, donează a treia parte din salariul lor discontat pentru înființarea unui internat colar.

Prima atestare documentară a breslei blănarilor germani din Arad.

1818, 10 mai- Împăratul Ferdinand vizitează Aradul, ocazie cu care dispune reducerea perimetrului de siguranță din jurul cetății la 400–500 m.

1818- După examenul public susținut în 25 august, învățătorul Simion Sofronie întocmește o dare de seamă din care aflăm că: școala este îndrumată pedagogic și cultural de profesorul C. Diaconovici-Loga și era susținută prin eforturile comunității românești; învățătorul, cu 9 ani vechime în învățământ, are 82 de elevi, dintre care 80 fii de plugari și 2 de nobili (nemeși); la examenul final, copiii au fost interogați din următoarele obiecte: religie, cunoașterea literelor, silabisirea, citirea, istorie bisericească, aritmetica, gramatica, limba germană, limba maghiară, scrisoarea și cântarea; numărul orelor pe săptămână se ridică la 25.

1822- Prin rezoluție imperială, este aprobată deschiderea colii clericale ortodoxe de la Arad.

1825- La Arad funcționează primul atelier pentru producția de mașini-unelte (utilaje) din Transilvania.

1826- În februarie, împăratul a cedat, prin intermediul trezoreriei sale de la Buda, Erariului regal drepturile de percepere a veniturilor domeniilor orașului cameral Arad și ale domeniului Bujacul Mic.

1826, mai- Orașul varsă la finanșe suma de 177.216 florini

1826, noiembrie- Limitarea teritoriului administrativ al orașului este dusă cu bine la capăt; comitetul organizesc care preia dreptul de vamă și trupurile de hotar extravilane este compus din următorii funcționari: Thomas Schirmer, primar, judele adjunct Vasile Petrovici, capitănelul organizesc Gheorghe Seculici, consilierii Anton Misici și Szikra András Károly, notarul Ștefan Lazăr Mihailovici și purtătorul de cuvânt Iosif Orlovici; de asemenea, participă următorii cetățeni: Emanuil Nan, Ferdinand Aninger și Lazăr Tenechi.

1828- Inginerul Pikulyi Ludovic face public noul plan urbanistic al Aradului; acesta stabilește centrul orașului în actuala Piața Avram Iancu, a cărei contur se profilează tot mai bine.

1828- Orașul Arad este locuit de 5338 familii plătitoare de impozite adică: 638 familii de iobagi, 3046 familii de jeleri cu casă, 509 familii de jeleri fără casă, 379 familii de slugi, 507 familii de meșteșugari, 77 familii de negustori, 82 familii de liber profesioniști (honoratori); din punct de vedere confesional, situația este următoarea: 6985 ortodocși, 300 greco-catolici, 5923 romano-catolici, 191 helveți (calvini) și 725 izraeliți; între ortodocși, sârbii sunt evaluați la o cifră de aproximativ 500.

1828- La Arad, sunt puse în funcțiune 156 de felinare cu ulei pentru iluminatul public

1828- Demarează construcția sinagogii neologe, amplasată pe actuala stradă Tribunal Dobra colț cu Piața Mică; asemănătoare unei cetăți, ea grupează lăcașul de cult, coala confesională și locuințele în jurul unei curți interioare unice; sinagoga este prevăzută la acoperire cu un turn de observație din lemn; proiectele au fost elaborate de Heim Domokos.

1830- La cazinoul din Arad, se pun bazele primului club politic, de orientare liberală; între membrii săi, de naționalități diferite, se numără și doi români, profesorul Dimitrie Constantini și juristul Sigismund Popovici.

1831- La Arad, este înființată cea mai veche grupare cu caracter sportiv de pe teritoriul de azi al României – Societatea Civilă de Tir.

1832- Este înființată coala izraelită în contextul în care acordul stărilor și ordinilor nobiliare de la nivel comitatens și dietal întârzie, speranțele organizatorilor se îndreaptă spre tron; ca atare, în decembrie, Lazăr Mihailovici, în fruntea unei delegații era primit în audiență de către împărat; asigurările monarhului au avut drept efect eliberarea actului oficial cerut de ardeni.

1833- Conscripția colară semnaleză existența colilor sârbești din Arad cu 76 de elevi conduși de învățătorul Nicolae Zaslo, din Găi cu 15 elevi (învățător Petru Gherbon) și Miclăca cu 25 elevi (învățător Sava Mihalcovici)

1833, 15 februarie- mai mulți "bărbați de încredere", în calitatea lor de melomani și de membri ai Asociației iubitorilor de muzică (Gesellschaft der Musikfreunde) se întâlnesc punând în discuție necesitatea înființării unui Conservatoriu; printre cei prezenți se află: Joseph Daurer, negustor de sticlărie, Peter Nimgern, învățător la o școală primară, Ignatz Markovits, comerciant de gravuri; împreună hotărăsc înființarea Conservatorului ardean, începând cu data de 1 mai 1833, beneficiind de patronajul baronului Orczy; prefectul Aradului a compus pe loc un contract de înființare semnat și parafat.

1833, 14 martie- la Teatrul Vechi are loc spectacolul de operă cu piesa “Don Juan” de Mozart, prezentat de c tre trupa germană condusă de Andreas Kollmann, cu Friedrich Theimar în rolul titular.

1833,1 mai- Conservatorium der Gesellschaft der Musikfreunde din Arad începe să funcționeze în primul său an școlar; este aprobat statutul de fondare, cuprinzând numele celor 90 donatori și acționari (între aceștia, și Dimitrie Constantini, directorul Preparandiei); în prima propoziție din Statut este menționată data înființării (1 mai 1833), apoi continuă cu cele 63 de paragrafe în care sunt cuprinse toate elementele specifice unui autentic regulament de funcționare: este prevăzut accesul la școală fără discriminări etnice, religioase sau sociale ale copiilor talentați între 7-15 ani contra unei taxe anuale sau prin burse pe care acționarii aveau dreptul să le ofere copiilor săraci; anul școlar este de 12 luni, împărțit în două semestre, iar durata școlarizării este stabilită la 6 ani prin cursuri care se predau zilnic - separat băieții și fete; programul de studii cuprinde următoarele discipline: pian, vioară, violoncel, contrabas, chitară și instrumente de suflat; armonia și canto sunt materii obligatorii pentru toți elevii - ultima cu scopul formării unui Cor al colii; joia și duminica se în cursuri de teoria muzicii și au loc repetițiile orchestrei și ale corului; în lunile martie și august se desfășoară examenele cu public la Teatrul Vechi sau la hanul “Trei Crai”.

În toamnă, Conservatorul ardelean se mută într-un “apartament” dintr-o clădire de pe strada Bischof/Episcopului, proprietatea prim-pretorului Peter Vank (azi stră. N. Bălcescu); numărul elevilor crește substanțial; sunt angajați trei profesori: Franz Zenker, organist din Praga, el fiind și primul director numit de Asociație (predă contrabasul, armonia, teoria muzicii și conduce orchestra colii), Georg Novatschek (pian, chitară și violoncel), Eduard Johann Wessely (vioară, canto, instrumente de suflat, dirijor al corului).

1834, 12 aprilie- Ignorând pierderea dietei nobiliare, împăratul semnează diploma de eliberare a orașului; calculul făcut pe răsun în seama de împlinirea a 30 de ani de la proclamarea lui Francisc drept împărat al Austriei, la 1 august 1804, și de împlinirea vârstei de 66 de ani; Aradul – oraș liber regesc; de acum încolo, orașul ar fi avut dreptul de a se bucura de reprezentare în starea a patra în dietă. Dar vocea nobilimii mijlocii și mari a anihilat această posibilitate. A făcut-o abia atunci când elementele ei liberale și moderate au reușit, la 1848, să smulgă Vienei un guvern responsabil și un parlament la Pesta. Moșierul Salbeck György, de la Petri, a fost deputatul orașului Arad în acest parlament.

1834, 17 – 28 august- “Srbătorile Aradului”;

17 august La orele 13, o delegație condusă de c tre judecătorul orănesc Lazăr de Mihalovici, cere și s-au alăturat numeroase cereri și miliții civile călare, îl întâmpină pe comisarul regal, baronul Laurențiu de Orczy, la Bodrog; la intrarea în Aradul Nou, comisarul regal este întâmpinat de o a doua delegație, formată din două banderii călare, a cărei purtător de cuvânt este curatorul Andrei de Boros; comisarul regal intră în oraș, a ezat într-o calea că de lux trasă de ase cai, împodobiți cu panglici în culorile orașului, conduși de 6 bărbiați în veșmântați în negru, antemergător fiind șeful poștei, Iosif de Graf, flancat de două poștalioane; coloana oficială trece prin șpalierul format de membrii breslelor, fiecare breaslă cu streagul ei; comunitatea izraelită, în frunte cu rabinul șef Aaron Chorin, este grupată în fața casei ei de rugăciuni; rabinul îl întâmpină pe comisar cu o scurtă cuvântare la care comisarul răspunde; însoțit de o mulțime jubilând, coloana se îndreaptă spre piața mare, unde mii de voci strigă Eljen și Vivat; în fața primăriei, a fost instalat un cort în preajma căruia s-au aliniat toate companiile civile; înainte de a

intra în cort, trei fete și trei băieți au recitat o poezie în german și au oferit comisarului regal două medalii comemorând evenimentul (una de aur și una de argint) aezate pe o perini din mătase frumos brodat; trecând pe sub o frumoasă cupolă de ghirlande înute de fete și băieți îmbrăcați în alb, comisarul intră în cort unde este întâmpinat de magistrata orașului în frunte cu primarul Domokos Heim care îl salută în numele locuitorilor orașului și rostește o alocuțiune în limba maghiară; comisarul răspunde cu un discurs scurt dar plin de semnificație prin care explică rostul perzenei sale la Arad; un cor constituit din elevii Conservatorului Arad intonează imnul imperial; însoțit de un mare alai, comisarul pleacă spre sediul comitatului unde este întâmpinat cu trei salve de foc executat cu armamentul mic; seara, orașul este luminat strălucitor; jubilație și bucurie stăpânind în toate locurile.

20 august Ziua Sfântului Ștefan; la orele 9, începe slujba religioasă la care asistă comisarul, magistrata orașului, cei ai orașului și milițiile urbane care execută tradiționalele salve de întâmpinare; după slujbă, comisarul inspectează companiile de miliție civilă și urmărirea defilarea acestora; între orele 19 și 20, toate bisericile din oraș trag clopotele mari; începând cu ora 20, la teatrul local, se desfășoară un spectacol care cuprinde un prolog compus de directorul teatrului, August Miller (recitat de chiar acesta) și un concert prezentat de elevii conservatorului ardelean; scena este împodobită cu decoruri transparente, în fundal tronând portetul lui Francisc I cu coroana cu raze și genii; în final, toți elevii conservatorului intonează imnul, peste care suprapun jubilațiile spectatorilor care au umplut teatrul până la refuz.

21 august Ziua instalării (Installationstag); între orele 5 și 6, se trag toate clopotele din oraș; la ora 9, comisarul regal, însoțit de numeroși oaspeți și deputați, intră în biserică unde este întâmpinat de administratorul parohial care-l însoțește, prin biserică splendid împodobită, spre tronul special construit pentru acest eveniment; se începe slujba capitală după care se intonează Veni Sancti; la ora 10, comisarul regal, însoțit de preoți, magistrata și deputați, se îndreaptă spre cortul din fața primăriei, acompaniat de sunetul clopotelor și de tunetul salvelor de durde; după un discurs adecvat momentului, rostit în limba maghiară, comisarul dispune citirea Diplomei de Privilegii, după care proclamă, în numele împăratului, Aradul drept oraș liber regesc; cortul, în care se află portretul împăratului, este flancat de corpurile de miliție urbană, 2 banderile celtice și reprezentanții breslelor care jură credință împăratului și patriei după proclamarea Orașului Liber Regesc; miile de participanți la eveniment, veniți de aproape sau departe, s-au bucurat de o vreme de vară superbă; la orele prânzului, din partea cetățenilor, se organizează mese fastuoase atât la primărie cât și la Sala "Trei Crai" și în pădurice; după masă, pe platoul cazarmii pușcașilor, sunt fripi doi boi grași, oferii de breasla marelor țărani; se servesc și 130 de galeți de vin alb și roșu; seara, întreg orașul este iluminat feeric de o mare de torțe și lămpioane iar în sala "Trei Crai", are loc un bal cu intrare liberă care începe până dimineața la ora 3; la miezul nopții, începe o ploaie abundentă care determină mulțimea să se refugieze în liniștile casei.

25 august Festivitatea Restaurației (a alegerii magistratelor orașului); comisarul regal a selectat 30 de electori care au ales, la balotaj, câte unul din trei candidați până când s-a ajuns la numărul de 60 de electori.

26 august În funcția de curator a fost ales Iosif Stotz; drept consilieri magistratai au fost aleși: Dominic Heim, Lazăr Mihailovici, Albert Franczely, Basil Petrovici, Francisc Scherfeneder, George Seculici, Ioan Lucaci, Paul Ioanovici, Ioan Sergeul, Gabriel Iancovici.

27 august Fiind zi de srb toare dup vechiul calendar (Sf. Maria), continuarea restaura iei magistra ilor a fost suspendat .

28 august Sunt completate toate func iile or ene ti prin care se încheie restaura ia magistra ilor; sunt ale i: primar – Dominic Heim; judec tor or enesc – Laz r Mihailovici; c pitan or enesc – Ioan Lucaci; comisarul regal îi nume te pe Teodor erb – notar general, Iosif Imre – honoratius, Ioan Czucz – fiscal general i Andrei Boros – exactor; dup o slujb religioas , se completeaz lista celorlal i magistra i urbani ale i; toate companiile mili iilor civile defileaz prin fa a prim riei în uralele cet enilor iacompaniate de salve de mortiere; dup încheierea paradei, comisarul regal se îndreapt spre re edin a sa din Casa Comitatului unde se retrage dup ce binecuvânteaz pe to i participan ii la festivitate.

1836- Anton Dangl pune bazele renumitei fabrici de orgi din Arad.

1839- În ora ul Arad tr iesc: 6.124 romano – catolici, 7.125 ortodoc i, 498 greco-catolici, 160 evanghelici, 812 mozaici, 523 reforma i.

1840- În v tor ortodox român în ora ul Arad este Silvan Muntean din Lipova, renumit prin cultura i lupta sa na ional .

1841- Se pun bazele Societ ii de Lectur din Arad, club politic de expresie maghiar i de orientare liberal ; între membri, se afl i trei români: Dimitrie Constantini, Atanasie andor i Gheorghe Stupa.

1842- Statistica colar semnleaz existen a în Arad a 376 elevi i a 5 înv tori, iar în Mic laca un singur înv tor are 113 elevi.

1844- O inunda ie de propor ii afecteaz ora ul Arad, ruinând 636 de case afectând par ial altele 100.

1845- În ora ul Arad, sunt înregistrate 44 de bresle, incluzând 65 de meserii diferite.

1848:

16 martie- Autorit ile comitatense primesc circulara contelui Zichy Ferenc – vicepre edintele Locotenen ei Regale din Buda – care dispune “imediate proclamare a libert ii tiparului” chemând, concomitent, conducerea comitatului la “la vigilan public în urma difuz rii regulamentului provizoriu al exercit rii dreptului de tipar”.

17 martie dup masa, pia a principal se umple cu o mare mul ime de oameni, unduindu - se tulmultuos, “în valuri” i “pândind cu l comie repetarea celor întâmplare la Pesta”; spectacolul cu piesa “Don Cezar de Bazan”, de la orele 19, de la Teatrul Hirschl, e uez în favoarea unei demonstra ii antiaustriace ini iat de Jozsef Jankai, în fruntea tineretului maghiar, ca apoi, în urma r spândirii acestor tineri pe str zile din jurul pie ii mari din vecin tatea teatrului, spectacolul s se desf oare f r tulbur ri.

22 mai La Arad, se constituie “Consiliul or enesc revolu ionar”, din care fac parte i profesorii Alexandru Gavra i Dimitrie Constantini.

unie Solicitarea gardi tilor din ora în luptele cu trupele insurec ionale sârbe ti din sudul Ungariei este maxim ; 36 de gardi ti presteaz serviciul în cetate, dup plecarea celor patru companii ale batalionului nr. 3 din regimentul de linie Don Miguel, în sudul comitatelor Bacs i Torontal; în aceea i sunt adu i în cetate primii robi din sudul r sculat.

iulie Însufle irea or enilor pentru a trimite g rzi împotriva insurec iei na ionale sârbe scade atât de mult încât, în consecin , cei cu rosturi în destinele ora ului, re în grosul voluntarilor la Arad, explicând Pestei c ace tia sunt necesari pentru paza depozitelor i a cet ii.

august în fa a ostilit ii manifeste a popula iei nemaghiare fa de înscrierea în g rzi, primministrul Bathyany dispune concentrarea gardi tilor na ionali selec iona i conform

principiilor armatei regulate - în tabere de pregătire (13 august); peste două săptămâni, Bathányi hotărârea ca orașul Arad să se numere între cele patru tabere militare

septembrie General-locotenentul Berger refuză cererea conducerii orașului pentru a primi două tunuri din cetate, la data de 10 septembrie 1848, în vederea îmbunătățirii scoalei din zona Chișineu.

Proaspăt numitul maior Máriássy sosit la Arad pentru a organiza în oraș sau chiar în cetate tabăra militară ordonată de primul ministru; la 19 septembrie, Berger respinge orice colaborare cu Máriássy; lucrurile au ajuns în vâzduțul lumii după ce imperialii au tăiat copacii din jurul fortificațiilor; poarta principală - cea dinspre oraș - urma să fie deschisă doar ziua între orele 5 - 19.

3 octombrie Atanasie Andor - martor ocular - descrie cele văzute de el pe strada principală, fără a avea într-un total percepția ansamblului manevrelor desfășurate de către trupele imperiale: o parte a regimentului de cavalerie ugară (ulanii) Schwartzemberg stă blocat în nordul arterei principale a urbei, evitând să forțeze trecerea înspre cetate; peste câteva ceasuri sosit batalionul nr. 2 al regimentului de linie nr. 31 Leiningen, format din soldați români, în sprijin; colonelul comandant al acestui regiment, Christian Leiningen-Westerburg, în pofida asigurărilor date că nu va intra în cetate, ci se va îndrepta spre Timișoara, dirijează o secțiune de ostași ai batalionului în marș spre cetate, urmași îndeaproape de ulanii în cuirasa lor ugară; aceștia din urmă se încartiruesc la Aradul-Nou; ulanii veniți de la Miria evită orașul, trecând Mureșul pe la Mândruloc; în seara zilei următoare, "manifestul împărtășit din 3 octombrie a fost înmănat Congregației ortodoxe spre a se supuncetii"; dar nu ortoxienii dispun de inițiativă, "ci tinerimea înfocat maghiar gardii străzii în hățâr"; cei 5500 de oameni de sub comanda lui Máriássy stăfa în fața cu cei 1351 de militari din cetate.

7 octombrie Dimineața, începe bombardarea orașului, durând o jumătate de oră.

22 octombrie Are loc prima ciocnire serioasă între forțele lui Máriássy și cele din cetate, într-un teren improvizat în apropiere în preajma satului Fântânele.

Retragerea temporară a cavaleriei ugară spre Vingați permite lui Máriássy să ocupe Aradul Nou, considerând "că fără primejdie va putea merge în chip dexpediție asupra românilor de pe la promontoriu și-n alte părți".

10 noiembrie Corpul expediționar condus de maiorul pensionar Gaál László a reușit să înainteze până la Brad în condițiile în care insurecția populară românească, preconizată cu sprijinul ulanilor și al cetățenilor, n-a putut fi pregătită pe deplin, ba chiar fi întreruptă.

13 noiembrie Bătălia de la Lipova se încheie în favoarea gloțelor români, secolnda zi de imperială această veste, trupa maghiară din Aradul Nou se retrage peste Mureș, fără rlupt, în Aradul vechi.

4 decembrie Kossuth decide să se ocupe mai întâi de asedierea și cucerirea cetății Arad, cel mai mic și mai slab înarmat decât cetatea Timișoarei; ca atare, a dispunaducerea la Arad a grănicerilor secui și transformarea lor în batalioane maghiare de asemenea operează aici legiunea poloneză, aflată sub comanda lui Adam Poptavsky și Sulyok Ede; atacul este unul eec strategic și tactic.

14 decembrie Cu ajutor de la Sibiu, imperialii reușesc să deschid o breșă în asediucetii și când posibil aprovizionarea acestora dinspre Timișoara efectivele cetăți au fost suplimentate cu companiile a 15-a și a 16-a grănicerănebeeni.

1849:

ianuarie Comandantul forțelor asediatoare, generalul Gaál, începe bombardamentul asupra cetății Arad; atacul propus cade, datorită topirii gheții de pe Mureș și a inundării anurilor cetății.

6 februarie În ajutorul celor asediați pornesc, în mod separat, două coloane, una din cetate Timișoara, sub comanda lui Gläser, iar cealaltă, sub comanda lui Todorovici; cele două corpuri se întâlnesc la Orșova, înaintându-se spre Arad; lipsit de ajutorul lui Damianici, recent plecat cu trupa sa, Gaál pleacă și se retrage din Aradul Nou, dar întâmpină împotriva comisarului guvernamental Boczkó.

7 februarie Trupele lui Gaál se retrag din Aradul Nou; Gläser, aflând imediat de veste, a ocupat și luptat Aradul Nou în aceeași zi.

8 februarie Trupele pedestre de grăniceri și de linie - caciavaleria nu se încumeta să treacă în Mureș - întâmpină rezistența batalionelor ungare pe străzile orașului contraatac condus de căpitanul Asztalos Sándor reușește să respingă forțele imperiale până în dreptul sinagogii de pe strada Tribunalului Dobra; ulterior, acestea împreună cu trupele maiorilor Villami și Szentivány, îi împing pe imperiali până în Mureș; cetatea începe să bombardeze orașul.

9 februarie Cetatea se întreține cu tunurile capturate și cele două companii de grăniceromâni bătăiești (a 17-a și a 18-a).

26 aprilie – 3 iunie În urma izolării severe a cetății, de către generalul Vécsey, acestea își sună toaca și se predă.

5 iunie – 28 iunie Au loc tratativele privind condițiile de predare a cetății.

1 iulie Baronul Berger înmânează cheile cetății trupelor republicane ungare al generalului Damjanich.

4 – 6 august Guvernul republican ungar, în frunte cu Kossuth Lajos, își desfășoară activitatea în cetatea Aradului.

6 august Guvernul revoluționar ungar, însoțit de membrii parlamentului se refugiază în podgoria Aradului, împreună cu mulțimea de funcționari, membri de familie și slugile caselor.

9 august Cei refugiați înspre Faget și Lugoj revin la Arad, având în frunte armata lui Görgey.

10 august Kossuth își pierde puterea generalului Görgey care propune, în edină Consiliului de miniștri, înut în cetatea Aradului, oferirea coroanei regatului Ungar către țarul Rusiei.

11 august Corpul de armată austriac aflat sub comanda generalului Schlick ajunge în Aradul Nou, orașul predându-se imperialilor.

Generalul Damjanich, comandantul cetății Arad, s-a îndurat cu greutate să predea garnizoana fără nici o condiție; înconjurat la nord de ruși, iar la sud de austrieci, a predat cetatea, armamentul și trupa către ariștii.

13 august Armata revoluționar maghiară capitulează în fața trupelor ariște; actul de capitulare este semnat de generalii Görgey și Rüdiger, în castelul Bohus din ăria.

21 august Generalul imperial Haynau sosește și își instalează cartierul în casa primarului din strada Domnilor (azi Eminescu); cetatea devine închisoare pentru aproape 500 de ofițeri și, totodată, plac turnant pentru trupele destinate să controleze focarele de răscăl.

23 august Ariștii, conform înlegerii dintre Pașievici și Haynau, îi duc pe prizonierii maghiari spre nord, predându-i austriecilor la Arad în 23 și 24 august 1849.

Regimentul armatei revoluționare maghiare condus de generalul Vécsey Károly depune armele în cetatea Ineuului.

6 octombrie 13 generali din statul major al armatei republicane maghiare au fost executați, prin strangulare sau împușcare, lângă zidurile cazematelor exterioare ale cetății Aradului.

1850:

17 ianuarie Dimitrie Constantini trimite Consistoriului din Arad documentul “Principii pentru organizarea provizorie a treburilor de învățământ în Țara Ungurească și a Coroanei ereditare”.

februarie Sentințele capitale pentru ofițerii armatei republicane maghiare, încarcerate în cetatea Aradului sunt comutate.

23 iulie La Arad, încep lucrările Sinodului eparhial, prezidat de episcopul Ghenadie Rașcu; participă 26 de deputați reprezentând clerul și mireni din Dieceza Aradului, printre ei protopopul Aradului Ioan Rașcu, avocatul Ioan Popovici, fost director al Preparandiei, avocatul Ioan Arcoșiu, luptător din generația lui Moise Nicoară și autor al unei monografii a luptei naționale a românilor din Arad, profesorii Atanasie Șandor și Gheorghe Popescu, judele cercului Georgiu Popa, Mihai Cociuba; participanții la sinod iau în dezbatere problema devotării învățământului, cerând Curții din Viena să sprijine colile românești și să înființeze pentru folosul românilor coli reale, gimnaziale, politehnice, academice și universitare.

1850- Orașul Arad are 22.398 de locuitori.

Se înființează fabrica de producere a spiritului și drojdiei, a fraților Neuman, odată cu moara ei de aburi.

1851- Prima atestare documentară a breslei blănarilor maghiari din Arad.

1851- Conscripția înregistrează următoarea situație școlară pentru ortodocși în Arad: 145 elevi conduși de trei învățători: Silvan Munteanu, Nicolae Beldea și Toma Dema; în Gai, se află 24 elevi (învățător Ioan Tomici), iar în Miclăca 40 (învățător Ștefan Ioanovici).

1852- Împăratul Franz Iosif I vizitează cetatea Aradului dispunând o serie de grațieri, amnistieri și comutări de pedepse ale ofițerilor.

1853- Funcția de capită supremă a fost transformată în cea de consilier polițienesc, situație care dăinuie până la 1860, când se revine la vechiul sistem care va dăinuie până în vara anului 1919.

1857- La 4 mai, ultimii prizonierii politici (participanți la revoluția din 1848/49) au fost eliberați din toate închisorile imperiului, inclusiv din cetatea Aradului.

La Arad, prin fuziunea grupurilor politice maghiare ale “conservatorilor” și “radicalilor”, se pun bazele așezământului “partid național”.

În orașul Arad activează 351 de comercianți.

1858- Este dat în folosință gara Aradului.

1859- Un crochiu reprezintă limitele intravilanului orașului Arad, acesta este mărginit la sud de sinuoșitățile Mureșului Mort; între Mureș și acest canal se înfiră, de la est la vest, cartierul central (numit pe atunci orașul interior), trupul de hotar (sau duleul), Birca - numit astfel datorită punii pentru cornute mici - și podul Ceala, care aparține de satul cameral Pecica; mai departe, la sud-vest, perimetrul extravilan al orașului Arad se învecină cu pusta Sântoma; la vest, se mărginește cu pusta Varia, iar la nord, cu pusta Sânpaul și domeniul Utvini; la est, perimetrul extravilan se mărginește cu hotarul satului cameral Miclăca; hotarele intravilanului și extravilanului orașului Arad s-au structurat în cursul secolului al XVIII-lea; până la sfârșitul primului război mondial, ele rămân neschimbate.

1860, 13 decembrie- se înființează Reuniunea de Casino, dominată de către elita maghiară.

1860- Protopopul Aradului, Ioan Rașcu, își exprimă opoziția pentru un “Congres al tuturor românilor” de pe întinsul monarhiei habsburgice; în cuvântarea sa din 10 iunie, deputatul de Buteni, vicecomitele Sigismund Popovici exprimă cu claritate opoziția politică,

spunând că “în afară de chestiunea dreptului public” el nu cunoaște un obiect de mai mare importanță “decât chestia națională”.

1863- Este sfințită noua catedrală ortodoxă română din Piața Mare, construită după planurile arhitectului ardelean Czigler Antoniu.

1863- Consistoriul din Arad elaborează regulamentul “Instrucțiune provizorie pentru inspectorii districtuali ai școlilor greco-neunite”.

1863- Recensământul școlar realizat de protopopul Ioan Răduț prezintă următoarea situație: din 106 copii recenzați în circumscripția centrală a Aradului, frecventează cursurile 62 de elevi, al căror învățător este Ion Dobo; în Pârneava funcționează o nouă școală condusă de Ion Dogariu, care are 95 elevi, din 130 de copii de vârstă școlar recenzați; în aceeași funcționează învățătorul Al. Sombati, care are 40 elevi din cei 50 de copii recenzați; în Arad-Gai, învățătorul A. Timotici are 50 elevi din 91 copii recenzați; în Arad mai funcționează o puternică școală condusă de învățătorul T. Petrovici care are 101 elevi din cei 148 copii recenzați; în Miclăuș, învățătorul M. Babescu are 81 elevi din cei 234 copii de vârstă școlară.

1863- Se înființează catedra de limba română la Gimnaziul din Arad.

1868- Populația Aradului ajunge la 32.725 de locuitori; numărul caselor cu etaj este de 172 din care cu un nivel 134, cu două 34 iar cu trei niveluri 4.

1868- În ianuarie, apare programul conferinței naționale-politice a “Partidei naționale române din comitatul Aradului”.

1868- În Arad, funcționează următoarele școli populare românești: școala din Arad centru, condusă de învățătorul Ion Dobo, cu 70 elevi; școala din Pârneava, cu 90 elevi, de aici școlarii se ocupă cu învățătorul Ion Dogariu; în aceeași funcționează o școală cu 22 de elevi, al căror învățător este George Popescu; în Gai, școala condusă de Aron Timotici are 64 de elevi; în Miclăuș, învățătorul Moise Babescu are 115 elevi.

1868- Școlile cu limba de predare maghiară se prezintă astfel: pe strada Bisericii (Templomțuța) se află o școală cu 6 clase (4 de băieți și 2 de fete); școala de pe strada Aguna (Valasztuța) are două clase mixte într-o singură sală; școala din Pârneava are tot două clase mixte într-o singură sală de clasă; școala din Orczyuța are două clase mixte într-o singură sală; școala din Gai are două clase mixte într-o singură sală.

1869- Cu ocazia alegerilor pentru deputația orașului Arad, primarul Atzél Péter, deakist (guvernamental) câștigă cu 1077 de voturi împotriva baronului Simonyi (liberal), care cumulează doar 791 de voturi.

1869- Gruparea politico-electorală din jurul avocatului ardelean Mircea Vasile Stănescu se autodefineste “Clubul tinerilor români”.

1869- În Arad, se construiește fabrica de amidon, în zona actuală străzii Mucius Scaevola, fabrica ce-și va închide porțile în anul 1895.

1870- Situația statistică a micilor ateliere și fabrici consemnează, pentru orașul Arad, un număr de 82 de “întreprinderi independente” în domeniul construcțiilor și arhitecturii, dispunând de 323 de muncitori; prelucrarea metalului, lemnului și a pietrei ocupă 375 de întreprinderi și 862 de muncitori; industria chimică, alimentară și a tutunului absorbă activitatea a 372 de întreprinderi și 566 de muncitori; industria textilă cuprinde 430 de întreprinderi și 463 de muncitori; industria pielăriei, hârtiei și alte ramuri au 436 de întreprinderi, 575 de muncitori și un număr mare de funcționari în raport cu celelalte domenii (141); toate aceste categorii de industrie și manufactură însumează 5074 de întreprinderi, 6839 de funcționari și 11.913 muncitori; numărul muncitorilor agricoli și silvo-pastorali, se cifrează la 2654.

Se deschide Casa de Pstrare a Judeului Arad, cu sucursale la Ineu și Pâncota.

1870- la Arad, activează 686 de comercianți.

1870- Avocatul Ion Popovici-Desseanu propune sinodului eparhial să înființeze “coala mare română eparhială ardeană”, în a cărei structură sînt incluse facultăți de drept, teologie, filozofie și politehnică.

1871- Orașul Arad devine municipiu, moment în care justiția se separă de administrația civilă; Atzél Péter devine comite suprem al Aradului.

1871- Este dat în folosință noul sediu al prefecturii care, până în 1892, adăpostește și tribunalul.

1872- La Arad, este fondată fabrica de mașini “Hendl”.

1872- În 20 aprilie, este fondată “Reuniunea învățătorilor ardeeni”, al cărei președinte este ales Vicențiu Babeș; Reuniunea și-a constituit filiale în toate inspectoratele școlare ale Eparhiei Aradului.

1873- Trefort Agoston, ministrul învățământului, aflat în vizită la Arad, promite directorilor un substanțial ajutor pentru construirea școlii civile.

1873- În Arad, încep să circule tramvaiele cu cai; un traseu pornește de la gară până la podul de lemn de acces în cetate; altul, de la gară spre Fabrica de spirt Neuman; al treilea traseu pornea din centru spre Obor, pe strada Măreții.

1873- Este dat în folosință actuala clădire a Liceului Moise Nicoară, construit în stil neorenescentist, după planurile arhitectului Diescher Iosif și sub directă supraveghere a arhitectului ardean Jiraszek; lucrarea a fost finanțată din fondurile Fundației Bibici (familie de aromâni, veniți din sudul Dunării); liceul a fost construit pe terenul ce aparținea vechii biserici ortodoxe românești a Aradului, care fusese bombardat în anul 1848.

1873- Conscripția școlilor, care funcționează în orașul Arad prezintă următoarea situație: coala din Arad centru are 44 elevi și e condusă de învățătorul Elia Dogariu (salariul său este de 600 fl. în bani și bunuri în natură în valoare de 115 fl.); coala din Pârneava îl are ca director pe învățătorul Petre Popovici; coala din Ega, are 41 de școlari, educați de învățătorul Iulian Babescu; coala din Gai are 24 elevi, de a căror educație se îngrijește învățătorul Ion Tomici; în coala din Mică Iacă și desfășoară activitatea învățătorul Moise Babescu.

1874- este inaugurată noua clădire a teatrului, ridicată după planurile lui Czigler Gyözö.

1875- Pe lângă Preparandia din Arad, se organizează un curs pentru elevule, care doresc să devină învățătoare.

1875- Este dat în folosință noul edificiu al primăriei (stil neorenescentist), proiectat de arhitectul budapestan Lechner Ödön; din lipsă de fonduri realizarea proiectului a fost preluată de arhitectul ardean Pekar Francisc, care a făcut anumite modificări cu aprobarea lui Lechner.

1878- La Arad, ia ființă partidul celor fără drept de vot.

1878- Este dat în folosință clădirea actualului Liceu Agricol.

1879- În iunie, un grup de intelectuali ardeeni, în frunte cu candidatul de avocat dr. Dimitrie Magdu, îi trimite lui George Bari, la Sibiu, un articol alarmant, intitulat “introducerea limbii maghiare în școlile noastre elementare 1879”, cerându-I acestuia să mobilizeze cât mai multe voci din public, în favoarea apărării limbii materne românești.

1879- Episcopul Ion Meșianu înființează Tipografia Diecezană.

1879- Este înființată Asociația Ardeană de Gimnastică.

1880- Este înființată secția din Arad a Partidului General Muncitoresc din Ungaria.

1881- Nou delegații ardeeni participă la conferința de constituire a Partidului Național Român, de la Sibiu (12-14 mai)

1881- sunt înființate organele de poliție, dotate cu servicii de detectivi, în principalele orașe ale regatului ungar, inclusiv la Arad.

1881- În orașul Arad trăiesc 18.126 romano-catolici.

1881- 1239 de militari otomani, luați prizonieri în Bosnia-Herțegovina sunt închiși în cetatea Aradului.

1882- În 22 ianuarie, este înființată societatea culturală maghiară "Kölcsey" din Arad.

1884- Fruntașii moderați de la Arad, George Constantini și Dimitrie Bonciu participă la încheierea unui "Partid Moderat Român", cu ocazia alegerilor.

1884- La conferința electorală a P.N.R., de la Sibiu (1 iunie) participă din partea cercului electoral al orașului Arad, avocatul Aurel Suciu.

1884- Din inițiativa învățătorului evreu Roboz Ioszeff, se construiește școala de surdo-muși, prima de acest gen din imperiu (str. Gheorghe Barițiu).

1884- Este înființată "Reuniunea femeilor române".

1884- În Arad funcționează 11 școli cu 41 de clase în care predarea se face în limba maghiară.

1884- Are loc prima grevă de mari proporții la Arad; ea cuprinde majoritatea atelierelor de tâmplărie.

1887- La conferința P.N.R. de la Sibiu (7 mai) participă: Aurel Suciu, N. Oncu, Dimitrie Magdu, Alexie Popovici, Demetriu Antonescu (ginerul comerciantului și meceniul Georgiu Dogariu) și referentul consistorial Georgiu Popa; singurii aleși dintre ardeni în componența comitetului de la Sibiu, sunt N. Oncu și G. Popa.

1888- În vara anului, în cadrul conferinței P.N.R. de la Timișoara, M.V. Stănescu, V. Mangra și N. Oncu aderă la ideea susținerii gazetei "Luminătorul" și la cea a înființării unui institut tipografic românesc.

1888- Are loc o demonstrație a țărmirii române în fața Curții cu juri din Arad, în ziua când urma să se judece cazul deputatului "naționalist" român, generalul în retragere Traian Doda; meritul organizatoric îi aparține lui M. V. Stănescu.

1889- În locul vechii primării se construiește Palatul Domany Ștefan (Piața Avram Iancu nr. 16).

1890- La 1 mai, cei peste 900 de muncitori adunați în piața Ceala, cer, pe lângă o serie de revendicări legate de condițiile muncii (opt ore pentru adulți), libertatea de organizare și întrunire.

1890- În comitetul central, constituit în urma conferinței naționale de la Sibiu, din 27-28 octombrie, între cei 25 de membri se aflau doi ardeni: G. Popa și dr. Nicolae Oncu, directorul bencii "Victoria" din Arad.

1890- La inițiativa "Reuniunii femeilor române", este înființată o școală de fete, superioară ca grad celei populare; instituția este îndrumată de Ion Popovici Desseanu.

1890- La Arad, se înființează Asociația Vâslărilor "Mureșul".

1891- În 29 martie, în sala hanului "Boul Roșu", are loc adunarea de constituire Partidului Socialist; comitetul de conducere ales cu această ocazie se compune din reprezentanți ai naționalităților existente în oraș.

1891- Este dat în folosință noul local al școlii comerciale (Piața G. Enescu 2).

1892:

Tribunalul Arad se mută din clădirea prefecturii în sediul actual.

Este dat în folosință ansamblul construit care actualmente adăpostește Liceul "Aurel Vlaicu".

Se construiește Palatul Palugyi (Piața Avram Iancu nr. 18).

13 ianuarie Vincen iu Mangra (vicepre edinte al “Comitetului clubului partidei na ionale”),secondat de dr. tefan Cicio Pop (notar al acestui Comitet), public , la 13 ianuarie,în ziarul timi orean “Lumin torul” un apel: “Fra i români, aleg tori dietali dincomitatul Aradului! /.../ A a vine întrebarea, cum s ne purt m la aceste alegeri? Un r spus, cel mai bun ni-l dau lipsele i foloasele noastre, ce le vedem i lesim im cu to ii, ca na ionali ce suntem i ca patrio i. Cu to ii suntem fra i de-unsânge i de o mam . Din acestea ne înv m c împreun avem s mergem: to i pentru unul, i unul pentru to i! Oaia, ce pe cuvânt oarecare s-ar desface de turm , va fi a lupului /.../”

21 – 22 ianuarie La conferin a P.N.R. de la Sibiu, din partea Aradului pleac mai mul i delega i caniciodat ; ora ul Arad este reprezentat de c tre profesorul de teologie RomanCiorogariu i avoca ii Aurel Suciu (nepotul dinspre mam al lui Moise Nicoar) i Laz r Petco (ginerele octogenarului c rturar i medic Atanasie andor); Vasile Mangra, de i nu reprezenta vreun cerc electoral dinspre partea P.N.R., ia parte lalucr rile conferin ei; motivul pentru interesul major manifestat i de c tre ar denieste votarea Memorandumului adresat împ ratului; între ar denii înclu i în“deput iuniunea” îns rcinat cu ducerea Memorandumului la Viena se num rauavoca ii Aurel Suciu i tefan Cicio Pop i Vasile Mangra.

1893- Odat ce Memorandul a fost trimis de împ rat la Budapesta, tribunalul regesc dinArad începe faza interogatorie împotriva lui Aurel Suciu, în ziua de 25 mai; tefan Cicio Pop îi este avocat.

1893- La conferin a din luna iulie a P.N.R., în componen a noului comitet (de 24 persoane) sunt ale i doi membri din Arad (dr. tefan Cicio Pop i Vasile Mangra) i doi din comitat (medicul Iuliu Traian Mera - fiul preotului din iria i protopopul iriei, Gheorghe Popovici).

1894:

6 - 7 ianuarie La Arad, are loc congresul de întemeiere a Partidului Muncitoresc Social-Democrat, bazat pe principii marxiste.

2 mai La Arad, are loc o adunare popular de solidarizare cu fo tii membri ai comitetului central al P.N.R., împ procesua i pentru Memorandum; Vasile Mangra, secondat de avocatul Laz r Potco i profesorii G. Telescu i Roman Ciorogariu reu esc s adune peste 10.000 de persoane, din Banat i din Cri ana.

iulie P.N.R. este scos în afara legii.

august Cu ocazia plec rii din Arad spre închisoarea de la Va (la nord de Budapesta) a lui Aurel Suciu i Mihai Veliciu (venit de la Chi ineu), o mul ime de “sodali / meseria i/, inteligen i i rani” se adun în gar pentru a-i saluta.

1895:

21 octombrie Conferin a aleg torilor români din comitatul Arad, convocat din ini iativa lui V. Mangra; cei 83 de români ai acestei adun ri pot lua cuvântul i în limba român

15 decembrie Liderii locali români cu vederi intransigente, R. Ciorogariu, Aurel Bale , medical George Vuia, G. Popa, medicul Ion Hozan (de la Gräfenberg - azi Jesenik, în Cehia), Petru Tru ia, tefan Cicio Pop, Ioan Suciu organizeaz la hotelul “Palatin” din Arad, unde îi mobilizeaz pe membrii români ai adun rii generale comitatense pentru “ap rarea colilor populare i a asocia iilor culturale române ti, numirea unui num r corespunz tor de func ionari români i, în sfâr it, utilizarea limbii române în administra ie”.

1895- Municipalityatea Arad contracteaz cu firma Shone & Ault amenajarea re elei de ape menajere “pe baza principiului pomp rii mecanice a apelor reziduale” spre bazinele de decantare de la vest de ora .

1895- Este pus în funcțiune rețeaua de curent electric din municipiul Arad.

1895- În zona de sud a orașului Arad, din inițiativa lui Pollak Frigyes, se construiește o fabrică de hârtie care a funcționat până în anul 1925 când este transformat în fabrică de zahăr.

1897:

În vara anului, au loc mitinguri de mari proporții pentru introducerea votului universal.

23 decembrie La sediul episcopului ortodox din Arad și la biserică, concomitent cu publicarea în ziar a “proiectelor rezoluțiilor” și a telegramii trimise “la Maiestatea Sa” împăratului Franz Iosef I, are loc un protest al românilor fața de legea maghiarizării numelor de localități.

1899- Guvernul Banffy desființează asociația muncitorească de expresie română “Progresul”; ea trece imediat la Asociațiunea Națională Ardeană pentru cultura poporului român.

1899- cu ocazia Târgului de fete de pe muntele Gina, este înființată Asociația turilor zonei montane care își schimbă denumirea în Asociația turistică ardeană în anul 1902, având în frunte un animator deosebit în persoana lui Gyula Czaran din Sepreu.

1899- La 15 august, are loc la Arad primul meci oficial fotbal de pe actualul teritoriu al României, disputat pe un teren regulamentar, cu două reprize a 45 de minute, arbitrii publici.

1899/1900- Se construiește Palatul Földes Kelemen (farmacist), primul edificiu în stil secesion din orașul Arad (str. Ștefan Cicio Pop, colț cu str. Mihai Eminescu), proiectat de arhitectul ardean Emil Tabacovici.

1900- Orașul Arad are 56.260 de locuitori dintre care 29.313 sunt romano-catolici.

1902- Orașul Arad are 56.260 de locuitori dintre care 29.313 sunt romano-catolici.

În orașul Arad trăiesc 11.368 ortodocși, 6.125 de reformați, 1737 evanghelici, 1.221 de greco-catolici.

1903- În primăvara anului, Clubul național român comitatens adoptă tactica electorală activistă.

1903- La Arad, se înființează o organizație socialistă românească.

1904- Pe raza municipiului Arad, colile românești sunt deservite de opt învățatori, care asigură educația unui număr de 383 elevi din 1173 recenzați (nivel decolarizare: 28,30%).

1905- Este sfințită biserica luterană din Arad (“Biserica Roșie”), edificiu realizat după proiectele arhitectului Szantay Ludovic.

1906- la 30 noiembrie, este dat în folosință gara Arad-Podgoria, terminal al căii ferate care leagă orașul de Podgorie.

1907- La Arad, are loc un mare miting în favoarea votului universal; manifestarea este organizată de V. Goldi (deputat parlamentar) și profesorul Roman Ciorogariu.

1908- Între 5 și 6 ianuarie, în sala mare a primăriei, se desfășoară al treilea congres al secției române a P.S.D. din Ungaria, în prezența unor observatori din regatul României (I.C. Frimu, Cristian Racovski și Elena Carenin); este reiterată vechea propunere ca “centrul mișcării românești /.../ să fie într-o localitate unde locuiește populație românească în masă. Aradul este centru cel mai potrivit spre scopul acesta, fiindcă este așezat în mijlocul poporului de sute de mii, el însuși având 12.000 de români”; centrul coordonator de la Budapesta a aprobat cererea.

Secția română a Clubului deputaților naționaliști maghiari din dubla monarhie își fixează sediul la Arad, funcționând în casa avocatului dr. Ion Suci.

Laedin a din 15 noiembrie a P.N.R. Arad, se perfectează alianța electoral-politic cu secția română a P.S.D.; se remarcă “triumviratul” viitor: Vasile Goldi, Ștefan Cicio-Pop și Ioan Suciu.

1909- Între 26 și 28 noiembrie, are loc inaugurarea sediului propriu al cotidianului “Tribuna”, concomitent cu o “serbare a presei”, plină de noaptea drept “un sfat al gazetarilor Români” de pretutindeni; sunt prezenți la festivitate gazetari și juriști din regatul român și liderul slovac Milan Hodza; în afara liderilor români din monarhie (L. Bolca, Octavian Goga, Vasile Lucaciu, Alexandru Vlad, Nicolae Șerban, Vasile Osvad, Gheorghe Tulbure, Valer Braniște, Maria Cosma și mulți alții), la concert și bal au venit și o serie de militari precum “generalul Nicolae Fekete (Negrușiu - n.n.), locotenent-colonelul Silviu de Herbay, locotenent colonelul Ion Boeriu, maiorul Dimitrie Florian, medical statului major dr. Moga – toți cu Doamnele și foarte mulți ofițeri din garnizoana cetății Aradului.

1909- Frații Neuman înființează fabrica de textile.

1910- Cu ocazia vizitei primului ministru Tisza István la Arad, au loc numeroase incidente datorate nemulțumirii muncitorilor provocată, mai ales, de nelegiferarea votului universal și secret.

1912- Este inaugurat “Comitetul muncitorilor - Munkás otthon”, din preajma pieței Arenei.

1913- Este fondată Asociația sportivă română Gloria Arad, cu o puternică echipă de fotbal; în 27 iulie, cu ocazia meciului de fotbal dintre Societatea de Gimnastică Ardeană și formația timișoreană Chinezul, este inaugurat Stadionul Gloria, cu o tribună acoperită și cu o pistă de zgură pentru alergători.

1913- La 6 octombrie, este inaugurat Palatul Cultural, opera arhitectului ardean Șzantay Ludovic; edificiul adăpostește filarmonica, muzeul și biblioteca orașului.

1914- Gavriilo Princip, asasinul arhiducelui Franz Ferdinand de Habsburg (Sarajevo, 1914), este adus în cetatea Aradului unde rămâne arestat timp de un an.

1914- Municipiul Arad are 67.246 de locuitori.

1917- După ce starea de război condusă la încetarea activităților de masă, socialiste, grevele și demonstrațiile de 1 mai se reiau (după momentul declanșării revoluției din Rusia).

1918:

În cadrul Adunării generale a comitatului Arad, din luna mai, Ștefan Cicio-Pop se pronunță în favoarea votului universal și a egalității în drepturi a tuturor naționalităților din Imperiu.

24 septembrie Vasile Goldi se retrage la Lipova pentru a schimba programul mișcărilor pentru unire.

6 octombrie Comitetul executiv al P.N.R. se întâlnește cu inginerul Enea Grapini, consecința imediată a constituirii este strângerea legăturilor cu secția română a P.S.D.

10 octombrie La Arad, au loc ample manifestații muncitorești.

12 octombrie Comitetul executiv al P.N.R. se întrunește în locuința avocatului Aurel Lazăr din Oradea; ardenii prezenți: Ștefan Cicio-Pop, V. Goldi și Ioan Suciu; declarația emisă a fost definitivată de către o comisie compusă din V. Goldi, A. Lazăr și Sever Dan; cel care insistă ca declarația “de rupere de statul ungar” să fie citită în parlamentul pestan este Ștefan Cicio-Pop; au loc contacte româno-slovace privind organizarea militară română; primul trimis al socolilor la Arad sugerează modul de organizare militară a românilor, plecând apoi la Timișoara.

30 octombrie La Budapesta, se înființează Consiliul Național Român.

31 octombrie Nota oficial a președintelui SUA, W. Wilson, obliga Austro-Ungaria să recunoască dreptul la unire națională a popoarelor oprite; la Arad, are loc o grevă generală și adunarea populară din piața Libertății (azi piața Avram Iancu) la care, alături de civili, iau parte și militarii din oraș; de la tribuna improvizată de către muncitorii Teatrului, iau cuvântul căiva reprezentanți ai organizațiilor locale ale P.S.D; după miting, mulțimea a dezarmat paza din cetate, eliberându-i pe cei din lagărul military (900 persoane); de asemenea, sunt desființate taberele militare din pădurea Ceala și de la Sânicolaul Mic (ultima fiind situată în sudul cetății); în aceeași zi, cei închiși la Penitenciar (situat în edificiul Tribunalului) s-au autoeliberat; alarmat de o țire, care ulterior s-a dovedit a fi falsă, Vasile Goldi pleacă seara din oraș, sosind, a doua zi, la Ionești.

1/2 noiembrie În urma proclamării Republicii Populare Maghiare Independente, în Arad se conturează o dualitate a puterii; pe de-o parte, intrarea în funcțiune a comisariatului guvernamental Varjassy Lajos (atât pentru oraș cât și pentru comitat), pe de-altă parte, Consiliul Național Central și local; în paralel cu aceste organe reformiste, se desfășoară organizarea militarilor români și a celor de expresie maghiară, în cadrul Consiliilor Naționale Militare pendente; scopul lor prioritar îl constituie păstrarea liniștii și ordinii, garantarea proprietății și stoparea tendințelor de răsturnare socială.

2 noiembrie Are loc întâlnirea reprezentanților ofițerilor români și a “teterii titor” români la cafeneaua “Hungaria”; întâlnirea cușioficială a ofițerilor și subofițerilor români din fosta armată austro-ungară în casa locotenentului Oprea (primul nucleu al Gărzii Naționale române din Arad). Ofițerii români din fosta armată austro-ungară formează primul nucleu al Gărzii Naționale Române (G.N.R.) din Arad; în noaptea dintre 2 și 3 noiembrie membrii C.N.R.C. sosesc la Arad, venind de la Budapeșta; delegația este găzduită în casa lui t. Cicio-Pop.

Membrii Marelui Sfat Național Român – t. Cicio-Pop, T. Mihali, Al. Vaida Voevod, V. Goldi, A. Vlad, A. Lazăr, Gh. Crișan (secretar) – sosesc la Arad, fiind găzduiți în casa Cicio-Pop care devine primul sediu organizatoric, civil și militar, pentru coordonarea înființării consiliilor și gărzilor naționale române.

3 noiembrie Se constituie Consiliul Național Român local, în următoarea componență: din partea socialiștilor, Vasile Maghiară, Ioan Costă și Ludovic Feier, iar din cea a “naționalilor”, tefan Cicio-Pop, Vasile Goldi și Gheorghe Crișan; are loc arestarea temporară a delegației ofițerilor români care sunt duși în cetatea Aradului (lipsit de prezența regimentului teritorial nr. 33, aflat în nordul Italiei); t. Cicio-Pop intervine pentru eliberarea celor areștați; colonelul Miron Erb înființează Consiliul Național Militar Român.

4 noiembrie Gărzile Naționale Române din satele aflate în apropierea Aradului depun jurământul în casa Cicio-Pop.

5 noiembrie Se perfectează colaborarea cu Consiliul Național Maghiară din Arad în vederea menținerii ordinii cetății în municipiul Arad.

6 noiembrie t. Cicio-Pop lansează manifestul pentru organizarea Gărzilor Naționale române în locul jandarmeriei, fugit din sate.

7 noiembrie Colonelul Miron Erb relatează că ordinea publică pe teritoriul comitatului Arad a fost restabilită; casa Cicio-Pop devine neîncăputătoare pentru numărul tot mai mare de activități ale C.N.R.C.; la Radna, voluntarii din cadrul Gărzilor Naționale române depun jurământul.

8 noiembrie Reapare ziarul “Românul” cuprinzând și proclamația “Contractul Național Român” precum și textul proclamației președintelui american Woodrow Wilson; este

difuzat anunțul “Organizarea Gardei Naționale Române” cu referire la comitatele Arad, Bichiș, Cenad, Timiș, Bihor și Hunedoara.

9 noiembrie t. Cicio-Pop convoacă comitetele executive ale P.N.R. și P.S.D.U. (secția român) pentru redactarea notei ultimative către guvernul ungar; comandamentul Gărzilor Naționale Române (în frunte Alexandru Vlad) se mută în edificiul colii civile comerciale de fete din actuala piață Mihai Viteazul de unde coordonează întreaga Transilvanie.

10 noiembrie Biroul central al C.N.R. și secția militară a acestui consiliu se mută la coala civilă comercială de fete; printr-o notă ultimativă, C.N.R.C. cere predarea administrației teritoriilor locuite majoritar de către români, capitala noului stat suveran român urmând a fi la Sibiu (“guvernul îl vom constitui la Sibiu”).

12 noiembrie Sosește la Arad Oskár Jászi, ministrul naționalităților, însoțit de faimosul Bokányi, care comunică C.N.R. propunerile guvernului peștan.

13 noiembrie Prima zi a tratatelor dintre delegații CNRC, PNR, ai unor consilii județene (t. Cicio Pop, V. Goldi, E. Grapini, I. Jumanca, I. Flueraș, A. Lazăr, I. Maniu, I. Erdelyi, Gh. Crișan, A. Cosma, I. Giurgiu, I. Ciordășu.a.) și C.N. Maghiar; C.N.R. evaluează condițiile guvernului peștan.

14 noiembrie V. Goldi citește în fața delegației ungare un text în care se precizează că “Națiunea română pretinde cu tot dreptul independența sa de stat”; probabil la sediul Comandei supreme a Gărzilor Naționale Române din Arad, sosește mesajul lui Ion I.C. Brătianu privind încetarea imediată a tratatelor româno-maghiare; tratativele continuă până noaptea târziu, când Bokányi fixează ziua de 15 noiembrie drept ultim termen pentru un răspuns definitiv din partea delegației române.

15 noiembrie Dimineașă, delegația română, aflată la ceai în casa Cicio-Pop, primește nota Comandei supreme; ultima zi a tratatelor româno-maghiare; delegația română este suplimentată cu Aurel Lazăr, Iuliu Maniu și Aurel Vlad; antologică armasă replica dată de I. Maniu lui O. Jászi, cu privire la soarta Transilvaniei în raport cu statul ungar: “Teljes elszakadás!” (“Ruptură deplină!”); C.N.R.C. publică regulamentul de alegere a deputaților pentru Adunarea Națională care urmează să fie convocată.

16 noiembrie Laurențiu Oanea aduce un mesaj din partea guvernului român de la Iași cu privire la programul Adunării Naționale; Ghiș Crișan și Teodor Roxin pleacă cu un mesaj la Iași.

17 noiembrie Iuliu Maniu și Aurel Vlad pleacă spre Ardeal cu rostul de a pregăti masele pentru luarea hotărârii decisive – Unirea; Se constituie C.N.R. locale din Hîmgiu și Curtici.

18 noiembrie C.N.R.C. decide convocarea Adunării Naționale la Alba Iulia, precizând și data ei –

20 noiembrie O circulară a C.N.R. al comitatului Arad cere înființarea de consilii locale; în ziarul “Românul”, este publicat apelul “Către popoarele lumii”, semnat de V. Goldi; Nicolae Bălan, revenit din misiunea sa, de la Iași, prezintă în fața C.N.R.C. sugestiile guvernului român privind modalitățile înfăptuirii unirii.

23 noiembrie Colonelul Miron Erb preia comanda G.N.R. din comitatul Arad.

24 noiembrie C.N.R.C. își constituie secretariatul, prezidiul și secțiile.

29 noiembrie O garnitură de tren (2 vagoane) pornește spre Alba Iulia cu delegațiile de Arad și Oradea; între cei 150 de delegați ai social-democrației române din Transilvania, secția română a P.S.D. din Arad era reprezentată de către Sava Damian-trengar, Leon Muntean (tipograf) și Ghiș Hîmgean (tipograf).

1 decembrie 1918; socialistul Ioan Mihail și Vasile Goldi “au reușit să determine C.N.R.C. ca în cadrul Adunării Naționale /.../, alături de delegații ale și pe circumscripții, să fie convocați în aceeași zi și în același loc, românii din toate colțurile Ardealului, Banatului, Crișanei / Sătmărulei - n.n. / și Maramureșului, pentru ca astfel întrunirea să se transforme într-o mare adunare populară a tuturor românilor transilvăneni”.

1 decembrie C.N.R. Arad și comanda G.N.R. se mută în sediul conducerii comitatului.

2 decembrie Așupra participanților la Adunarea de la Alba Iulia care se întorceau acasă se trag focuri de armă în gara Zam, ele provin dintr-un tren blindat aflat în stăpânirea unui comando maghiar (“banda lui Pronay”); în fața gării din Arad, participanții întorși de la Alba Iulia sunt întâmpinați de focuri de armă, trase asupra lor.

29 decembrie Prezența oficială a generalului Berthelot la Arad (hotelul “Crucea Albă” și Episcopie) a generat o serie de incidente de stard; în timp ce de cele întâmplăte, generalul a dispus imediat introducerea unei forțe militare franceze, cu rol de tampon, în oraș.

31 decembrie Armata română se apropie de linia demarcatională Sighet-Ciucea-Zam, fără a trece la sud de Mureș, înănd seama, în acest fel, de dispozițiile marilor puteri întrunite la Paris (Versailles) la conferința de pace.

Proclamația comandamentului diviziei coloniale franceze (cu sediul în Timișoara), interzice, începând cu data de marți, 31 decembrie, posesia armelor de orice fel, arborarea steagurilor, purtarea însemnelor naționale de orice fel și formarea unor grupuri mai mari de trei persoane; presa a fost supusă cenzurii militare franceze.

1919:

15 ianuarie Consiliul Dirigent îi numește pe Iustin Marșeu prefect pentru orașul Arad și pe Romul Veliciu prefect al județului Arad.

19 – 20 ianuarie Secția P.S.D. din Arad trimite la congresul de constituire, de la Sibiu, al Partidului Social Democrat din Ardeal și Banat patru persoane din oraș și una din icula.

20 – 27 ianuarie Forțe militare comandate de către generalul Soós, venite dinspre Szeged în trenuri blindate, controlează gara Arad și valea Mureșului până la Zam.

29 – 30 ianuarie I. Marșeu este invitat de către comisarul guvernamental Varjassy să participe la proiectul de constituire a Comitetului pentru ordinea publică.

3 februarie Iustin Marșeu, Romul Veliciu și Teodor Roxin intră în comitetul pentru ordine.

21 februarie Trupele ungare, încep acțiunea de dezarmare a gârșilor naționale din oraș și a celor aflate de-a lungul căilor ferate.

25 februarie Căpitanul Moise Răciu este arestat de către trupele ungare și transportat la Szeged.

3 martie Căpitanul Moise Răciu scapă din detenție de la Szeged datorită intervenției armatei franceze.

22 – 23 martie La Arad, numeroși muncitori participă la mitingul din Pădurice; a doua zi, cei convinși de justea cauzei internaționalismului socialist sunt primii care, fascinați de victoria revoluției sociale socialiste de la Budapesta, pornesc într-acolo pentru a se înrola în armata roșie ungară.

25 martie Generalul francez Gondrecourt, guvernatorul militar al orașului Arad, proclamă starea de asediu.

25 – 26 aprilie La Arad, are loc o întrunire antibolșevică, în prezența ofițerului francez Saint L'Aumer; unele elemente extremiste, de expresie maghiară, scapând de controlul francez, pregătesc o rezistență armată la bariera Mică a Căii, împotriva trupelor române.

28 aprilie Ocolind Aradul, pentru a evita inutilele vărsări de sânge, trupele române înaintează spre Crișul Alb, ajungând la Gyula.

5 mai În seara zilei, la Arad se constituie o parte a guvernului ungar antibolșevic; cei 13 miniștri pornesc spre Szeged în 9 mai.

16 mai Dr. Sever Ispravnic, avocat din Arad, anunță autoritățile ungare din Arad că a doua zi va sosi armata română.

17 mai Spre surprinderea generală se constată că trupele regimentului 6 Vânători al armatei regale române intraser pe la nord în oraș, venind dinspre Curtici; primii care îi întâmpină sunt elevii români; încartiruirea trupei române se face pe actuala stradă Măreți (într-o clădire cu destinație potrivit).

18 mai Duminică, este organizat o paradă militară, începând din fața catedralei ortodoxe române și sfârșind în centrul orașului; sub ochii tuturor, la ora 10 a fost arborat pe edificiul conducerii comitatului tricolorul românesc, iar la ora 11 - pe turnul primăriei; comisia administrativă românească sosește de la Radna pentru a prelua, în frunte cu Iustin Marșeu, administrația publică.

19 mai Luni, de la orele 12 la 17 durează rezistența comisariatului Green Nandor față de insistențele lui Iustin Marșeu, secondat de Romul Veliciu de a preda frâiele administrației autorităților românești; trupele coloniale franceze se retrag din oraș în cetate, sub ochii generalului Pétain.

25 – 26 iunie Franchet d'Espéray, cel care încheiase convenția de armistiu de la Belgrad cu guvernul ungar, întreprinde o inspecție la Arad; cu această ocazie vizitează orașul, la plecare, ordonând schimbarea vechiului corp de funcționari publici și recomandând intrarea administrației orașene în mâna autorităților de stat române; generalul Gondrecourt, guvernatorul militar al orașului Arad, este înlocuit cu De Tournadre.

7 – 10 iulie Întreaga administrație trece efectiv în mâinile statului român.

1 septembrie Este înființată școala civilă de stat "Iosif Vulcan" având profilul unui gimnaziu cu patru clase; funcționează în localul (construit în 1885) fostei școli civile (înființată în 1872); director este numit Victor Babescu, profesor de limba franceză cu studii la Paris.

29 septembrie Romul Veliciu este instalat oficial ca prefect al municipiului Arad în prezența celorlalte autorități locale și a delegatului trimis de Consiliul Dirigent, dr. Ioan Suci.

29 septembrie Se constituie "Asociația învățătorilor din județul Arad", la inițiativa învățătorului Iosif Moldovan, numit mai târziu revizor școlar al Aradului.

octombrie Liceul "Moise Nicoară" își începe activitatea în primul său an de funcționare ca instituție de învățământ românească, avându-l ca director pe Nicolae Mihulin.

octombrie Își deschide porțile Liceul de fete din Arad (din 1920, "Elena Ghiba Birta") avându-l ca director pe profesorul Lazăr Nichi.

7 noiembrie La alegerile pentru Parlament sunt aleși membri ai Partidului Național: Vasile Goldi, t. Cicio Pop, Ioan Suci, Cornel Ardelean, Iuliu Groșoreanu, Iacob Hărtănu.

Ștefan Cicio Pop devine funcționar de viceprim-ministru și portofoliile finanțelor și justiției.

1919- În municipiul Arad funcționează 58 de întreprinderi; "Ablonczy și Bustin" devin reprezentanți locali ai firmei "Ford".

1919 – 1926- Dr. Ioan Robu este primar al Aradului.

1920- Vasile Goldi este ministru înscăunat cu girarea afacerilor Transilvaniei în guvernul Averescu.

1920- "Astra" Arad este înființată prin fuziunea fabricii de vagoane "Johann Weitzer" cu fabrica de automobile "Marta".

1920- În 21 noiembrie, este deschis școala Normal de Fete, în actualul local al colii normale din str. Dragalina; conducerea este încredințată profesoarei Consuela Georgescu.

1920- Directoratul Liceului “Moise Nicoară” este încredințat profesorului de matematică Ascaniu Crișan care, între 1920-1947, timp în care a fost directorul liceului, și-a pus amprenta excepționalei sale pregătiri științifice și pedagogice asupra instituției care a contribuit enorm la formarea intelectualității ardelene și la afirmarea unor elevi talentați cum au fost Aurel Avramescu (automatic), Caius Iacob (fizic), Tiberiu Popovici (matematic), Valeriu Novacu (fizic), Salvator Brădean (drept), Petru Deheleanu (teologie), Ștefan Augustin Doina (literatură), Cantemir Rîșcușia (antropologie) etc.; liceul a avut profesori renumiți: D. Panăintescu-Perpessiciuș, Al. Stamatiaș, Ștefan Mănciușea, Ștefan Zissulescu, Eduard Găvrulescu; dintre elevii și profesorii liceului s-au afirmat și spirite democratice și anticomuniste: Sabin Manușilă - unul dintre creatorii statisticii românești -, Ion Scrima - doctor în literatura română, decedat în urma chinurilor suferite în închisorile comuniste -, profesorul Constantin Teodorescu, apărător al valorilor democratice, Ilarion Felea, unul din marii teologi ai țării, și mulți alții.

1920- Este înființată școala medie de băieți nr. 4, cu sediul în Aradul Nou și cu limba de predare germană.

1921- Este inaugurată Fabrica de Împletituri și Tricotaje Arad (FITA).

1921- Se înființează Societatea Anonimă Frații Neumann.

1921- La 1 iulie, 14 coli populare din municipiul Arad cu 108 învățatori sunt trecute în subordinea statului român.

1922- Inginerului silvic Iuliu Moldovan este senator de Arad.

1922- Este inaugurată Fabrica de mașini și turnătorie de fier “Iuhasz I. Arcadie” Arad.

1922- Începe organizarea sectorului aviatic la “Astra” Arad.

1923- Începe să producă “PFOMA” - prima fabrică ardeană de cuite.

1923- Este inaugurată Fabrica de ciorapi și confecții “Frații Stern”

1923- Își deschide cursurile școala Normal de Învățatori, în pavilioanele din Gai ce aparținuser aviației militare; conducerea colii este încredințată profesorului Ștefan Ciuceanu.

1923- În raportul revizoratului școlar Arad se precizează că în ora funcționează 32 de coli primare cu 121 învățatori.

1924- Începe să producă Fabrica de fierrie “Grundmann SA” Arad.

1925- La 14 iunie, este promulgată Legea de unificare administrativă.

1925- Începe să producă “FATMA” - fabrica pentru articole din tablă.

1925- Expoziția-târg pentru produse industriale este organizată la Arad.

1926-1927- Dr. Ștefan Anghel este primar al Aradului.

1926- Este înființată Fabrica de Zahăr SA.

1926- Prima expoziție-târg itinerant din România a expus în Palatul Cultural.

1926- Prin acordul încheiat la 14 aprilie, între Consiliul Eparhial Ortodox Român al Aradului și Ministerul învățământului, școala normală confesională (vechea Preparandie) fuzionează cu școala normală de stat, formând o singură unitate sub denumirea “școala Normală Ortodoxă Română de Stat D. Ichișdeal”, director fiind numit profesorul Ștefan Ciuceanu, iar pr. profesor T. Botiș arămas în continuare cadru al Institutului Teologic.

1927- Într-o edință a profesorilor secundari din Arad, se constituie, la inițiativa lui Teodor Mariș, “Societatea Petru Poniș pentru studiul copilului român”.

1927 - 1928- Dr. Ioan Robu este primar al Aradului.

1928-1931- Dr. Cornel Lucaș este primar al Aradului.

1929- La 29 iulie, structura administrației locale este formată din Consiliul Comunal, delegația Consiliului, primarul și funcționarii comunali.

1929- Se deschide bursa locală de mrfuri.

1929- Se pun bazele Întreprinderii de Cinematografie.

1930- Stema municipiului Arad este publicată în Monitorul Oficial.

1930- Fabrica de vopsele și lacuri, produse chimice "POLYCROM" SA.

1930- În orașul Arad, funcționează 1022 firme comerciale.

1931-1932- Dr. Cornel Radu este primar al Aradului.

1931- Bancile "Victoria", "Bihoreana" din Oradea și "Timișana" din Timișoara fuzionează, formând Banca "Victoria" SA, cu sediul central la Arad.

1932-1933, Dr. Alexa Bocioc este primar al municipiului Arad.

1932- Se dă în folosință edificiul care adăpostește secția de boli contagioase a Spitalului de Copii din Arad (Pia a Spitalului).

1932- Inundații ale Mureșului în oraș și județul Arad.

1933-1935, Dr. Ioan Ursu este primar al municipiului Arad.

1933- La 3 mai, în piața Avram Iancu se desfășoară adunarea antirevizionistă la care participă peste 50.000 ardeni.

1933- Se dau în folosință noile utilități (cabine) dintrandul Neptun.

1934- Se promulgă Regulamentul pentru funcționarea Abatorului municipiului Arad.

1934- Este inaugurată noua uzină de apă a orașului.

1935-1937- Dr. Romul Coișiu este primar al municipiului Arad.

1935- Uzinele Tehnice Arad încep producția.

1936- Este inaugurată aerogara Arad.

1936- Pe teritoriul județului există 259,61 km de cale ferată.

1937- În municipiul Arad, funcționează 110 de întreprinderi și 4001 firme comerciale.

1937- Este dat în folosință noua centrală automată de telefonie cu o capacitate de 1200 de linii și o medie de 721 de convorbiri pe zi.

1937- La Arad, Garda de Fier obține 29.568 voturi, Partidul Liberal 23.651 și Partidul Maghiar 10.896.

1938- În municipiul Arad și în județ, funcționează 16 bnci locale, cu un capital de 177,2 milioane lei, Aradul ocupând locul 7 pe plan național.

1938- Timp de 40 de zile, Dr. Nicolae Popovici este primar al municipiului Arad.

1938- Timp de 3 zile, Ștefan Olariu este primar al municipiului Arad, prin delegație.

1938- În perioada februarie-iulie, Romul Orezeanu este primar al municipiului Arad.

1938- Dr. Lt.col. Moise Rîșcu este primar al municipiului Arad, prin delegație.

9 septembrie 1938 - 28 septembrie 1940- Gen. Alexandru Vlad este primar al municipiului Arad.

1938- Este publicat Regulamentul pentru organizarea și funcționarea Căminului de Ucenici Arad.

1938- Este instituit Regulamentul privind organizarea și funcționarea Serviciului de salvare din municipiul Arad.

1940:

18 ianuarie, Aradul are subscrisă suma de 58 milioane lei, împrumut intern necesar pentru executarea de noi fortificații pe granița de vest.

5 februarie, este publicat Regulamentul de edilitate al municipiului Arad.

17 aprilie, are loc adunarea de constituire a Sfatului județean și municipal al Frontului Renașterii Naționale Arad.

2 septembrie, are loc adunarea de protest împotriva Dictatului de la Viena la care participă 6000 persoane.

octombrie, 283 de intelectuali din Oradea Mare sosesc la Arad, în frunte cu PSS Episcopul Nicolae Popovici.

12 octombrie, se constituie Asociația Românilor Expulzați din Ardeal, cu sediul în Palatul Cultural din Arad.

24-27 ianuarie 1941- Lt.col. Vasile Mironescu este primar al municipiului Arad.

27 ianuarie 1941 – 1 august 1943- Dr. Cornel Radu este primar al Aradului.

1941- Se introduc cartele la zahăr, ulei, carne, unt.

1941- La 9 mai, are loc edința de constituire pentru Asociația Refugiaților Expulzați din Ardealul de Nord, filiala Arad.

1942- Este publicat Anuarul Funcționarilor Primăriei Municipiului Arad.

1942- Se introduc cartele la pâine.

1943- Comuna rurală Mureș devine cartier al orașului.

1943- În municipiul Arad, funcționează 14 grădinițe, frecventate de 691 preșcolari, de aici s-a educat și se îngrădesc 23 de educatoare.

1944:

1 august 1943 – 29 noiembrie - Dr. Octavian Lupa este primar al municipiului Arad.

3 iulie, bombardamentele aviației anglo-americane avariază Fabrica de armament "Astra", Uzina Electrică, Fabrica de nasturi "Union", Firma "Fermoar",

Fabrica de ciorapi Albu Simion și FITA; distrug total Fabrica de lichior "Zwack" și lovesc cartierul de lângă fabrica "Astra", gara, Atelierele Principale CFR, producând victime în rândul populației refugiate în adăpostul de la Pădurice (190 morți și 677 răniți) iar atelierele principale C.F.R. și "Astra" sunt ruinate în proporție de 85%; 40 de întreprinderi încetează total activitatea datorită bombardamentelor.

23 august-27 august Au loc confruntări armate pe teritoriul județului Arad între Divizia I cavalerie instruită din corpul 7 teritorial al Armatei I, Batalionului 2 din Regimentul 4 grăniceri două batalioane de elevi de la Școala de Subofițeri Radna, două plutone de armament greu ale Colii de Ofițeri rezervă de infanterie Arad, formațiuni de luptă patriotice, cetățenii ai municipiului și trupele germane din Arad.

După 23 august- Liceul "Elena Ghiba Birta" și Școala Normală sunt transformate în localități de spital.

13-22 septembrie- Armatele maghiare ocupă Sânmartin, Macea, Curtici, Vărand și Arad.

5/6 octombrie- Aradul este bombardat de aviația Axei.

29 noiembrie- Conducerea politică și administrativă a orașului Arad este preluată de elemente comuniste locale.

29 noiembrie 1944- 1949 - Ion G. Pălinca este primar al municipiului Arad.

1945

1 ianuarie, un grup numeros de intelectuali se asociază inițiativei episcopului Andrei Magieru de a solicita Ministerului Educației Naționale înființarea la Arad a facultăților de teologie, filozofie, drept și litere.

februarie Liderii ai partidelor politice ardenice, câștigătorii aliați ai regimului sunt internați în lagărele de la Caracal și București: comerciantul Ilie Ciocan, Cornel Radu, Radu Filoti, proprietarul Fabricii de Oțet, prof. Ciontea.

martie 1945 – decembrie 1946

Pe teritoriul ora ului Arad sunt cheltui i 693.000.000 lei pentru repararea digurilor, podurilor i drumurilor, 128.000.000 lei pentru repara ia i construc ia colilor i 204.000.000 pentru cl diri publice.

13 iulie- Intrarea triumfal a Diviziei I cavalerie în Arad.

26 iulie- Intrarea triumfal a Armatei I Român în Arad.

noiembrie - În municipiul Arad sunt înfiin ate 22 economate, m rfurile fiind mult mai ieftine decât la comercian ii particulari.

noiembrie- Delega ii partidelor din opozi ie constat falsificarea alegerilor de c tre Partidul Comunist, B.P.D. ob inând 49% din voturile ar denilor.

1946- Aradul este reprezentat în parlament de c tre 8 reprezentan i ai Blocului Partidelor Democratice, 2 reprezentan i ai Uniunii Populare Maghiare i 2 reprezentan i ai Partidului Na ional r nesc.

25 aprilie 1947: Revolta de la Întreprinderea Textil Ar dean i lin area secretarul P.C.R. pe întreprindere, I. Nedici, de c tre muncitori.

1947: Se înfiin eaz sec ia de autobuze în cadrul Întreprinderii Comunale Arad, pentru a asigura transportul i leg tura centrului cu cartierele ora ului.

mai 1948: Un num r mare de elevi de la liceele din Arad dar i preo i ortodoc i (preot prof. dr. Ilarion Felea, preot prof. Ioan Ageu, preot Damian Tudor, preot Cornel Caceu, preot Emilian Bentea, preot Dumitru Gornic, Teodor Bej, studen ii teologi Cr ciun Oprea, Gheorghe Bej, Aurel Raica) sunt aresta i.

11 iunie 1948: C.F.E. Arad-Podgoria intr în administrarea C.F.R.; se comaseaz fabricile de lichior i b uturi spirtoase (Z.W.A.C.K., “Belea”, “Flora”), fabricile mici i mijlocii de tricotaj cu F.I.T.A, iar la I.T.A. au trecut toate fabricile textile mai mici.

1948- se deschid primele magazine de stat: “Aradul” (îmbr c minte-înc l minte), magazinul “Lan ul” (articole electronice, menaj, agricole etc.), magazinul “Mure ul” (alimentar) cu 5 sucursale i 17 m cel rii i magazinul “Romlacta”.

1948- Sunt na ionalizate 6784 de apartamente, dou hoteluri i 8 vile.

1948- Academia Teologic din Arad este desfiin at .

1948- Este înfiin at Facultatea de Medicin Veterinar , a doua din ar dup cea din Bucure ti.

1949- Se înfiin eaz Întreprinderea de Strunguri.

1949-1950- Uzinele “30 Decembrie”, “Tricoul Ro u” i “Libertatea”

1950- Peste 200 de persoane din Arad sunt supuse interogatoriilor, proceselor i trimise în lag re de munc i închisori.

1950- Se înfiin eaz cooperative agricole în cartierele Aradul Nou i Bujac.

1950- În P duricea Aradului, este dat în folosin un bazin de înot în aer liber, de dimensiuni olimpice.

1950- În municipiul Arad, începe s produc Întreprinderea de Confec ii.

1959- Este înfiin at Intreprinderea “Ar deanca”, produc toare de p pu i.

1 ianuarie 1961- Este fondat Intreprinderea de Ceasuri I.I.S. “Victoria” din Arad.

1962- Num rul personalului muncitor în industria municipiului Arad ajunge la 40.000 de oameni.

1962- Popula ia municipiului Arad este de 120.000 locuitori.

1965- În municipiul se produce întreaga cantitate de vagoane pentru c l tori, 64,2% din cantitatea de vagoane marf , 27% din cea de strunguri, întreaga cantitate de ceasuri de tept toare; Aradul este pe locul 2 la produc ia de es turi din bumbac, locul 7 la carne, locul 9 la lapte de consum, locul 11 la înc l minte.

1965- Sunt date în folosin amenajările din Bile Arad-Gai (Bidi), trei bazine descoperite și unul acoperit.

1965-1970- Se construiesc 3.907 de apartamente din fondurile statului și ale populației.

1970- Investițiile din municipiul Arad însumează 4.107.600.000 lei.

1970- Sistemul educațional cuprinde 1.572 cadre didactice, 29.572 de elevi și 3.000 de copii în învățământul precolar.

1970- Este dat în folosin Sala Polivalentă, cu o capacitate de 2.000 de locuri.

1970- Se deschidetrandul „Neptun”, pe malul stâng al Mureului; amenajările inițiale cuprind 5 bazine, 1.500 de cabine și 300 de case.

1970- Sunt date în folosin Fabrica de Nutreuri Combinate, Fabrica de Lapte Praf și Produse Lactate, Combinatul de Îngrășăminte Chimice din comuna suburbană Vladimirescu (Glogov).

1975- Sunt date în folosin Întreprinderea Agricolă de Stat “Sere” și întreprinderea “Avicola” din Arad.

1975- Este înființată Facultatea de Subingineri, cu două secții.
323 de medici și 1.227 cadre cu pregătire medicală lucrează în sistemul ardean sanitar.

1975- Rețeaua de apă în orașul Arad este de 208,7 km iar cea de canalizare de 167,8 km.

1975- Populația municipiului Arad înregistrează un număr de 147.145 locuitori

1976- Este inaugurat complexul hotelier “Parc”, construit după planurile arhitectului Alexandru Mădi.

1980- Este dat în folosin Casa de Cultură a Sindicatelor, edificiu realizat după proiectele lui Viorel Bulgăreanu.

1980- În fabricile ardene se realizează întreaga producție de vagoane cisterne și ceasuri aeriene, 46,7% din vagoanele marfă, 82,5% din producția de strunguri, 10,1% din producția de esuri, 11,3% din cea de tricotaje, 4,7% din producția de unt și 4% din producția de carne.

1983- În municipiul Arad, este inaugurat bazinul acoperit “Delfinul”, cu o capacitate de 1000 locuri și dimensiuni olimpice (50 x 21m)

20-21 decembrie 1989- Organizația municipală a Frontului Salvării Naționale preia conducerea orașului Arad.

1989- Avocatul Silviu Rădu este primul primar al Aradului după evenimentele din decembrie 1989.

1992- Este inaugurată zona vamală liberă Arad – Curtici.

ianuarie 1992- Populația Aradului este de 188.800 locuitori.

1992-1996- Prof. Cristian Moiescu este primar al municipiului Arad.

1996- Crucea Martirilor din Primul Război Mondial, ridicată inițial în anul 1936, în Piața Podgoria, demontată în 1960 și dusă la Mănăstirea Simion Stălpnicul din Gai, este amplasată în Parcul Eminescu

1996 – 1998- Dumitru Branc este primar al municipiului Arad.

1997- Este deschis Parcul Europa, amenajat pe malul nordic al Mureului, în dreptul Sălii Polivalente; sunt sădiți mai mulți arbori de către primăria unor orașe înfrățite cu municipiul Arad.

1998 – 2000- Paul Neamțu este primar interimar al municipiului Arad.

2000 – 2004- Dorel Popa este primar al municipiului Arad.

2004 – 2016- Gheorghe Falcă este primar al municipiului Arad.

B.2.2.4- INFORMAȚII ARHEOLOGICE

Informații din **Repertoriul Arheologic Județean**, referitor la ARAD:

1. De pe teritoriul orașului din imediata apropiere, fără precizări topografice, provin:
 - a) un topor de cupru cu două tăieturi în cruce din epoca eneolitică (în fosta colecție Zwinger, Dresda);
 - b) un topor de luptă și un celt din epoca târzie a bronzului (în fosta colecție Egger);
 - c) o sabie de bronz de la începutul primei vârste a fierului (într-o colecție particulară);
 - d) un vârf de lance, o spadă și un cuțit de fier, de factură celtică, din epoca Latène;
 - e) mai multe monete dacice de argint de tip Filip II (4 la MMCB, altele în colecția Academiei Române, nr. 413; patru MNMB și în colecția Severeanu), o tetradrahmă a Macedoniei Prima, o monedă de bronz de la Constantin II, găsită în anul 1932, alta de la Valentinian I, emisă la Heracleea, un *folles* de la Iustin II și o monedă de bronz de la Iustinian;
 - f) 10 denari romani de la Otho, Vespasian, Domitian, Nerva, Traian, Hadrian și Constantin II (KHMW);
 - g) un vas mare, un fragment de scări și zăbală de fier, potcoave, oase de cal și o greutate de plasă din piatră, probabil din a doua jumătate a mil. I, toate descoperite într-o movilă în anul 1890 (în fosta colecție Kölcsey, Arad);
 - h) trei brățări de aur ornamentate, fibule de bronz, un inel de argint împletit din trei sârme, două mărgele de calcedoniu, a căror încadrare cronologică nu poate fi stabilită cu certitudine.

2. Zona centrală a orașului.

- a) În piața Avram Iancu s-au găsit întâmplător topoare, scări, vârfuri de lance, etc., toate din fier, vase de lut și diferite obiecte din os, toate de la începutul epocii feudale (CMA); este semnalat și material hallstattian timpuriu.
- b) În 1998, cu ocazia efectuării expertizei arheologice asupra Casei Hirschl (Teatrul Vechi), de pe str. Gh. Lazăr nr. 1 - 3, a fost identificat un nivel de locuire hallstattian (B 1) la 2,80 m adâncime. Într-un strat puternic răvășit au apărut și fragmente ceramice cenușii, lucrate la roată databile în secolele III - IV d. Hr.
- c) În anul 1967, la excavarea fundațiilor hotelului "Astoria" s-a descoperit un depozit de bronzuri compus din 51 de piese: celturi, seceri, vârfuri de lance și brățări; depozitul datează de la începutul primei epoci a fierului (seria Moigrad - Teu, Hallstatt B 1) (vezi fig. 3)
- d) Cu ocazia săpării unui an a fost descoperite pe B-dul Revoluției (fost Republicii), în dreptul imobilului cu nr. 85, la adâncimea de 2,7 m distanțele unei locuințe cu pereți de chirpic. Sub stratul de chirpic și cărăbune se afla un schelet de copil (vârsta cca 6 ani) precum și o tibie de adult. Din cadrul ceramicii recoltate reține atenția un vas-biberon de culoare neagră, ornamentat cu caneluri. Pe baza materialului arheologic complexul descoperit poate fi încadrat în Hallstatt B 1 fiind contemporan cu depozitul de bronzuri descoperit la Hotelul "Astoria", situat la cca 100 m nord.
- e) Pe B-dul Revoluției între străzile Xenopol și Târnavelor, cu ocazia unor lucrări edilitare s-au descoperit fragmente ceramice, o valvă de tipar din gresie, pentru celturi, chirpic - toate de la începutul primei epoci a fierului (colecția Gh. Miloi, Arad).

f) La capatul nordic al B-dului Revoluției au fost scoase la suprafață cu ocazia excavării unui an fragmente ceramice aparținând culturii Tisa I.

g) Lângă Gara Electrică cu ocazia unor lucrări edilitare s-a descoperit o cantitate mare de lut care datează din sec. III-IV d.Hr.

h) În curtea Spitalului Unificat (fosta str. 6 Martie, actuala St. Cicio-Pop), cu ocazia săpării unei gropi, s-au descoperit fragmente ceramice cu caneluri, din prima epocă a fierului (CMA).

i) La excavarea fundațiilor pentru noul sediu al poliției (str. Vârful cu Dor) a fost descoperit o urnă gri-cenușeie, lucrată la roată care poate fi atribuită populației dacoromane (sec. III - IV d. Hr.)

j) În apropierea "Castelului de apă" s-au descoperit trei monete de bronz de la Iustinian (una la CMA).

k) În parcul din fața Palatului Cultural, cu ocazia săpării unei gropi s-au descoperit fragmente ceramice din epoca bronzului (cultura Mureș) precum și ceramică, oase de animale și o figurină de lut ars din prima epocă a fierului.

l) Pe terenul de sport al Liceului "Moise Nicoară" (fost "I. Slavici") s-a descoperit întâmplător, în 1969, un mormânt de incinerare cu urnă din sec. IV d.Hr. Urna este de culoare cenușeie, lucrată cu roata și urmele unui obiect de fier, probabil un cuțit (CMA). În spatele aceluiași liceu s-au descoperit cu ocazia unor lucrări edilitare din anul 1968 fragmente ceramice din sec. IV. d.Hr. (CMA).

m) Pe terenul fabricii "TEBA", în 1955, s-a descoperit întâmplător o groapă care conține vase din epoca Latène și din sec. II-IV d. Hr. (CMA, nr. inv. 12.902, 12905, 12.899).

n) În grădina casei situate la colțul străzilor Remus și Bârsei a fost descoperit accidental un denar de la Traian.

3. Cartierul Pârneava

a) Pe strada A. Agăuna (fost Gh. Dimitrov) au fost descoperite, cu ocazia unor lucrări edilitare, cca 70 de piese (unelte, nuclee, rebuturi) cioplite din rocă bazică, databile în paleoliticul superior.

b) Într-o carieră de pietriș de la marginea de sud a orașului (probabil gropile de lângă fabrica de ciment) s-a găsit, în 1895, 5 butoni de bronz și două crani de om, toate databile în prima epocă a fierului.

4. Cartierul Bujac

a) Pe strada Împărat Tiberiu au fost descoperite fragmente ceramice eneolitice și hallstattiene.

b) Din acest cartier, probabil din zona gropii de nisip, provin fragmente ceramice de epocă bronzului, culese în 1961 (CMA, nr. inv. 13.770)

c) Din punctul "Silva" provin fragmente ceramice hallstattiene și dacice (CMA, nr. inv. 12705-12708).

d) Un sondaj arheologic întreprins în 1982 a scos la iveală o cantitate însemnată de ceramică cenușeie, lucrată la roată precum și ceramică zgrunuroasă lucrată cu mâna. Materialul, datat în secolele III - IV d. Hr., indică existența în această zonă a unei întinse așezări dacoromane.

5. Cartierul Aurel Vlaicu

a) Un denar de la Hadrian a fost găsit în pământul adus pentru nivelări din zona Ceala (1992).

b) Materiale arheologice databile în secolele XII - XIII d. Hr. au apărut cu ocazia unor lucrări edilitare în fața Stadionului UTA.

6. Cartierul Gai

a) Se semnalează o așezare neolitică aparținând culturii Tisa III; la CMA se pot strezui câteva fragmente ceramice și vase din epoca eneolitică.

b) În 1881 s-a găsit, cu prilejul construirii unei case, într-o oală de lut, trei turte de bronz și o "unealtă cruciformă" din epoca bronzului (turtele MNMB, unealta în colecția Kölcsey, Arad).

c) Se menționează un mormânt din epoca bronzului.

d) Sunt amintite morminte de incinerare plane, din prima epocă a fierului.

e) Între linia ferată Arad - Pecica și oseaua națională, pe o movilă proeminentă, cu ocazia exploatarea pietrișului, începând cu anul 1952, s-a identificat o bogată așezare cu mai multe niveluri de locuire, începând cu epoca bronzului și până în epoca migrațiilor; pe același loc s-a descoperit o necropolă din care în colecția Gh. Miloș din Arad se pot strezui o parte a inventarelor provenind de la cca 8 morminte (vezi pl. 4). Acest zonă arheologică este cunoscută în literatura de specialitate mai nouă sub denumirea de Gai I.

f) La CMA (nr. inv. 1152) se pot strezui un vas dacic și o ceașcă opai provenite din cartierul Gai.

g) La capătul străzii Poetului, în dreapta drumului care duce la Varia, în 1965, într-o groapă de unde se extragea prundiș, s-a găsit două vase romane, cenușii, lucrate cu roata, care provin probabil din morminte sarmate distruse (CMA).

h) La capătul de vest al cartierului, într-o carieră de pietriș, s-a găsit, în 1897, oase umane, vase, 12 mărgele de sticlă și carneol, probabil sarmatice.

7. Cartierul Grădite

a) Din acest cartier, fără alte precizări, provine o drahmă de Dyrhachium (CMA).

b) Pe str. Voievod Moga a fost identificată o întinsă așezare neolitică (cultura Starovo-Criș, fază III). Între bordeiele neolitice erau intercalate altele datate în secolele II - IV d. Hr. și atribuite dacilor liberi.

c) În curtea anticărului de Drumuri și Poduri, au fost identificate straturi de locuire din diverse epoci (Starovo-Criș, Bucovina-Szakálhát, Tisa III, Latène dacic, târziu, și din secolele XI - XII);

d) În dreapta oșelei Arad - Oradea, pe terenul Complexului de Sere, au fost recoltate fragmente ceramice neolitice (cultura Tisa) și din epoca bronzului (grupul Cornești-Crvenka). Tot aici a fost descoperit accidental, în 1969, un denar de la Faustina Iunior (Coh 2, 111)

e) Tot pe terenul Complexului de Sere, cu ocazia unor excavații, au fost descoperite 5 gropi, dintre care una în formă de clopot, din care provin oase calcinate, ceramică de culoare gri-cenușie, lucrată la roată, ceramică zgrunțuroasă lucrată cu mâna și un pieptene de os cu mâner semicircular prins cu două nituri de fier și ornamentat cu irizări de puncte incizate. Materialul datează din secolele IV - V d. Hr. și prezintă influențe germanice.

f) Între Complexul de Sere și stațiunea agricolă experimentală s-a descoperit, în 1963, un ciznel fragmentar din sec. XI (CMA).

g) Pe str. Lucreie nr.1 s-a descoperit întâmplător un mormânt de incinerare de sec. III-IV d.Hr. Urna, un ulcior cenușiu lucrat cu roata, a conținut pe lângă cenuși oase calcinate și piese din metal: un cuțit de fier, o cataramă și o fibulă de fier cu piciorul întors pe dedesubt, toate cu urme de ardere secundară (CMA).

h) Pe str. Mierlei în grădina imobilului de la nr. 68 au fost scoase la iveală, cu ocazia unor lucrări gospodărești, fragmente ceramice care pot fi încadrate în secolele III - IV d. Hr.

8. Cartierul Mic laca

a) Pe calea Lipovei (I. Maniu, fosta Aramata Roșie) nr. 228 s-a descoperit întâmplător o dală de piatră neolitică (CMA).

b) În punctul "Delu" se semnalează o așezare care, pe baza materialului ceramic recoltat, se datează în prima și a doua epocă a fierului (CMA).

c) În punctul "Cimitirul Vechi" sau "La Buiuc" cu ocazia unor lucrări de construcție și a unui sondaj de salvare au ieșit la iveală urme de locuire - chirpic, material ceramic, unelte de fier, zgură de fier, datate în sec. III. î.d.Hr. - I d.Hr. Acestea pot fi puse în legătură cu așezarea de la "Delu" unde au ieșit materiale similare circumscriind astfel o așezare de mari dimensiuni.

d) Între uzina electrică și str. Moș Ajun a fost descoperit întâmplător un vas dacic de epocă Latène (CMA).

e) În aceeași zonă s-a descoperit un mormânt de înhumare din care provine o cenușă lucrată cu roata (colecția Gh. Miloi). Mormântul datează din sec. II-IV d.Hr.

f) La MNMB a intrat în anul 1903 inventarul a două morminte descoperite cu ocazia construirii căii ferate, compus din 2 perechi de cercei de aur, fragmente de podoabe de bronz, mărgele de chihlimbar și bucle de sticlă. Mormintele sunt, probabil, sarmatice.

g) La cca 1,5 km nord-est de cartierul Mic laca, în apropierea Uzinei de Ap, pe lângă pârâul Firiteaz, se află un tell din preajma căruia au fost culese fragmente ceramice aparținând următoarelor epoci: eneolitic (cultura Tiszapolgár), epoca bronzului (grupul Cornești-Crvenka), Hallstatt timpuriu, secolele III - IV și XVI - XVIII.

9. Cartierul Aradul Nou (Ujarad, Neuarad)

a) În 1967, cu ocazia săpării unui canal de irigație în grădina de zarzavaturi a fostului CAP, situat la marginea de vest a cartierului, au fost distruse mai multe morminte celtice. Săpăturile de salvare întreprinse de E. Dörner au dezvelit 2 morminte: unul de incinerare și al doilea de înhumare. Inventarul salvat din mormintele distruse și din cele cercetate arheologic cuprinde: 2 spade (din care una îndoită ritual), 3 cuțite, 2 vârfuri de lance (unul îndoită ritual), o buterolă și un fragment de teacă, o foarfecă - toate din fier; 3 brățări, o fibulă de tip *Dux* timpuriu și un vas mic - toate din bronz; vase de culoare neagră, lucrate la roată. Pe baza inventarului necropola birituală a fost datat în două jumătăți a secolului IV î.d.Hr.

b) Substrucțiile de zidărie romană, caracterizate cu tampoana legiunii V Macedonica (CIL, III, 1019), ceramică uzuală și *terra sigillata*, monete imperiale romane de bronz și de argint de la Augustus, Vespasian, Domitian etc. menționate aici provin de fapt de la Căranii (TM).

c) În cimitirul romano-catolic, situat aproape de ieșirea din ora spre Timișoara, pe partea dreaptă a șoselei, a fost descoperit, în 1962, o cărucie cu tampoana legiunii a

IV-a Flavia Felix (vezi pl. 10). Sondajele efectuate ulterior la marginea de vest a cimitirului au scos la iveală ceramic hallstattian și daco-roman, resp. sarmatic (cenuie, lucrat la roată) din secolele III - IV d. Hr. (CMA).

d) Greutate sunt menționate aici piesele de metal ce au aparținut unui mormânt avar din sec. VIII care provin de la Felnac (vezi acolo).

e) La intersecția străzilor Calea Timișoriei (fost K. Marx) și A. Ipătescu s-au descoperit întâmplător, în anul 1970, fragmente ceramice hallstattiene, altele din sec. IV d.Hr. și sec. XI - XIII (CMA).

f) De la stația de pompă situată la limita vestică a cartierului și până în dreptul malului înalt de la Trei Insule (hotarul "Bufni") au fost culese numeroase fragmente ceramice aparținând următoarelor epoci: neolitic (cultura Starčevo-Criș), eneolitic (cultura Tiszapolgár), perioada de tranziție spre epoca bronzului (cultura Baden), epoca mijlocie și târzie a bronzului (grupul Cornești-Crvenka resp. grupul Puliș), secolele II - IV d. Hr. și X - XI. În zona malului înalt se află o necropolă de incinerare din epoca bronzului și una de înhumare din secolele X - XI.

10. În *albia Mureșului* s-au descoperit:

- a) în anul 1863 o cruce bizantină cu email, din epoca prefeudală (MNMB);
- b) monede de bronz de la Iustinian (MNMB);
- c) o monedă la cca 100 m în amonte de podul Traian și alta în zona Bufni.

11. *Zona Ceala*

a) În pârârea Ceala, cu ocazia construirii unui dig, s-au descoperit mai multe cioburi dacice din epoca Latène (partea la CMA, inv. 12.850 - 12.870), două cuptoare de olărie și un denar republican roman din anul 49 î.d.Hr..

b) În aceeași zonă, menționată ca "Cetatea Ceala", s-a descoperit întâmplător un opăi de lut (roman?) și două monete romane de argint din vremea împăratului Aurelian.

c) Pentru verificarea acestor descoperiri întâmplătoare în anul 1962 I. H. Crișan și E. Dörner au executat un sondaj arheologic la liziera pârâriei Ceala, în apropiere de drumul spre Bodrogu Vechi. Au fost dezvelite mai multe gropi de provizii, într-una aflându-se un vas mare de provizii (tip *Krausengefäß*), și un cuptor de olărie. În zonă se puteau observa, la suprafață, urmele mai multor cuptoare. Cel cercetat aparține tipului cu dublu focar (resp. cu pînă mediană) și prezintă urmele unei refaceri radicale. Ceramica descoperită poate fi clasificată în trei categorii: a. gri-cenuie, din pastă fină, lucrată la roată; b. brună, grosieră, lucrată cu mâna sau la roată, de factură dacică; c. roșie, fină, lucrată la roată, bine arsă, de factură romană. Peste 90 % din ceramica descoperită aparține primei categorii. Formele caracteristice sunt cernițele mari și mijlociile, cu o singură toartă și vasele de provizii. Ornamentele specifice constau din linii incizate în val respectiv motive în zig-zag lustruite și se află pe umărul, gâtul sau buza vasului. Pe baza materialului ceramic și a celor două monete (Caracalla și Valens) descoperite în spațiul respectiv se datează în secolele III - V d.Hr.

d) Pe linia ferată Arad-Ceala, în dreptul celui de-al treilea canton, s-au descoperit întâmplător patru vase de lut dacice, din epoca Latène (CMA, nr. inv. 12.469).

e) La cca. 8 km vest de centrul orașului și 1,5 km nord de drumul spre Pecica, într-o carieră de nisip au fost descoperite: vase de factură celtică provenind, probabil, din morminte distruse; 4 monete imperiale romane de argint de la Titus, Antoninus Pius, Faustina senior și iunior; mormânt orientat est-sud-est/vest-nord-vest, conținând un craniu de cal, o zăbală, o cataramă și dintr-o sabie și un inel de bronz, mormânt datat

în sec. X. Descoperirile au fost incluse de E. Dörner în zona arheologică Ceala pe baza faptului că terenul aparține la data respectivă (1964) de G.A.S. Ceala, în realitate punctul aparține zonei arheologice Gai II.

f) La vest de oraș, lângă "Insula a 3-a", s-a descoperit o cană datând din sec. III-IV d.Hr.

12. În triunghiul format de linia ferată Arad-Zimand și Arad-Pecica se semnalează un tumul.

13. La vest de oraș este semnalat un val de pământ care vine din Banat și trece spre nord.

14. În apropierea orașului, pe teritoriul școlii "În vii" în 1886 cu ocazia săpării unei gropi s-a descoperit un mormânt de înhumare din care s-au inventariat câteva obiecte de metal și probabil piese de bronz. 114 mormoane roșii, albe, albastre, verzi se păstrează la CMA (inv. 13.453). Mormântul datează din sec. II - III d.Hr.

Informații din **Repertoriul Arheologic Național**, sunt cuprinse în cele ce urmează :

Cod RAN	Denumire	Categorie	Tip	Epocă	Localitate
<u>9271.17</u>	Situl arheologic de la Arad - Gradina fostului C.A.P.. Situl B0_3 este localizat pe o terasă relativ plată, mărginit pe latura de Nord de zone joase cu stufări iar spre Sud de o pantă lină. Axa lungă este orientată E - V paralel cu Mureșul, situat la cca. 100 m Nord, perpendicular pe axul autostrăzii. Punctul se află	locuire și descoperire funerară	ăzări și necropol	Latène, Epoca bronzului, Epoca migrațiilor, Epoca medievală, Neolitic / sec.IV-III î.Chr.	Arad
<u>9271.18</u>	Situl arheologic de la Arad-centura ocolitoare a Aradului-km. 12+250-11+950. Situl se află în cartierul Aradul Nou, fiind traversat pe latura lui sudică de șoseaua Arad - Timișoara, la cca. 500 m Sud de zona barierei CFR de la	locuire	ăzări și necropol	Epoca romană / sec. II-III	Arad

	ie irea din municipiu.				
<u>9271.06</u>	Situl arheologic de la Arad - Gradi te 1	locuire civil	a ezare	Eneolitic, Epoca bronzului, Neoliti	Arad
<u>9271.05</u>	A ezarea neolitic de la Arad – Gradi te 2	locuire civil	a ezare	Neolitic	Arad
<u>9271.07</u>	Situl arheologic de la Aradu Nou - Bufni i	locuire civil	a ezare	Eneolitic, Neolitic, Epoca bronzului	Arad
<u>9271.08</u>	A ezarea de la Arad - Gradi te 3	locuire civil	a ezare	Necunoscut	Arad
<u>9271.09</u>	Tell-ul de la Arad - Uzina de Ap	locuire civil	tell	Eneolitic, Neolitic	Arad
<u>9271.10</u>	A ezarea eneolitic de la Arad - Cartierul Gai	locuire civil	a ezare	Eneolitic	Arad
<u>9271.03</u>	A ezarea postroman de la Arad. pe terenul Complexului de Sere la 800 m NNE de limita cartierului Gradi te, pe dreapta DN Arad - Oradea	locuire civil	a ezare	Epoca roman / sec. III - V	Arad
<u>9271.14</u> 	Cetatea Aradului - fortifica ii VAUBAN. cartier Subcetate, U.M. 01380	fortifica ie	cetate	Epoca modern / 1750-1800, 1763 - 1783	Arad

Informațiile din **Lista Monumentelor Istorice**, cu privire la secțiunea I Monumente de arheologie:

Nr. Crt.	Cod LMI	Denumire	Localitate	Adres	Datare
1.	AR-I-s-B-00423	A ezare	municipiul ARAD	"Ceala"	sec. III - V p. Chr.
2.	AR-I-s-B-00424	Situl arheologic de la Arad, punct "La Carier "	municipiul ARAD	"La Carier "	
3.	AR-I-m-B-	Necropol	municipiul	"La Carier "	sec. III - II a.

	00424.01		ARAD		Chr., Latène
4.	AR-I-m-B-00424.02	A ezare	municipiul ARAD	"La Carier "	Epoca bronzului
5.	AR-I-m-B-00424.03	A ezare	municipiul ARAD	"La Carier "	sec. III - II a. Chr.
6.	AR-I-s-B-00425	A ezarea dacoroman de la Arad	municipiul ARAD	Pe terenul Complexului de sere	sec. III - V p. Chr

În urma cercetării arheologice dedicate prezentului proiect au fost identificate în teren siturile cuprinse în LMI, cele cuprinse în RAN precum și inedite.

Lista completa a acestora este cuprinsă în cele ce urmează, fișele acestora fiind cuprinse în Studiul arheologic dedicat:

Zona centrală

1. P- a Avram Iancu. (1,04 ha). A ezare nefortificat . Epoca târzie a bronzului, perioada medievală timpurie.
2. Casa Hirschl (Teatrul Vechi) – str. Gh. Lazăr nr. 1-3. (0,11 ha). A ezare nefortificat . Epoca târzie a bronzului, secolele III-IV d.Hr.
3. Hotel Continental. (1,2 ha). A ezare; depozit de bronzuri. Epoca târzie a bronzului; sec. XVI-XVIII d.Hr.
4. B-dul Revoluției:
 - 4a. - Nr. 85. (0,18 ha). A ezare nefortificat . Epoca târzie a bronzului.
 - 4b. - Intre A.D. Xenopol și Târnavelor (0,22 ha). A ezare nefortificat . Epoca târzie a bronzului
 - 4c. - Capătul nordic al bulevardului (0,24 ha). A ezare nefortificat . Neolitic târziu.
5. Lângă Gara Electrică (0,45 ha). sec. III-IV d.Hr.
6. Curtea spitalului Unificat – str. t. Cicio Pop (0,35 ha). A ezare nefortificat . Epoca târzie a bronzului
7. Str. Vârful cu Dor – sediul poliției (0,92 ha). Mormânt izolat. sec. III - IV d. Hr.
8. Zona „Castelului cu apă” (0,42 ha). Sec. VI d.Hr.
9. Zona din fața Palatului Cultural (1,24 ha). A ezare nefortificat ; cimitir. Epoca mijlocie a bronzului; epoca târzie a bronzului; epoca modernă .
10. Incinta liceului „Moise Nicoară” (2,22 ha). Mormânt izolat. Sec. IV d.Hr.
11. Terenul fostei fabrici TEBA (22,75 ha). A ezare nefortificat . A doua epocă a fierului și sec. II-IV d. Hr.
12. Cetatea Aradului (118,61 ha). Cetate Vauban. Sec. XVIII-XXI.

Pârneava

13. Str. Andrei Măgana (1,68 ha). Locuire. Paleoliticul superior.
14. Carierele de lângă fosta fabrică de cărămidă (42,93 ha). Depozit de bronzuri. Epoca târzie a bronzului.
15. Fosta fabrică de zahăr (5,89 ha). A ezare. Sec. XVII-XVIII

16. Str. Remus (0,61 ha). A ezare nefortificat . Sec. II d.Hr.

Bujac

17. Str. Împ rat Tiberiu (0,83 ha). A ezare nefortificat . Finalul epocii cuprului; epoca târzie a bronzului
18. Zona gropilor de nisip. Între linia ferat Arad – Pecica și oseaua na ional (1,55 ha). Cimitir de incinerare; așezare. Epoca mijlocie a bronzului; epoca târzie a bronzului; epoca fierului
19. Punctul „Silva ” (0,46 ha). A ezare nefortificat . Prima epoc a fierului; perioada dacic .
20. Bujac/str. Caisului (0,97 ha). A ezare nefortificat . secolele III - IV d. Hr.

Aurel Vlaicu

21. În fa a stadionului UTA (0,52 ha). A ezare deschis . secolele XII - XIII d. Hr.
22. Între linia ferat Arad – Pecica și oseaua na ional (0,52 ha). A ezare deschis ; cimitir. Epoca bronzului; a doua epoc a fierului; epoca medieval timpurie.

Gai

23. Cap tul str. Poetului, în dreapta drumului spre Varia (1,65 ha). Cimitir. sec. II-IV d.Hr.
24. Cap tul vestic al cartierului – carier (14,64 ha). Cimitir. sec. II-IV d.Hr.
25. Arad-Sit 15/traseu drum express Arad-Oradea (44,57 ha). A ezare nefortificat . Sec. III-V d.Hr.
26. Incint epoca bronzului (204 ha). A ezare fortificat ; a ezare nefortificat ; tumuli. Epoca târzie a bronzului; sec. III-V d.Hr.

Gr di te

27. Str. Voievod Moga (0,92 ha). A ezare nefortificat . Neolitic timpuriu; sec. II-IV d.Hr.
28. antierul de Drumuri și Poduri (2,18 ha). A ezare nefortificat .
29. Complexul de Sere. Între complex și sta iunea agricol experimental (53,63 ha). A ezare nefortificat . Epoca neolitic târzie; epoca mijlocie a bronzului; secolele IV - V d. Hr.; secolele XI-XIII d.Hr.
30. Str. Lucre ia nr. 1 (0,45 ha). A ezare nefortificat ; mormânt izolat de incinerare. sec. III-IV d.Hr.
31. Str. Mierlei nr. 68 (0,59 ha). A ezare nefortificat . Sec. III - IV d. Hr.
32. Intersecția dintre drumurile E671 și 682 C (Arad-Sânleani) (13,97 ha).
Descoperire izolat a unui topor de cupru. Epoca timpurie/mijlocie a cuprului

Micalaca

33. Calea Lipovei nr. 228 (0,93 ha). Neolitic/eneolitic
34. Punctul Delu (5,34 ha). A ezare multistratigrafic . Eneolitic timpuriu; epoca mijlocie a bronzului; epoca târzie a bronzului; secolele III – IV d.Hr. și XVI – XVIII d.Hr.
35. „Cimitirul Vechi” sau „La Bu iu” (12,75 ha). A ezare nefortificat . sec. III. i.d.Hr. - I d.Hr.
36. Între Uzina Electrica și str. Mo Ajun (7,38 ha). A ezare nefortificat ; mormânt de incinerare izolat. Perioada dacic ; sec. II-IV d.Hr.

37. Lâng pârâul Firiteaz, aproape de Uzina de Ap (31,35 ha). A ezare nefortificat multistratigrafic . Eneolitic timpuriu; bronz mijlociu; bronz târziu; secolele III - IV i XVI - XVIII.

Aradul Nou

38. Cimitirul romano-catolic (11,6 ha). A ezare nefortificat . prima epoc a fierului i secolele III - IV d. Hr.
39. Intersec ia Calea Timi orii cu Ana Ip tescu (0,13 ha). A ezare nefortificat . prima epoc a fierului; sec. IV d.Hr. i sec. XI - XIII
40. Sta ia de Pompare – malul înalt de la Trei Insule/Bufniț (124,17 ha). A ezare nefortificat . Neolitic timpuriu; eneolitic timpuriu i târziu; epoca mijlocie i târzie a bronzului; secolele II - IV d. Hr. i X – XI.
41. Aradul Nou/B_03-04 (62,04 ha). A ezare nefortificat ; grup de morminte de incineratie; grup de morminte de inhumatie. Neolitic timpuriu; epoca timpurie a bronzului; epoca târzie a bronzului; sec. IV î.Hr.; sec. XI-XIII d.Hr.
42. Aradul Nou/ Barrier /B_05 (47,17 ha). A ezare nefortificat ; morminte de inhumatie izolate. sec. II - IIV d.Hr.
43. Aradul Nou Sud – Sit 1 (0,81 ha). A ezare nefortificat . sec. III-V d. Hr.

Ceala

44. P durea Ceala – Calea Bodrogului (35,62 ha). A ezare nefortificat . secolele III – V d.Hr
45. În dreptul celui de-al treilea canton pe linia ferat Arad – Ceala. (10,3 ha). A doua epoc a fierului
46. Cariera de nisip / Gai II (92,82 ha). A ezare nefortificat ; mormânt de inhumatie izolat. A doua epoc a fierului; sec. X
47. Cetatea Ceala (2,15 ha). *Castellum* nobiliar (reședinț domeniu nobiliar). Sec. XV-XVII

Lista siturilor care nu au putut fi identificate cu exactitate în teren

1. Aradul Nou/ Incinta fostului CAP, în marginea de vest a cartierului. Cimitir; a ezare nefortificat . Eneolitic târziu; sec. IV i.d.Hr.
2. Ceala/ Valul de p mânt de la vest de ora . Fortificație liniar .
3. Gai/M n stirea Geled. M n stire. Sec. XI-XIII d.Hr.

B.2.2.5- INFORMA II CARTOGRAFICE

Au fost consultate i folosite urm toarele surse cartografice:

- 1700 Haupt Plan von der Granitz Festung Arad
- 1724 Plan oder grundnis der Vestung Arat
- 1742 Plan de la Fortification du Poste Avantageux de Arrath
- 1747 Plan der Vestung Arrath
- 1751 Plan der Vestung Arrad
- 1752 Representatio Geometrica situs Oppidi Arad (Ruttkay)
- 1755 Repraesentatio geometrica situs oppidi Arad
- 1763-64 Rapports Plan pro Anno...Neue Festung Arrad

- **1765** Rappous Plan von der konigl angelegten Festung Arrad
- **1768** Rapports Plan der Festung Arrad
- **1769-1772** Prima ridicare topografic militar Banat
- **1769-1772** Prima ridicare topografic militar Ungaria-Arad
- **1770** Mappa von der kaiserlich-königlichen Cameral Stadt Arad
- **1770** Plan von dem Territorio Alt Arad
- **1772** Rapports und Projects Plan....Festung Arrad
- **177x** Plan der Festung Arrad
- **1780** Rapportsplan der Festung Arrad
- **1784** Ideal Plan von dem Laufe der Maross um die Festung Neu-Arad
- **1785** Plan vorstellend die Hydraulische Miteln
- **1799** Situations Plan von einen Theil der neu angelegten Festung
- **1800** Plan der alten Festung Arrad
- **1802** Situations Plan von der Cameral Stadt Arad
- **1806-1869** A doua ridicare topografic militar
- **1808** Situations Plan von der Kameral Stadt Alt Arad
- **1817** Plan darstellend den Marosch Flusz
- **1818** Situations Plan von der Kameral Stadt AltArad und nachst Anliegenden Gegend
- **1834** Rectificierter Situations Plan der Maros
- **1837** Souterains Plan der Festung Arrad
- **183x** Plan der Stadt und Festung Arrad
- **1849** Arrad Belagerung
- **1858** Arader Comitit
- **1868-1887** A treia ridicare topografica militara
- **1870** Plan der Festung Arrad
- **1875** Uibersichts Plan der Festung Arrad
- **1881** Plan tiparit Arad
- **1891** Plan tiparit Arad
- **1892** Arad szabad királyi város belhatárának térképe
- **1900** Arad Varmegye
- **1909** Plan tiparit Arad
- **1911** Arad_város_térképe
- **1920** Planurile directoare de tragere
- **1925** Plan tiparit Arad
- **1931** Plan tiparit Arad
- **1975** Ridicarea topografica militara romaneasca

Aceste informa ii sunt con inute de hartile din anexa D.3., fiind prezentate în varianta cu suprapunerea peste trama stradal actual , pentru o mai bun orientare a acestora.

Pe baza acestor h rți a fost întocmit plansa general de evoluție spațial a Aradului, conținut în anexa nr. D.4.2

B.2.2.6- INFORMAȚII ARHITECTURAL-STILISTICE

În ceea ce privește stilistica arhitecturală a Aradului, aceasta cuprinde stilurile epocilor modernă și contemporană. Este de menționat faptul că Aradul are una dintre cele mai mari zone protejate din țară, și pe bună dreptate.

B.2.3- Elemente de structură urbanistică (analiză planimetrică, morfo-structurală și parcelară)

Structura urbanistică a Aradului este în strânsă legătură cu dezvoltarea sa istorică, astfel că acesta reprezintă un proces complex, care a fost foarte bine surprins în studiile anterioare: PUZCP și Studiul Istoric aferent, precum și Studiul Istoric aferent PUG varianta 2014, fapt pentru care acest proces nu este reluat ca atare în prezentul studiu.

Completările ale evoluției spațiale și ale tramei stradale sunt însă cuprinse grafic în Pachetul de planșe al prezentului studiu.

B.2.4- SCHIȚA EVOLUȚIEI LOCALITĂȚII ÎN ARHITECTURII SALE

Evoluția urbanistică și arhitecturală a municipiului Arad este dependentă, în mod egal, de evoluția întregii zone geografice. La aceasta se adaugă și cea particulară, generată de evenimentele locale.

Preistoria, antichitatea (inclusiv sec. III-IV) și perioada migrațiilor sunt extrem de bine reprezentate în zona Aradului. Doar epocile aramei și bronzului sunt reprezentate aici, dintre care unele importante. Din sec. III-IV pot fi menționate iarăși suficiente situri (unele însemnând așezări sau chiar reședințe de așezări), iar din secolele VI-VIII și până în sec. X există foarte puține situri. Pentru acest studiu, bogăția de informație reprezentată de siturile menționate mai sus, are un rost aproape exclusiv științific, existând foarte puține șanse ca această generație de așezări preistorice, antice și medievale timpurii să aibă continuitate până astăzi. Unele sunt clasate ca monumente istorice și sunt integrate astfel în sistemele contemporane de protecție.

Pentru studiul evoluției habitatului în zona Arad, important este Evul Mediu, cel care a determinat anumite funcțiuni și conformații, care a produs arhitecturi majore și anumite morfologii (actualmente disimulate în esutul contemporan sau dispărute dar existând în subteran) și continuat până spre jumătatea secolului XX. Caracterul specific și valorile orașului sunt conturate în acest mare interval de timp. Un alt element important este faptul că pentru începuturile și evoluția timpurie a acestui habitat din zona Aradului funcționează tandemul de informații documentare și arheologice. Această realitate este demonstrabilă și pentru Evul Mediu matur și târziu, de până în sec. XVII.

După geneza Aradului (evul mediu dezvoltat), există câteva etape importante, care ar defini evoluția acestui habitat:

- sec. XI-XVI- etapa medievală timpurie și matură, sub influența Regatului Maghiar; apare așezarea denumită ca *civitas-opidum* pe teritoriul actual al Municipiului, diferită de amplasamentul vechiului Orod, de pe teritoriul com. Vladirescu;
- după 1552 (când turcii ocupă întreaga zonă a Aradului) și până la sf. sec. XVII (Pacea de la Karlovitz)- etapa otomană (cu unele intermitențe); este etapa

- fortificației patrulare turcești și a așezărilor din jurul acesteia (orașul răsărit și orașul german)
- 1699 (Pacea de la Karlovitz, prin care Aradul este integrat Imperiului Habsburgic) – jum. a doua a sec. XVIII (- prima etapă habsburgică ; începe regenerarea așezărilor și se pun bazele dezvoltării sale moderne; Aradul devine oraș cameral privilegiat;
 - jum. a doua a sec. XVIII (sf. sec. XVIII) – mijl. sec. XIX (cca. 1860)- a doua etapă habsburgică , cea mai importantă în definirea urbanistică a Aradului, care conține construirea noii cetăți în stil Vauban și extinderea orașului, pornind de la nucleele inițiale sârbesc și german, cel german devenind centrul noii așezări;
 - mijl. sec. XIX (cca. 1860)- cca. 1916- etapa de modernizare și consolidare a așezării; se ridică marea majoritate a arhitecturilor majore care există și astăzi și mare parte din habitatul local, este importantă arhitectura industrială în acest context
 - cca. 1916/1919 - 1944- perioada interbelică , integrarea în Regatul României; se continuă procesele anterioare; apar câteva clădiri în stilurile contemporane din Vechiul Regat și europene.
 - 1944-1989-perioada socialistă , în care apare marile ansambluri rezidențiale colective, precum și platformele industriale mari.
- Aceste etape vor fi detaliate în cele ce urmează .

B.2.4-1- EPOCA MEDIEVALĂ

Din 1080 – 1090, datează prima atestare documentară a toponimului "Orod". Din vechiul centru ecleziastic și comitatens s-au mai păstrat până astăzi doar ruinele bisericii de la Vladimirescu, indicând locul unde se afla veterum Orod.

Începând cu secolul XV, Aradul apare în documente ca **civitas sau oppidum**. Unii istorici sunt de părere că între acest Arad, localizat în vatra actualului municipiu, și vechiul Orod, situat la Vladimirescu, nu există nici o legătură, ar fi vorba de două așezări complet diferite. Alții presupun că, în cursul secolului XVI, vechiul Orod a fost mutat în perimetrul actualului municipiu respectiv în zona cartierului Drăgăni. Clarificarea acestei dileme rămâne în sarcina cercetărilor viitoare.

Reșcoala condusă de Gheorghe Doja (1514) a găsit numeroși aderenți printre iobagii din Arad. După reprimarea revoltei, nobilimea s-a răzbușat crunt asupra rășnilor.

În urma catastrofei de la Mohács (1526), Ioan Zapolya, ales rege al Ungariei, și-a instalat stăpânirea și la Arad. Mai apoi, în timp ce Buda a căzut sub ocupație otomană (1541), Aradul a trecut în stăpânirea principatului autonom al Transilvaniei.

Dar în 1552, trupele otomane au cucerit orașul, provocând mari distrugerii. Teritoriul fostului comitat a fost organizat în trei sangeacuri, din care cel al Aradului cuprindea orașul și 113 sate.

Între 1553 și 1555, turcii au construit **o cetate patrulateră , din cărmidă** , pe malul drept al Mureșului, în aval de actualul pod Traian. Conscripțiile din 1567 și 1579, realizate din ordinul sultanului, consemnează pentru Arad și localitățile învecinate un număr de 297 de familii care se ocupau cu agricultura și creșterea animalelor.

În 1595, trupele transilvănene au eliberat valea inferioară a Mureșului, reintegrând și Aradul în principatul Transilvaniei. În urma victoriei de la Elimbăr (1599), zona ardeleană a intrat sub autoritatea lui Mihai Viteazul pentru că, după moartea acestuia

(1601), s-a ajuns sub stăpânirea lui Gh. Basta, iar mai apoi a lui Gabriel Bethlen care, mai apoi, a retrocedat turcilor cetățile de pe Mureș, inclusiv Aradul.

B.2.4-2- EPOCA PREMODERN - Instaurarea dominației habsburgice

După eșecul asediului otoman asupra Vienei (1683), trupele imperiale au desfășurat o amplă ofensivă spre răsărit, ajungând ca, în 1687, să cucerească și Aradul.

În 1689, Eugeniu de Savoya a întocmit planurile pentru **rezidirea vechii cetăți turcești**. Lucrările de construcție au fost conduse de Georg Haruckern. După armata austriacă, în oraș au sosit și primii meșteșugari și negustori germani. Prin pacea de la Karlowitz (1699) *granița dintre Imperiul habsburgic și cel otoman a fost fixată pe Mureș*. Astfel, Aradul a devenit *centrul zonei grănicerești austriece*. În august 1699, primele unități de grăniceri, recrutate mai ales din rândul sârbilor, au fost aduse în oraș.

Prin ridicarea la rang de oraș cameral, în anul 1702, Aradul a obținut o serie de drepturi economice. Însă, la scurtă vreme după aceasta, atacul curuzilor, din vara anului 1707, a lăsat urme adânci în viața urbei, numeroase clădiri fiind distruse.

În urma victoriilor obținute de armatele austriece sub comanda lui Eugenia de Savoya, stăpânirea habsburgică a fost instaurată și în Banat, fapt consacrat de pacea de la Passarowitz (1718). În cadrul programului de ridicare economică a Banatului, autoritățile imperiale au aezat *coloniști germani din Franconia în Aradul Nou* (1724).

Orașul propriu-zis era împărțit în patru sectoare: cetatea veche, zona de refugiu, “orașul răsărit” și “orașul german”. Populația se compunea din grăniceri și civili (români, meșteșugari, comercianți) români, aromâni, sârbi, germani și maghiari. Numărul de locuitori înregistrați în oraș și în așezările suburbane se ridica, în 1720, la 441 de familii.

Din punct de vedere administrativ, zona Aradului a urmat o evoluție complicată. După instaurarea stăpânirii habsburgice, comitatele Arad și Zarand au fost incluse în Ungaria. În 1732, aproape întreg comitatul Arad a fost donat ducelui Rinaldo de Modena care, în 1740, fiind disgrațiat, l-a pierdut în favoarea domeniului de stat (erarial). Centrul acestuia a fost Aradul care, cu această ocazie, a dobândit rangul de **oraș cameral privilegiat**. Începând cu anul 1741, s-a trecut la desființarea regimentului confinar, o bună parte dintre foștii grăniceri plecând în Rusia. În același an, a fost organizată și noul comitat nobiliar Arad, al cărui centru a devenit orașul omonim.

În epoca tereziană (1740 – 1780), orașul s-a dezvoltat din toate punctele de vedere. Populația a crescut la 1.321 de familii, în anul 1752. Ponderea producătorilor meșteșugărești a sporit simțitor. Astfel, dacă în 1746 activau abia 90 de meșteșugari, la 1774 numărul acestora se ridica deja la 299. Meseriașii s-au reunit în bresle care beneficiau de privilegii din partea autorităților. Prima breaslă înregistrată oficial a fost cea a cojocarilor germani, în 1702. Până în 1845, doar în oraș, au fost înregistrate 44 de bresle, incluzând 65 de meserii diferite. Atelierele meșteșugărești prelucrau, în marea lor majoritate, marfa din depozitele de pe malul Mureșului, cea din târguri, cât și materia primă din propriul bazin agricol al orașului.

Producția agro-silvo-pastorală continua să aibă un rol predominant pe parcursul secolului XVIII.

B.2.4-3- EPOCA MODERN I - Cetatea Aradului

Construirea **noii cetăți**, amplasată pe malul sudic al Mureșului, a marcat profund istoria orașului.

Fortificația a fost proiectată, în stil Vauban – Tenaille, de o echipă de ingineri militari condusă de Ferdinand Philipp Harsch. La construcția ei, care durată peste 20 de ani (1763 – 1783), au participat mii de țărani iobagi.

Cetatea are propria ei istorie. Garnizoana permanentă a constituit-o regimentul 33 infanterie care a participat la toate marile acțiuni militare ale Imperiului. În complexul de clădiri care include și **biserica**, a funcționat lazaretul deservit de călugări franciscani.

Până la 1918, cetatea a fost și cea mai mare închisoare militară din Imperiul habsburgic.

În timpul războiului civil de la 1848 – 1849, cetatea a jucat un rol important. Flancată și apoi, din noiembrie 1848, asediată de tabăra militară ungară, garnizoana a bombardat, la rândul ei, orașul. În vara lui 1849, armata republicană maghiară a reușit să ocupe fortificația pentru 46 de zile, moment după care, fiind înconjurată de armatele aristocratice habsburgice, a fost nevoită să capituleze. După ce trupele habsburgice s-au reinstalat în cetate, aceasta și-a reluat și funcția de închisoare pentru cei peste 500 de prizonieri din rândul ofițerilor armatei republicane ungare. Dintre cei 16 generali prizonieri decedați aici, 13 generali ai armatei republicane ungare au fost executați la 6 octombrie 1849, respectiv patru prin împușcare iar unul, dezonorant, prin strangulare la stâlpi, lângă zidurile exterioare ale cazematei.

În 1852, împăratul Franz Iosif I, vizitând personal fortificația, a inițiat grațierea și comutarea sentințelor.

La începutul deceniului nou al secolului al XIX-lea, cazematele exterioare au adăpostit numeroși prizonieri ai armatei otomane. Între 1914 – 1918, în cazematele interioare și exterioare a funcționat un lagăr de internare pentru militari prizonieri de război și pentru civili sârbi deportați. În noiembrie 1918, cetatea a fost ocupată de trupele franco-sârbe, iar în iulie 1919 a fost preluată de armata română.

B.2.4-4- EPOCA MODERN II - Orașul în epoca modernă

Odată cu începerea lucrărilor la cetate, alături de interdicția de a mai construi în oraș, ardenii au fost amenințați și cu mutarea urbei în pusta Zimand. Împăratul Iosif II a renunțat la acest plan în 1781. În ciuda interdicțiilor impuse de autoritățile imperiale, ardenii au continuat să construiască pe propriul lor risc. Orașul s-a extins spre nord-vest (ocupând terenuri virane) și sud-vest (în spațiul creat prin demolarea vechii cetăți). Ca viitor centru al orașului se profilează actuala Piața Avram Iancu unde se află și primăria, reparată în mare parte între anii 1769 și 1770. Conscripția din 1783 înregistrează 84 de străzi. Cea din 1797 îi adăuga un Forum Venalicum Piscium (azi Piața Veche). Piața Pețelului reprezintă o extindere spre nord a vechii artere comerciale din zona străzii Tribunalului Axente.

După terminarea noii cetăți, armata a impus un perimetru de siguranță de aproape doi kilometri în jurul fortificației, în care ridicarea de construcții era interzisă, cele deja existente urmând a fi demolate.

Totuși, construirea în această zonă a continuat. Între cei care și-au asumat riscul, a fost și comerciantul evreu Jacob Hirschl care, în 1817, alături de propria casă, a construit primul teatru din oraș (str. Gh. Lazăr nr. 1 – 3). În 1818, la insistențele orașenilor, perimetrul de siguranță al cetății a fost redus la 500 de metri. Această măsură deschisă noi perspective evoluției urbanistice.

Planurile de sistematizare realizate în 1828 stabilesc centrul orașului în actuala piață Avram Iancu.

Încă din secolul XVIII, ardenii au încercat să obțină statutul de oraș liber regesc.

Abia în 1826 au reușit să își recupereze privilegiile, iar în 21 august 1834 diploma de ora liber regesc, semnat de către împăratul Francisc I, a fost înmănat autorităților locale de către comisarului regal, baronul Laurențiu de Orczy.

Noul statut a impulsivat evoluția orașului pe toate planurile. Din punct de vedere urbanistic, se remarcă deschiderea de noi fronturi stradale (de exemplu actuala str. Meșterilor), cele vechi fiind înprospătate cu edificii impozante precum hotelul "Crucea Albă" (1841).

Înundațiile din 1844 și luptele din vremea războiului civil din 1848 – 1849 au provocat distrugerii însemnate. Spațiile create prin demolări au fost ocupate de clădiri noi, cu înțeles remarcabil.

Prin inaugurarea gării, în 1858, se definea artera principală a orașului pe axa sud-nord.

În prima jumătate a secolului XIX, activitatea industrială a rămas relativ modestă. Astfel, în 1825, la Arad funcționa o fabrică de produse mănăstirești iar în 1836 Anton Dănilă începea să construiască orgi în singura fabrică de profil din această parte a Europei. În același deceniu, alți întreprinzători și-au lansat în domeniile pielăriei, al producției de chibrituri, de alcool etc. În rest, producția se derula în atelierele meșteșugarilor grupate în bresle.

Abia după mijlocul secolului s-a simțit cu adevărat vântul înnoirii. Calea spre marea industrie a fost deschisă de inaugurarea fabricii de spirt și drojdie a fraților Neuman, în 1851. Statisticile oficiale consemnau, pentru anii 1869 – 1870, 5.074 de întreprinzători, 6.839 de funcționari și 11.913 muncitori. În același timp, în agricultură lucrau 2.645 de locuitori ai orașului.

La sfârșitul secolului XIX și începutul celui următor, producția industrială s-a diversificat. În 1872, a fost înființată fabrica de mănăstirești "Hendl", au urmat apoi o fabrică de ciment și alta de cărămidă. Rând pe rând, au apărut longevivele fabrici de mobilă Bruckner (1882), Czeiler (1890), Lengyel (1891). În anul 1892, Johann Weitzer a întemeiat fabrica de vagoane care, la începutul secolului XX, a ajuns să producă și automobile, autoutilitare și avioane. În 1909, industria ardeeană și-a îmbogățit cu o fabrică de textile, proprietatea familiei Neuman.

La începutul secolului XX, Aradul a ajuns să fie o metropolă industrială de prim rang care dispunea de 25 de fabrici și 7 instituții de credit și economii.

Odată cu dezvoltarea industrială, orașul s-a extins spre nord și nord-vest, în defavoarea cartierelor agricole. În același timp, axa centrală a urbei a fost mobilată cu clădiri reprezentative care și astăzi definesc imaginea orașului: Teatrul (1874), Primăria (1876), Palatul Finanțelor (1885), Palatul Cenărilor (1897), Palatul Neumann (1902), Clădirea Băncii Naționale (1912), Palatul Cultural (1913) etc.

Construcțiile noi și renovările realizate la începutul secolului XX poartă amprenta stilului secesion.

Noul ritm al vieții citadine a impus organizarea transportului public urban. Astfel, din 1873 au început să circule tramvaiele cu cai, care asigurau legătura dintre garurile principalele centre de interes economic din oraș. În anul 1908, au fost înființate primele linii urbane de autobuz și omnibus.

În anii '90 ai secolului XIX, a fost realizată rețeaua de alimentare cu apă potabilă și cea de canalizare. Iluminatul public cu lămpi pe bază de ulei a fost introdus în 1828, cel cu gaz lampant după 1860, iar curentul electric în 1895.

Conducerea administrativă a orașului a fost asigurată până în 1747 de două primării – cea a "orașului răsărenilor" (Raizen Stadt) și cea a "orașului german"

(Deutsche Stadt). Ulterior, pînă la primul război mondial, primarul orașului a fost numit sau ales, în funcție de conjunctura politică, din rîndul germanilor, aromânilor, maghiarilor, evreilor și românilor.

În 1871, Aradul a devenit municipiu, odată cu momentul în care justia s-a separat de administrație. După instaurarea regimului dualist (1867), în instituțiile și organizațiile locale, un rol preponderent l-au jucat cetățenii de expresie maghiară (maghiari, evrei etc).

Din punct de vedere demografic, evoluția din secolul XIX a fost spectaculoasă. În 1804 orașul avea 8.476 locuitori, numărul lor ajungând la 22.398 în 1850 și la 56.260 în 1900. Astfel, la mijlocul secolului XIX, Aradul se afla pe locul al 12-lea din lista marilor orașe din Ungaria iar dacă s-ar lua în calcul și populația din localitățile suburbane (Miclăca, Mureșel, Aradul Nou, Sânicolaul Mic) ar fi ocupat poziția a șasea.

În anul 1828, existau 6.985 ortodocși, 300 greco-catolici, 5.923 romano-catolici, 191 helveși (calvini) și 725 izraeliți. Între ortodocși, sârbii sunt evaluați la o cifră de aproximativ 500 de persoane.

Explozia demografică și imigrările dinspre nord-vestul împănate au modificat compoziția etno-confesională a orașului în favoarea celor de confesiune romano-catolică (de la 6.124 în anul 1839 la 18.126 în anul 1881). În intervalul de pînă la 1900, numărul romano-catolicilor a crescut pînă la 29.313 în timp ce ortodocșii au ajuns cifra de 11.368, dintre care 1.430 erau sârbi. Greco-catolici au fost abia 1221, în anul 1902.

Confesiunile evanghelică și reformată (compuse din maghiari, germani și slavi maghiarizați) au fost slab reprezentate numeric în raport cu celelalte două confesiuni creștine (catolică și ortodoxă). În schimb, evoluția lor este semnificativă. Între 1839 și 1900, numărul evanghelicilor a crescut de la 160 la 1.737, cel al reformatorilor 523 la 6.125 iar cel al mozaicilor de la 812 la 6.029. La sfârșitul secolului XIX, apar și 31 de unitarieni.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, principalele curente politice, conservator și liberal, se conturau și la Arad. Din punct de vedere organizatoric, au rămas la nivelul cluburilor. Concomitent se naște și mișcarea de emancipare națională a românilor. Revoluția europeană de la 1848 a impulsionat asociaționismul cultural și politic.

Partidele politice locale au fost cel conservator (guvernamental), cel "al independenței" (liberal), cel al românilor și cel social-democrat. Partidul conservator s-a menținut la putere, acceptând o serie de concesii, nu însă introducerea votului universal și secret.

Organizația electoral-politică locală a românilor a evoluat treptat de la un partid local spre organizarea partinică provincială, ajungând în 1881 la Partidul Național Român, extins în părțile locuite de către românii din regatul dualist austro-ungar.

Ideile socialiste au găsit numeroși aderenți în Arad. După o serie de etape cu caracter organizatoric și de extensiune teritorial-provinsială, din anii 1870, 1887 și 1891, aici a avut loc, în 1894, congresul de înființare a Partidului Muncitoresc Social-Democrat (marxist), aparținător de centrul budapestan.

În condițiile unei anumite opacități a partidului "guvernamental", de coloratură maghiară, la cerințele de democratizare a societății, s-a produs atât apropierea unor liberali cîți și a unor lideri "naționali" de mișcarea socialistă. Aradul, oraș multietnic, important centru muncitoresc și beneficiar al unei solide tradiții, atât într-ale mișcărilor socialiste cîți și în lupta de emancipare națională a etniilor nemaghiare, a ajuns în 1908 centru al Clubului deputaților nemaghiari din Imperiu cîți și sediul secției române a Partidului Social-Democrat din Ungaria.

Primul război mondial a scos la suprafață atât tensiunile sociale cât și cele naționale existente în Imperiu. Mișcarea de emancipare națională a românilor a fost condusă de PNR și PSDU – secția română.

La 30 octombrie 1918, a fost înființat Consiliul Central Național Român care, în 2/3 noiembrie, și-a mutat sediul de la Budapesta la Arad. Liderii ardeleni ai acestui organism politic au fost avocații Ștefan Cicio-Pop și Ioan Suci, profesorul Vasile Goldi și muncitorul Ioan Fluera. Liniștea și apăsarea proprietății, în oraș, a fost asigurată de gârziile naționale române și maghiare. Între 13 și 15 noiembrie, o delegație a guvernului maghiar, condusă de Oskár Jászi, s-a deplasat la Arad pentru a purta tratative cu reprezentanții românilor. Cu toate concesii făcute de delegația maghiară, poziția românilor a fost fermă: dezlipirea de Ungaria și unirea cu România. Consiliul Național Român Central, for coordonator pentru consiliile naționale române existente în cele 26 de comitate din Ardeal, Banat, Crișana, Sătmăr și Maramureș, a pregătit Adunarea Națională de la Alba Iulia, ai căror delegați au hotărât, la 1 decembrie 1918, unirea Transilvaniei cu Regatul României. La sfârșitul lunii decembrie, trupele coloniale franceze au ocupat orașul. Armata regală română a intrat pe neașteptate în Arad, la 17 mai 1919, iar la 10 iulie 1919, întreaga administrație a fost preluată de statul român.

B.2.4-5- EPOCA CONTEMPORANĂ I - Aradul interbelic

După proclamarea unirii, obiectivele majore ale autorităților de la București au fost: apăsarea granițelor noului stat, obținerea recunoașterii sale internaționale și integrarea de facto a noilor provincii.

Adoptarea noii constituții, în 1923, a asigurat cadrul legislativ general pentru crearea structurilor unitare ale regatului român. Noua organizare administrativă a fost reglementată în detaliu prin legea din 1925. Prin aceasta, primarii deveneau reprezentanții guvernului în teritoriu, fiind numiți de Ministerul de Interne. Ei prezidau consiliile comunale, ale cărui hotărâri trebuiau să le execute. Prin noua lege de organizare a administrației publice locale, din 1929, toate capitalele de județ, cum era și Aradul, au fost declarate municipii.

Încorporarea satelor suburbane precum și imigrația spontană sau organizată, au dus la creșterea accentuată a populației. Astfel, în 1937 Aradul avea 76.015 locuitori din care 72 % erau români, 8 % maghiari, 4% germani, 4% evrei iar restul altele naționalități.

Sporul demografic a fost însoțit de *extinderea spațiilor rezidențiale, noile cartiere de locuințe fiind construite după principiile urbanismului modern al orașelor grădinate*. Pe artera centrală a fost ridicată Casa Asiguratorilor Sociale (azi Policlinica).

Structura economiei ardelenilor s-a schimbat, în mare, aceeași ca înainte de unire. Marea industrie a fost reprezentată de fabrica "Weitzer" – care, în 1920, a fuzionat cu fabrica de automobile "Marta" –, de Întreprinderea Textilă Arad (ITA), una din cele mai mari din țară, de Întreprinderea de mormărit a fraților Neuman și de fabrica de mobilă "Lengyel". Alături de acestea, și-a continuat activitatea și renumita fabrică de lichior "Zwack".

În perioada interbelică au fost înființate și o serie de fabrici noi, precum Fabrica de Zahăr (1926), "Polycrom" (lacuri și vopsele, 1930), Uzina Tehnică Arad (fabrică de becuri, 1935), "IRON" (fabrică de radiouri și alte articole electrotehnice). Astfel, Aradul dispunea de 110 întreprinderi în 1937, față de 58 în 1919.

Criza economică din 1929 – 1933 a determinat falimentul unui număr de întreprinderi mici și concentrarea majorității producției în 22 de mari întreprinderi din oraș.

După depășirea crizei, activitatea comercială s-a intensificat, situând Aradul, cu cele 4001 firme de comerț, între primele cinci orașe din țară din acest punct de vedere. Doar o mică parte din aceste firme reprezentau capitalul românesc (8,7% la angrosiști, 15,02% la detaiaști).

Sistemul bancar a susținut activ dezvoltarea economică locală. Alături de sucursala Bancii Naționale a României (deschisă în 1921), în oraș au mai funcționat alte zece bănci dintre care reprezentativ pentru capitalul câmpiei vestice a fost banca "Victoria", înființată în 1887.

Calitatea vieții urbane este ilustrată și de nivelul serviciilor. Prin reconstruirea uzinei de apă, în perioada 1931 – 1934, calitatea apei potabile s-a îmbunătățit, iar rețeaua de distribuție a putut fi extinsă.

Sistemul de canalizare a fost amplificat, beneficiind în continuare de asistență tehnică britanică.

Aradul a fost printre primele orașe din țară care au dispus de serviciile unei centrale telefonice automate (1937).

Transportul urban a fost îmbunătățit prin introducerea autobuselor care circulau pe 11 trasee.

Viața politică ardeeană a fost legată de fluctuațiile scenei politice din capitală. Până la fuziunea sa cu Partidul Țărănesc din vechiul regat (1926), Partidul Național Român a fost reprezentantul intereselor transilvănenilor în parlamentul de la București. După fuziune, voturile ardeelenilor s-au îndreptat spre marile partide, PN și PNL. Partidele social-democrate au avut, paradoxal, o aderență minoră la Arad. La ultimele alegeri democratice din perioada interbelică (1937), preferințele ardeelenilor s-au îndreptat preponderent spre partidul de extremă dreaptă "Totul pentru țară", urmat de PNL și de Partidul Maghiar care a avut permanent un electorat constant. Instaurarea dictaturii regale, în 1938, a pus capăt vieții parlamentare.

Războiul a afectat grav populația Aradului. La numeroasele restricții și rechiziții, s-au adăugat și bombardamentele anglo-americe din iulie 1944 care au distrus obiective militare și civile din zona gării.

Între timp, Aradul devenea cel mai important centru din vestul țării pentru primirea refugiaților și expulzaților de război.

După lovitura de stat din 23 august 1944, municipiul Aradul a ajuns unul dintre terenurile confrunților succesive ale armatei regale române cu cea germană și cea ungară. În ziua de 22 septembrie, armata ungară s-a retras din Arad, aruncând în aer cele două poduri metalice de peste Mureș, gara și centrala telefonică. În octombrie și la începutul lui noiembrie 1944, aviația germană a mai bombardat zona gării provocând distrugerii însemnate.

După înfrângerea Germaniei, Divizia I cavalerie, cu garnizoana în Arad, s-a întors la bază, fiind primit în triumf de populația orașului (13 iulie 1945). În relativ scurtă vreme, o serie de trupe sovietice au fost încartiruite în cetate.

B.2.4-6- EPOCA CONTEMPORANĂ II - Aradul postbelic

Prezența armatei sovietice a facilitat preluarea conducerii orașului, la 29 noiembrie 1944, de către persoane de încredere ale comuniților.

Pentru a câștiga alegerile generale din 1946, comuniții au apelat la metode străine sistemelor democratice, bazându-se pe sprijinul trupelor de ocupație sovietice. Frauda le-a permis "câștigarea" alegerilor și la Arad.

Odat cu abdicarea regelui Mihai I și proclamarea Republicii Populare Române (30 decembrie 1947) s-au instalat, și la nivelul puterii locale, organele regimului totalitar care au aplicat întocmai măsurile de implementare a modelului sovietic. Replica societății civile, aflat sub teroare, a fost slabă. Se poate aminti totuși revolta muncitorilor de la Întreprinderea Textil Arad care, în 25 aprilie 1947, l-au linșat pe secretarul PCR din fabrică. Represaliile care au urmat au zdrobit orice încercare de rezistență.

După plecarea trupelor sovietice (1958), s-a remarcat o oarecare destindere, care a culminat cu eliberarea, în 1964, a deținuților politici.

Preluarea puterii de către Nicolae Ceaușescu, în 1965, a adus, pentru început, o deschidere politică. Dar, începând cu primii ani ai deceniului opt, regimul a evoluat spre național-comunism sfârșind într-o dictatură personală.

În plan economic, primii ani postbelici au vizat înlăturarea distrugerilor provocate de război. Din 1951 s-a trecut la realizarea planurilor cincinale și, odată cu acestea, la industrializare. Într-o primă fază, aceasta s-a materializat prin comasarea și modernizarea întreprinderilor existente, iar apoi prin construirea altora noi. La Arad, au fost înființate fabrica de strunguri (1949), fabrica de pânzi "Ar deanca" (1959), fabrica de ceasuri "Victoria" (1961), combinatul de îngrășăminte chimice (1971) etc.

Investițiile mari din deceniul șase s-au îndreptat spre industria grea, după aceea ele s-au mai diversificat.

Însă cele mai importante sume le-au înghițit în continuare întreprinderile mamut din industria constructoare de mașini. În ciuda investițiilor masive, productivitatea muncii a rămas relativ scăzută, iar majoritatea produselor s-au situat sub standardele internaționale.

Dezvoltarea accentuată a industriei a determinat o semnificativă creștere a populației urbane.

Astfel, în deceniul opt, municipiul Aradul număra circa 150.000 de locuitori. Acest spor demografic s-a realizat, în mare parte, prin susținerea imigrării tineretului rural și a unor segmente de populație din regiuni mai sărace ale țării, dar și prin luarea unor măsuri precum interzicerea avorturilor și a mijloacelor contraceptive, care au dus la creșterea natalității.

Pentru a face față cererii crescânde de locuințe au fost construite marile cartiere de blocuri Mică Laca, Aurel Vlaicu și Alfa. Odată cu aceasta, au fost extinse rețelele comerciale și cea a serviciilor publice. Remarcabilă a fost dezvoltarea rețelei de tramvai, Aradul ajungând cu cei 96 km de linie pe locul doi în țară, după București. Formal și cantitativ, problemele prezente s-au rezolvate, calitatea soluțiilor a rămas însă permanent de dorit.

Investițiile masive din anii aptezeci au fost realizate pe seama unor uriașe împrumuturi externe. Pentru a obține o independență economică totală, Ceaușescu și-a propus să achite întreaga datorie externă în anii optzeci. Aceasta s-a realizat în bună măsură prin forțarea dărilor existente și sacrificarea nevoilor intime ale populației. Perioada de austeritate și-a afectat și pe locuitorii Aradului, deși în mai mică măsură decât pe cei ai altor orașe din țară.

Evenimentele din decembrie 1989 au fost percepute imediat și la Arad unde un număr mare de locuitori au ieșit în stradă în semn de solidaritate cu manifestanții din Timișoara. În 21 decembrie Aradul a devenit al doilea oraș din țară, după Timișoara, unde conducerea comunistă a fost răsturnată de la putere.

Primul deceniu postcomunist a fost marcat de o perioadă de politizare a vieții publice și de trecerea la economia de piață care a cântărit în coerență abia în pragul mileniului III.

Dintre "marile citorii" ale epocii Ceaușescu, Combinatul Chimic a fost primul care și-a închis porțile (1990), urmat de Uzina Textilă, cea de strunguri și de unitățile de prelucrare a laptelui, cerealelor și a zahărului. Au fost desemnate și privatizări care, în cariera pentru câțiva ani, s-au dovedit a fi de succes: Întreprinderea de Vagoane de Marfă a trecut în proprietatea Trinity Industries Inc. (SUA), Fabrica de Bere a devenit parte a Brau Union A.G. (Austria), iar fabrica de textile "Tricolour" și-a cântărit un nou renume sub sigla "Sabina & Co."

În 1998, au fost puse bazele Zonei Industriale Arad, situată în preajma ieșirii spre Nord. Noul "cartier industrial", care ocupă 150 ha, găzduiește peste 10 firme care asigură peste 2.000 de locuri de muncă.

Exploatând tradițiile locale din domeniul textil, numeroase firme străine au creat facilități de producție în Arad.

La revigorarea vieții economice a orașului au contribuit și filialele unor bănci de renume, deschise la Arad, precum și numeroasele unități comerciale care vin în întâmpinarea nevoilor zilnice ale arădenilor.

În ultimul sfert de secol, peisajul urban s-a schimbat semnificativ prin remodelarea unor noduri de circulație din municipiu – Piața Gării, Piața Spitalului, Pasajul Mică – dar și prin renovarea unor clădiri monumentale din centrul orașului (primăria, Palatul Cultural, sediul Universității "Aurel Vlaicu", hotelul "Continental Astoria", Teatrul de Stat, hotelul "Ardealul", palatul minorilor și catedrala catolică, Banca "San Paolo Imi" etc.). Inaugurarea "Parcului Reconcilierii" (2004), în fosta Piața Pompierilor, a propulsat

Aradul în prima pagină a ziarelor, dar și-a oferit și un nou punct de atracție turistic prin reamplasarea "Statuii Libertății" și ridicarea Arcului de Triumf.

După anul 2004, în Arad s-a înregistrat un adevărat „boom” investițional care a vizat atât infrastructura cât și serviciile. Au fost realizate lucrări de infrastructură de apă și canal în toate cartierele orașului. Peste 90% din străzile orașului sunt asfaltate, calea de rulare a tramvaielor pe arterele principale a fost total renovată. Au fost dezvoltate proiecte imobiliare ample în zona fostei fabrici UTA (cartier Aurel Vlaicu), în zona Banul Mărcine, Sânnicolaul Mic, mai nou, pe amplasamentul fostei uzine „Strungul”. Au fost înființate centre comerciale la limita de est a municipiului (Selgros, Real, Obi), pe Calea Aurel Vlaicu (Atrium Mall, Galleria Mall), în zona de vest (Armonia Center).

Au fost derulate proiecte ample de restaurare a centrului vechi istoric (inclusiv podul „Traian”), de remodelare a străzii Meșterilor drept pasaj pietonal, de remobilare a parcului de la Pădurice etc.

După creșterea spectaculoasă, înregistrată în perioada 2004 – 2012, Aradul se reface în limitele unei dezvoltări raționale.

C-CONCLUZII- PROPUNERI (LISTA ACTUAL A MONUMENTELOR ISTORICE, COMENTARII I PROPUNERI DE ACTUALIZARE A LISTEI MONUMENTELOR ISTORICE)

C.1-DEFINIREA ZONELOR ISTORICE DE REFERINȚ

În ceea ce privește definirea Zonelor Istorice de Referință (Z.I.R.), definirea acestora a avut în vedere următoarele documentații: PUZCP Zona Monumente Protejate Arad și SIG PUG Arad 2014, la care se adaugă evaluarea proprie a prezentului studiu.

Astfel au fost definite următoarele Zone Istorice de Referință, conținute grafic și în partea de planșe a studiului:

- ZIR 1 – Orașul Sârbesc
- ZIR 2 – Orașul German
- ZIR 3 – Extinderea orașului German, de-a lungul B-dului Revoluției în a doua jumătate a sec. XIX
- ZIR 4 – Cetatea Aradului
- ZIR 5 – Zona adiacentă Mureșului ce înconjoară Cetatea
- ZIR 6 – Zona de Est a Centrului și Cartierul Romanilor
- ZIR 7 – Axul central al Aradului Nou
- ZIR 8 – Cartierul Subcetate
- ZIR 9 – Cartierul Pârneava
- ZIR 10 – Zona de contact între Orașul Sârbesc și Cartierul Pârneava
- ZIR 11 – Zona Piața Spitalului
- ZIR 12 – Zona Mănăstirea Sf. Simeon Stâlpnicul
- ZIR 13 – Cartierul sistematizat Gai
- ZIR 14 – Fabrica de spirit și drojdie
- ZIR 15 – Zona fostei clădiri administrative Astra
- ZIR 16 – Cartierul sistematizat Mică lăca
- ZIR 17 – Zona Aradul Nou est
- ZIR 18 – Zona Aradul Nou vest
- ZIR 19 – fostul spital militar habsburgic din Sânnicolau Mic
- ZIR 20 – Țesutul sistematizat Sânnicolau Mic

În ceea ce privește justificarea extinderii ZIR-urilor definite în PUZCP Ansamblul Urban Arad, s-au avut în vedere următoarele principii:

- completarea ZIR-urilor definite în PUZCP Arad, din punct de vedere urbanistic, în acele cazuri în care în Ansamblul Urban Arad au fost cuprinse frânturi din țesuturi urbane unitare (ex. Cartierul sistematizat Subcetate);
- completarea ZIR-urilor suprapuse peste obiectivele LMI existente în afara Ansamblului Urban Arad;
- instituirea unor zone istorice de referință care pot să streză fenomenul de sistematizare carteziană din perioada habsburgică și are ca scop protejarea parcelarului respectiv.
- reglementarea ZIR-urilor se va face prin Regulamentul Local de Urbanism, și necesitatea obținerii avizului MCC este necesară doar în cazul obiectivelor existente sau propuse în LMI, pe baza acestui studiu.

C.2-LISTA ACTUALĂ A MONUMENTELOR ISTORICE ȘI PROPUNERI ALE ALTOR DOCUMENTAȚII ANTERIOARE

Lista monumentelor istorice actualizată se găsește la anexa D.1.

Propuneri conținute de documentațiile anterioare

Studiul Istoric al PATJ Arad (autor "Complexul Muzeal Arad", coordonator dr. Peter Hügél, Arad, 2008) conține o serie de propuneri de includere în LMI, în care majoritatea fac deja parte din Ansamblui Urban Arad, și anume (Secțiunea LMI II Monumente de arhitectură, monumente izolate de categoria B):

- Casa Janos Damjanich, str. Tribunalul Alexe, nr. 20; înc. sec XIX; stil baroc;
- Biserica ortodoxă Mică laca Veche, str. Renașterii, nr.9; 1845; stil baroc;
- Biserica Reformată (Calvină), str. Eminescu, nr.33; 1852; stil baroc;
- Casa Heim Domokos, str. Eminescu, nr.22; 1830; cu elemente de stil clasicist;
- Clădirea Grupului Școlar "Aurel Vlaicu", B-dul Dragalina, nr. 28; 1892
- Colegiul Național Elena Ghiba Birta, B-dul Dragalina, nr.6; 1880; stil eclectic;
- Liceul Pedagogic Dimitrie Țichindeal, B-dul Dragalina, nr.7; 1905;
- Vechiul Sediul al Camerei de Comerț și Industrie, B-dul Dragalina colț cu str. Gh. Lazăr; înc. sec. XX;
- Fosta Casă de Cultură din Cartierul Pârnea, str. Dorobanți 37-39; 1902;
- Vila prefectului Urban Ivan, str. Cloșca, nr.4; 1904; stil Secession;
- Casa de raport a văduvei Jakabffy, str. Cloșca, nr.14; 1906; stil Secession;
- Casa de raport, str. Grigorescu, nr.5; 1907; stil Secession;
- Casă familială, str. Bartok, nr.7; a doua jumătate a sec. XIX/. inc. sec XX; stil Secession;
- Casa de raport Gets Laszlo, str. Episcopiei nr. 28 / str. Măști nr. 1; 1912; stil Secession;
- Sinagoga izraelită ortodoxă, str. Cozia, nr. 12; inc sec. XX; stil Secession;
- Clădire aparținând Grupului Școlar "Aurel Vlaicu", str. Cărpiniș, nr.1; 1905; stil Secession

Până la ora actuală nu au fost clasate niciuna dintre obiectivele de mai sus.

PUZCP Zona Monumente Protejate Arad nu propune alte noi monumente pe lista monumentelor istorice.

PUG-ul demarat în 2014 nu propune noi monumente care să fie introduse pe Lista Monumentelor Istorice.

C.3-COMENTARIU ASUPRA LISTEI ÎN RAPORT CU ACTUALUL STUDIU ISTORIC

Lista Monumentelor Istorice Actuale cuprinde o arie semnificativ protejată una dintre cele mai mari din țară. Cu toate acestea, este foarte greu de administrat ceea ce deja este încadrat în LMI;

Având în vedere considerentele de mai sus, și în raport cu propunerile din PATJ Arad, considerăm că obiectivele propuse în Studiul Istoric aferent PATJ Arad, fiind deja

cuprinse în Ansamblul Urban Arad, nu mai necesită o încadrare individuală ca monumente izolate.

În schimb zona Gării Arad neogotice, reprezintă un ansamblu care nu a fost încă menționat în nici un studiu anterior.

De asemenea cercetarea arheologică a adus un număr mare de situri arheologice, din care însă sunt recomandate spre clasare doar trei mari situri: Cetatea Ceala, Incinta de epoca Bronzului din NV-ul UAT-ului și situl complex de pe malul Mureșului – Trei Insule.

C.4-PROPUNERI DE ACTUALIZARE A LISTEI MONUMENTELOR ISTORICE

Urmând modelul de fișă conținut de „Studiul istoric al PATJ Arad” și adaptat caracterului specific al acestei documentații, „Fișă de monument” a fiecărei propuneri conține 6 câmpuri: 1. Localizarea administrativă; 2. Tipul monumentului; 3. Coordonate geografice (adresă); 4. Descrierea monumentului; 5. Dată; 6. Bibliografie, cu următoarele precizări:

1. **Localizare administrativă** : este trecut numele actual al localității. Urmează în ghilimele toponimul unde s-a făcut descoperirea. Dacă toponimul nu este precizat, se folosește o prescurtare a poziției geografice: de exemplu: ”Trei Insule/Bufniț”. În final se menționează județul.

2. **Tipul monumentului**: ansamblu urban, sit arheologic (fortificație, tell, tumul, necropolă, castel/cetate, biserică etc.), arhitectură majoră, locuință, monument de for public etc.

3. **Coordonate geografice (adresa)**: se notează coordonata geografică determinată cu ajutorul GPS-ului sau adresa poștală. Siturile arheologice fiind cercetate și localizate de ”Studiul arheologic”, se fac trimiteri la el.

4. **Descrierea monumentului**: se prezintă pe scurt descrierea monumentului.

5. **Data**: este menționată epoca sau secolul din care provin descoperirile.

6. **Bibliografie**: dacă este cazul se dau trimiterile bibliografice necesare sau sursa informațiilor (dacă nu sunt publicate).

Situri arheologice

1	1.	Arad , situl „Gai/Incinta epoca Bronzului”, pe malul drept al Mureșului, la aprox. 10 km nord de albia actuală, Municipiul Arad, județul Arad.
	2.	Aezare fortificat ; aezare nefortificat ; tumuli
	3.	Pe malul drept al Mureșului, la aprox. 10 km nord de albia actuală cf. Studiu Arheologic, 2021
	4.	Sit de mari dimensiuni (204 Ha) conținând aezare; descoperiri cu caracter funerar
	5.	Epoca târzie a bronzului; sec. III-V d.Hr.
	6.	-

2	1.	Arad , situl „Aradul Nou/ Stația de Pompă – malul înalt de la Trei Insule/Bufniț”, de-o parte și de alta a cursului actual al râului Mureș, Municipiul Arad, județul Arad.
	2.	Aezare nefortificat

	3.	A ezarea se afl de-o parte i de alta a cursului actual al râului Mure cf. Studiu Arheologic, 2021
	4.	Sit de mari dimensiuni (124 Ha) con inând a ezare
	5.	Neolitic timpuriu; eneolitic timpuriu i târziu; epoca mijlocie i târzie a bronzului; secolele II - IV d. Hr. i X – XI.
	6.	M. Barbu, P. Hügel, G. P. Hurezan, E. D. P durean, <i>Repertoriul arheologic al Mure ului Inferior. Jude ul Arad, Timi oara, (1999).</i>

3	1.	Arad, situl „Cetatea Ceala”, Parcul Natural Lunca Mure ului, Municipiul Arad, jude ul Arad.
	2.	<i>Castellum</i> nobiliar (reședinț domeniu nobiliar)
	3.	Pe malul drept al Mure ului cf. Studiu Arheologic, 2021
	4.	Sit de mici dimensiuni (2,15 Ha) con inând sistem de fortificație
	5.	Sec. XV-XVII
	6.	A. A. Rsuu, G. P. Hurezan, <i>Cet și medievale în județul Arad. Arad 1999.</i>

Ansamluri urbane

Propunem clasare ca Ansamblu a zonei G rii Arad:

1.	1.	Arad, “Ansamblul G rii”, Municipiul Arad, jude ul Arad.
	2.	Ansamblu urban
	3.	Cf. Planse: ansamblu urban ce conține cl direa g rii i piața din fața acesteia
	4.	Ansamblu urban cu un caracter mixt (urbanistic , arhitectur) care este motivate de cl direa neogotic și spațiul urban aferen, cu toate c asupra acestora au existat intervenții
	5.	1859
	6.	Cf. bibliografiei anexate i h r ilor la care se adaug observa iile i studiului la fa a locului

C.5-ALTE SISTEME DE PROTEC IE

Situri arheologice

Am specificat mai sus c exist un num r mre de situri arheologice descoperite în deceniile trecute i recent, prin studiul arheologic realizat 2021. Trei dintre ele sunt protejate prin Legea 422 i Lista Monumentelor Istroice actualizat în 2010, situa ie pe care am men inut-o, cu unele modific ri i prin acest studiu. Restul, dintre care unele sunt importante pentru istoria a ez rilor i a întregii zone a cursului final al Mure ului, nu sunt propuse s devin monumente istorice.

În compensa ie, dup cum am ar tat anterior, consider c , dat fiind marcarea lor pe planse (necesar definirii de principiu a evolu iei sistemului de a ez ri din zon) i deosebit de exact (pe baza coordonatelor specificate de studiul arheologic), pe planurile PUG-ului (Situa ia Existent i Situa ia Propus), Regulamentul care va înso i PUG-ul poate reglementa într-un mod optim protec ia lor. În concluzie, propun ca Regulamentul s fie astfel alc tuit încât s -i permit Prim riei s semnaleze proprietarilor sau utilizatorilor faptul c de in situri arheologice, anticipându-se unele restric ii în abordarea lor. Ele sunt necesare pentru a nu fi periclitare prin lucr ri viitoare i pentru a permite (în

cazul unor lucrări sau amenajări care duc la descoperiri arheologice fortuite), descoperirea de sarcini arheologice și, eventual, reproiectarea obiectivelor. Această manieră de reglementare are suport și se sprijină pe cooperarea administrației locale și a instituțiilor care au competență în acest domeniu.

Urbanistic

Vor fi propuse spre protejare prin Regulament Local de Urbanism zonele urbane cuprinse în Zonele Istorice de Referință din afara LMI. Asupra acestora se va impune un set de reguli în măsură să protejeze în special parcelarul existent.

Întocmit

Arh. Jianu Cătălin Hanche

Specialist atestat de Ministerul Culturii

Dr. arh. Teodor Octavian Gheorghiu

Expert atestat de Ministerul Culturii

Gheorghe Lanevschi

Istoric